

KA NONGRIM BAN TEI BAD TEHSONG IA KA IING KA SEM, KA RI BAD KA IAITRYNDIEU

Rev. Dr. Iarington Kharkongngor

2010

Acc. No. 438/AC

Class No. 895.93.K.11.Non

Author Kha Hongmim, I.

Title Ka Hongmim ban tei bad
Takem is La Ya Kram...

Acc. No. 438/AC

STATE CENTRAL LIBRARY

GOVERNMENT OF MEGHALAYA

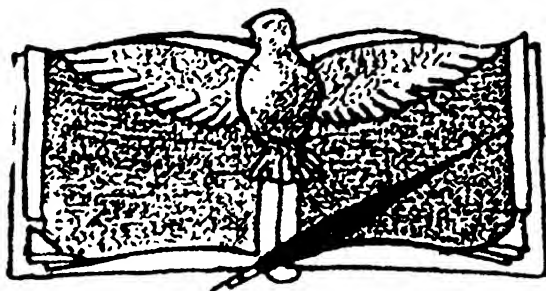
S H I L L O N G

1. Books may be retained for a period not exceeding 15 days by members.
2. Books may be renewed on request at the discretion of the Librarian.
3. Dog-earing the pages of a book, marking or writing therein with ink or pencil, tearing or taking out its pages or otherwise damaging it, will constitute an injury to a book.
4. Any such injury to a book is a serious offence; Unless a borrower points out the injury at the time of borrowing the book, he/she shall be required to replace the book or pay its price.

Make to keep this book fresh & clean

“KA NONGRIM PAI TEI BAD TEHSONG”

(ia ka iing ka sem, ka ri bad ka jaitbynriew)

REV. DR. IARINGTON KHARKONGNGOR

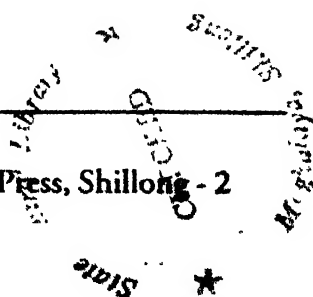
2010

“ia ka hok tynrai la bat tyngkai”

*La pynmih da I Mrs. Darkos Nongkhlaw
Nongthymmai Nongkhyriem
Shillong - 14*

La shon ha

Khasi Jaititia Presbyterian Assembly Press, Shillong - 2

(1)

Ka Maitphang

Na kiba bun ki jingthoh kiba nga pynmih lyngba ki kot ha ki subject bapher bapher, ki jinghren ha ki jingiaseng iasyllok jong ki Balang, ki conference, ki seminar, consultation bad kiwei ki jingialang ki long borabor shaphang ka dor ka longbriew manbriew, ka longiing longsem, ka longkha Longman, ka akor ka burom, ka jingeh ba ki briew ki iakynduh ha ka jingim ha ki bynta bapher bapher, ka jingtei bad tehsong ia ka longiing longsem, ka imlang sahlang, ka ri bad ka jaitbynriew, ka jingpynjot ia ka marang bad ka jingdonkam ban sumar ia ka bad kiwei kiwei ki bynta kiba iader ia ka ri bad ka jaitbynriew kiba ym lah ban jey kyrteng lut hangne. Kane ka kot kaba nga ai kyrteng "**Ka nongrim ban tei bad tehsong ia ka iing ka sem, ka ri bad ka jaitbynriew**" ka long ban shu bynrap ia kiei kiei kiba nga la dep thoh bad ban wallam katto katne ia ka dur ka jinglong ka ri bad ka jaitbynriew ha kane ka juk ka jingkylla. Ka subject ka long kaba khraw bad kaba iar te hynrei ngam shym lah ban leh hok ia ka ha ka dur bad ka rukom kumba ka dei ban long. Kane ka jingpyrshang jong nga ka long tang kum ka jingmaitphang ba kiwei pat kiba don ka jingsngew kit khieh na ka bynta ka ri bad ka jaitbynriew kin leh kham bniah bad ban wallam ia ka dur kaba shai halor kane ka subject La kumno kumno ka jingpyrshang ba rit jong nga halor kane ka subject ka jingthew ka long na ka bynta ka jingbha bad jingkysiew thiah ban pynim ia ka ri bad ka jaitbynriew.

Nongthymmai

Nongkhynem

Shillong - 14

Dated 23rd March 2010

Rev. Dr. I. Markonongor

Central Library

CHC/CLD

Shillong

KLJINGKHUNG

	Page
1. Ka dur jong ka iing ka sem.	1
(a) Ka jingmut jong ka longiing longsem.	1-2
(b) Ka jingsdang ka longiing longsem.	2
2. Ka nongrim ka longiing longsem.	3-6
3. Ka rukom iapoikha poiman.	
(a) Ka por ban iashongkha.	6-8
(b) Ka rukom iawer samla.	8-12
(k) Ka rukom phah kylli ia ka samla.	12-13
(d) Ka rukom khein sang.	13-16
(e) Ka rukom khein para arkmie, parakha bad bakha.	16-17
(g) Kaba iashongkha bad ka kur ka jait u kpa.	17-19
(ng) Ka jingiateh 'saiiong ne iateh-ktien	19-20
(h) Ka jingpynkhreh na ka bynta ka jingkyntiew kurim.	20-21
(i) Ka lamdoh.	21-22
(ii) Ha ka sngi kyntiew kurim.	22-24
(j) Ka dur iashongkha shongman u Khasi ha ka juk ka jingkylla.	24-25
4. Ki jingeh kiba iakynduh ha ka shongkha shongman.	
(a) Kaba iashongkha bad kiwei pat ki jaitbynriew ki bym dei Khasi.	25-28
(b) Kaba iashongkha had kiwei pat ki jait niam ne Balang.	28-30
(k) Ka jingshongkha shongman kaba khlem pyndep ia k niam ka rukom ne khlem pyndep ia ki kyndon ka aiñ.	30-31
(d) Ka jingiashongkha haba dang khynnah bad haba ym pat biang ka kam ka jam.	31-32

5. **Kumno ban saiñdur ia ka longiing longsem.** 33-34
  - (a) Ka jinghikai. 34-35
  - (b) Ka jingiaieid shipara. 35-36
  - (k) Ka jingiadei ki kmie ki kpa bad la ki khun. 36-38
6. **Kiwei pat ki jingeh kiba kum ka iing ki iakynduh - kumno ban jop ia ki.**
  - (a) Ka kiad. 38-41
  - (b) Ki Drok. 42-44
  - (k) Ka jingrakhalai u Khasi. 44-46
  - (d) U Duma. 46-48
  - (e) Ka jingkynthoh. 48
  - (g) Ka jingkyrduh kam. 48-50
7. **Ka imlang sahlang.**
  - (a) Ka dur ka imlang sahlang. 50-51
  - (b) Ka dur bad ka jingkylla ka imlang sahlang ha ka por mynta. 51-53
8. **Ka kamram jong ki bor synshar, ki seng Bhalang, ki Balang ne niam ha ka jingiadei bad :**
  - (a) Ka hok iongbnew manbriew. 53-54
  - (b) Ka jingpang HIV/AIDS bad jingawria. 54-56
  - (k) Ka jinghamsap. 56-59
  - (d) Ka jingkhrong peisa jubor. 59-60
9. **Ka ioh ka kot ha ka ri.** 60
  - (a) Ka kam rep. 60-63
  - (b) Ka kam khaai. 63-65
  - (k) Ka jingtrei shimet shimet. 65-66
  - (d) Ka jingkhaai mar shabar ri. 66-69
10. **Ka thoh ka tar bad ka pule ka puthi.** 69-70
  - (a) Ka tynrai (origin) jong ka ktien Khasi. 70-71
  - (b) Ka jingsdang ka thoh ka tar Khasi. 71-73
  - (k) U Rev. Thomas Jones. 74

(d)	Ki dak Roman.	74-78
(e)	Ka jingnang roi nangsang ka thoh ka tar bad ka pule ka puthi Khasi.	78-84
11.	Ka jingsumar ia ka mariang.	84-85
(a)	Ka jingpynjulong ia ka mariang.	85-90
(b)	Kiwei pat ki jingpynjulong ia ka mariang.	90-91
(k)	Kumno ban sumar ia ka mariang.	92-94
12.	Ka synshar khadar (politic).	
(a)	Ka jingmut jong ka ktien politic.	94
(b)	Ka jingsynshar kat kum ka Bible	94
(k)	Ka jingsynshar kat kum ka jingsngev'vuh ki 'riew niam kiba khraw	95-96
(d)	Ka jingkylla ka jingsynshar	96-97
(e)	Ka jingdawa Hill State bad ka do. jong ka.	97-100
(g)	Ka dor jong ka jingloh Hill State	100-102
(ng)	Ka rukom jied ia ki nongmih khmat ha ka por elekshon.	103-106
(h)	Ka nuksa ban jied ia ki nongmih khmat.	106-107
13.	Ka Ri bad ka Jaitbynriew.	108-109
(a)	Ka jaitbynriew Khasi.	109-113
(b)	Ki kur, ki jingia dei kur bad ki tynrai ba ki mih.	114
(k)	Katto katne ki kur bad ki jingia dei kur kiba pyni ia ka jinglong kawei ka jaitbynriew Khasi.	114-118

KA DUR JONG KA IING KA SEM

1. KA IING KA SEM

Haba ngi pyrkhath ia ka iing, ngi kynmaw ia ki sawdong pud, ka kynroh, ka jingsop, ka jingsiang bad kiwei kiwei. Kaba kum kane ka iing ka lah ban long ba ki tei da ki maw lane da ki dieng, ki lah ban long kiba itynnat bad wandur bad ki lah ruh ban long ki bym da itynnat eh. ki lah ban long kiba skhem bad ki lah ruh ban long kiba synjor, hynrei ha ka jingshisha, ka jingitynnat bad ka jingskhem jong ka iing ka shong ha ki briew kiba shong hapoh jong ka, kita ki long: u kpa, ka kmie lem bad ki khun – shynrang bad kynthei kaba kynthup ruh ia ki 'mei-ieid bad 'pa-ieid kiba iashong lang bad ki lem bad ki khun ksiew, ki ksiew tun ksiew jiah. Ka iing lah ban ong, ka dei hi ka jingai U Blei namar haba u briew u wan ban long briew ha ka pyrthei u donkam ka iing ban shong.

Ha ka rukom Khasi, ngi ju ong ka iing ka sem, kaba mut haba don ka iing donkam ruh ban don ka sem. Ha ka rukom Khasi, lada tang ka iing kam long satia kaba biang namar ia ka kria ha shang, u mohkhiew bad kiwei kiwei ki tiar trei kynthup ia ka dieng thang dieng-iap bad kiwei kiwei dei ban huh ha sem. Borabor, ka sem ka don ha syndah ka iing shong lait noh ka sem sniang, sem kulai, masi, blang bad kiwei kiwei. Ka 'sem' ka lah ban kynthup ia ka khyndew ka shyiap bad ia ki jingdon jingem baroh kiba ngi ong ka 'Nongmei nongpa'.

(a) **Ka jingmut jong ka longiing longsem:** Ha kaba nyngkong, ka long kaba donkam ban sngewthuh ia ka jingmut jong ka longiing longsem. Ha ka rukom pyrkhath Khasi, ka jingsngewthuh ia ka longiing longsem, lehse, ka lah ban kham iapher na kiwei pat ki jaitbynriew. Haba u Khasi u kren ia ka 'iing', u kren ruh ia ka 'sem' kaba kit jingmut shibun. Don katto katne ki jingbatai shaphang ka longiing longsem:

U Nimkoff u ong, “*Ka longiing longsem ka long la kumno kumno ka kynja synjuk ne ka seng kaba neh slem (durable association) jong u tnga bad ka tnga lem bad ki khun lane khlem khun, lane jong u briew lane ka briew shimet lem bad ki khun*”.

U Clare u ong, “*Ka longiing longsem ka long kata ka rukom jingiadei kaba la shongtynrui kaba don hapdeng ki kmie ki kpa bad ki khun*”.

Ka American Bureau of the Census ka ong, “*Ka kynhun jong ki ar ngut lane bun ngut kiba don ka jingiadei ha ka snam, ka jingshongkurim, lane da kaba shu iating khun bad kiba iashong lang khruai, baroh kito ki briew kiba iashong lang la niiew ba ki long kawei ka longiing longsem*”.

Kawei pat ka rukom batai ba ki kmie ki kpa, ki khun lem bad ki shakri ki long kawei ka longiing longsem.

Ki don shibun ki rukom batai kiba pher hapher kiba iadei had ka longiing longsem.

Ha ka rukom pyrkhat Khasi ngi shem ba ka kmie ieid, u kpa ieid, ka kmie u kpa, ki khun ki kti, ki khun ksiew bad ki ksiew tun ki ksiew jiab ki long kawei ka longiing longsem.

(b) Ka jingsdang ka longiing longsem: Ka long kaba shitom ban wad ia ka jingsdang ka longiing longsem naduh ka por mynbanim. Ia ka longiing longsem lah ban shem ha manla ka tynrai longbriew manbriew (human society). Hynrei ban ong pat kumno ka sdang, mynno ka sdang ka long kaba shitom ban sngewthuh. Ki briew ki lah ban don la ka jong ka jong ka jingiathuhkhana pateng shaphang ka jingsdang ka tynrai longiing longsem. Kawei na kita kiba kren shaphang ka longiing longsem ngi lah ban shem ha ka Bible ha ka lynnong kaba ar jong ka Kitab Genesis (Gen. 2: 24-25).

2. KA NONGRIM KA LONGĪING LONGSEM

Ka rukom shim jait na ka kmie: Ka rukom shim jait u Khasi na ka kmie ka long kawei na ki rukom kaba phylla bad maian. Don tang khyndiat ki jaitbynriew ha ka pyrthei kiba shim jait na ka kmie. Ka rukom shim jait na ka kmie ka la longdoh longsnam naduh ki 'mei-kulong 'pa-kulong jong ngi hyndai. Ka jingshim jait na ka kmie ka don ka jinglong tynrai kaba maian bad kaba phylla. '**Kha-na-ka-kmie**' ka dei ka jinglong tynrai u Khasi. Ka dei ka nongpynlong ia ka longkur longjait, ka longĭing longsem, ka longkha longman bad ka kñia ka khriam. '**Kurim**' ka mut ka '**Kur**' kaba '**Im**'. Ka '**kurim**' ka dei ka '**kmie**' kaba pynsan pynroi ia ka longkur longjait lyngba ka shongkha shongman '**Kha**' ka mut ka '**Mei-Kha**' ne ka '**Ñia-kha**' na ka liang u kpa kaba da ñiewkor bad ñiewtang eh kum ka nongpynsan pynroi ia ka longkha longman. '**Kur**' bad '**Kha**' ki long ka ktien kiba la longdoh longsnam ha ka jaitbynriew Khasi bad na ki sa roi parum pareh ka longkur longjait, ka longkha Longman bad ka longbriew manbriew ka jaitbynriew Khasi.

Ka kur ka jait Khasi ka dei kaba da **pun** bad **kha**; ym dei kaba shu iakhar madan madiyah, ym dei kaba shu pan kylliang, ym dei kaba shu pynlong hi bad kaba ym lah ban pynkylla da kumwei pat. Ia ka '**Kur**' ym lah ban pynkylla '**Kha**', bad ia ka '**Kha**' ym lah ban pynkylla '**Kur**'. U Khasi u ñiew ba ka long kaba ma bad kaba **sang-iap sang-im** ban leh kumta. Ki kmie ki kpa tymmen jong ngi haba iakynduh iano iano ha lynti ne ha jaka iew kim ju kylli kyrteng; borabor, kin ong. 'Phi dei i kur aiu'? 'Phi dei ki khun ki ksiew jongno'? Ym tang katta, haduh mynta mynne, u Khasi u kham sngewtynnai ban pynpaw da ka kyrteng ka kur ban ia ka kyrteng briew haba iakren ne haba thoh bad bunsien la ju pyndonkam ruh da ka kyrteng sin. Kane ka jialong namar ba don kata ka jinglong tynrai ha u Khasi. Kane ka rukom shim jait na ka kmie ka dang neh haduh mynta lait noh ki katto katne kiba la pyrshang ban shim jait na u kpa. Ha kane ka juk mynta la don bun ki khun kynthai kiba iashongkha bad u nongwei bad kumta ki shim jait noh na u tnga. Don bun ruh ki kynthai Khasi kiba shim jait

na u tnga, uba long u shynrang Khasi. Ha kine ki sngi la nang mih ter shi ter ki khun kiba shim jait na u kpa Khasi da kaba iehnoh ia ka kmie Khasi. Ka jingmih ka long lashai la shisngi ha ki ksiew pateng-la-pateng ka jingshongkha shongman kan long kaba kynrum kynram. **Kan poi ka por ba kin iashongkha shikur – ka ‘Kha’ kan kylla ‘Kur’ bad ka ‘Kur’ kan kylla ‘Kha’.** Ynda la poi ha kane ka pud ym don shuh ka shongsang bad ka jingini longbriew manbriew jong ki briew kiba la shai kan kylla dien trai biang sha ka jingdum bad ka jinglong mrad.

Kane ka rukom shim jait na ka kmie ka la neh pateng la pateng bynriew haduh mynta. Ka kmie dei ma ka kaba long ka nongri ka nongpynsan bad ka nongpynroi ia ka jait ka kur Khasi. U kpa u long shisha u nongkamai kajih, u nongbah khlieh ia ka iing ka sem, ki khun ki kti, ka khia ka shon bad ka pang ka shitom pynban um lah ban korbar ia ka kam longkur longjait bad ia ka spah ka phew nongtymmen, katba dang im u kni ka iing.

Kumba la ong haneng ka kmie ne ki khun kynthei ki long ki nongioh bynta ia ka kur ka jait Khasi katba ia ka spah ka phew, ka khyndew ka shyiap bad ka nongmei nongpa dei ka khun khatduh kaba ioh bynta bad u kni u long u nongsynshar jong ka kur. Ki longshwa manshwa ki don ka jingsngewthuh kaba biang bad ka jingiohi kaba kham jngai halor ka jingai bynta ia ka nongmei nongpa ha ka khun khatduh. Ha kane ka juk mynta, la don ki kmie ki kpa kiba la pyrshang ban ai bynta lem ia ka spah ka phew bad ka khyndew ka shyiap ha ki khun baroh, shynrang bad kynthei, khamtam ki khun kynthei tangba ia ka iing kmie bad ka nongmei nongpa kaba kham bun ka ioh ka khun khatduh.

Kumba ju long ka rukom Khasi, lada ka khun khatduh ka iap noh khlem khun, ka hynmen jong ka kaba khatduh kan ioh lut ia ka nongmei nongpa baroh. Lada ka khun khatduh ka iap noh bad ieh khunrei, ka hynmen khatduh kan ri kan sumar ia kata ka khunrei bad ynda ka la san la rangbah kan ioh ia ka nongmei nongpa jong ka

kmie. Da kumwei pat lada ka khun khatduh ka iap noh bad ieh khunrei da ki khun shynrang, ka hynmen khatduh jong ka kan ioh lut ia ka nongmei nongpa baroh tangba kan hap ban ri ban sumar ia kita ki khunrei shynrang haduh ynda ki la san la rangbah. Ka jingioh bynta ia ka nongmei nongpa ka hiar pateng-la-pateng sha ka khun khatduh kynthei katba nongroi ka kur ka jait.

Ki kmie ki kpa kiba shong ha ki thain ri War, ha kawei pat ka liang, kim ai lut ia ka nongmei nongpa tang ha ka khun khatduh kynthei. Baroh, kynthei bad shynrang, ki lah ban iaioh bynta na ka nongmei nongpa. Lada don napdeng ki khun ki bym treh ban iashim bynta ha ka niam ka rukom, ka iap ka im bad kiwei kiwei ki kam iing kam sem, kim lah ban ioh bynta na ka nongmei nongpa.

Haba u Khasi u shim jait na ka kmie bad ia ka nongmei nongpa ka hiar pateng sha ka khun khatduh u don ka jingiohi jngai bad ka jingthmu. U Khasi u iohi ba ynda u la iaw bad noh ka rta ka jinglong tymmen u dei ban shong tymmen bad shongprah shongshang bad ka khun khatduh kynthei. Ki para shynrang bad kynthei kiba shong khynraw kin shong bad ka khatduh; u kni bad ki para shynrang kiba iap tnga ne shah beh noh ha ka tnga kin shong bad ka khatduh; ki para kynthei kiba shah leh bein ha ki tnga bad kiba ioh khunrei ki khmih-lynti ban ioh jingiarap na ka khatduh bad kumta ter ter. Da kumne ka kdup bad ka teh song ia ka longiing longsem bad ka pyinkhlain ia ka longkur longjait Khasi. U Khasi haba u seng ia ka niam tipbriew tipblei u sdang na ka longiing longsem.

Ha kane ka juk mynta, ba la shai ka pyrthei, ka don ka jingpyrshang ban pyinkylla noh ia ka rukom shim jait bad ka rukom hiar pateng u khun Khasi Khara. Ka don ruh ka jingpyrshang ban pyinkylla ia ka kyrteng tynrai jong ka kur, ka jingpynkha kur, ka jingthaw thymmai ia ka kur, ka jingbynap ia ka kur Khasi bad ka kur nongwei bad kumta ter ter. Ka don de ka jingshim bad jingai jait jhulum – katto katne ki khun ki shim jait na u kpa bad katto katne ki shim jait na ka kmie ha kajuh ka iing bad na kajuh ka kmie bad don

ruh katto katne ki khun kynthei kiba shim jait na u tnga jong ki. Shi khmat ki kmie ki kpa i kumba ym lei lei hynrei ha ki khun ki ksiew pateng-la-pateng kan mih ka shongsang bad ka jingbyrsiet ka shongkha shongman – ‘Kino ki kur, kino ki kha’. **Lada ngim bud beit ia ka rukom ka dustur kaba la buh u longshwa manshwa shen ka longkur longjait, ka longkha Longman bad ka jaitbynriew hi baroh kawei kan sa kie-berong.**

3. KA RUKOM İAPOIKHA POIMAN

(a) **Ka por ban iashongkha:** Katba ngi lah ban tip ki longshwa manshwa jong ngi kim da buh pud kaba thikna shaphang ka kam shongkha shongman. La sngewthuh ba uno uno ne kano kano kiba la pura ka rta bad skhem bha u budlum ki la biang ka por ban ia shongkha. La ong ruh ba ki samla kim da kyrkieh eh ia ka shongkha shongman, ki kham sngewtynnat ban iawer para samla ban pynlut ia ka por ha ki kam sngewbha. Ki ‘mei-rad, ‘pa-rad jong ngi ki iathuh ba ka kynthei borabor ka ju shongkurim ym duna ia ka arphewsan snem katba u shynrang ym duna ia ka laiphew snem. Ki shim ba kane ka rta ka long ka rta kaba ih bha ka jinglong samla – shynrang bad kynthei. U shynrang u la sngewthuh kumno ban puh mohkhiew bad bah wait lyngngun bad ba u la sdang sngewtynnat ka iadih smuk bad kjit tangduma bad la ki paralok shynrang, bad ki kynthei ha kawei pat ka liang, ki la nang ban lum ia ka kriaah ka shang bad la sdang ban iamyllen ka iasang kwai song tymphew bad la ki paralok kynthei. Ki ong ruh ba wat la ka ryneieng jong ki ka jrong kum ki siej-shken bad ka met kum u diengbah, phewse, kim pat nang ban riam ban beit bad ban leh samla. Baroh ki kynthei bad shynrang ki shu jrong bad heh briew kum ka **wangpanai-shoh-sngi**. Haba ki kmie ki kpa ki leit lyngkha ne leit jingleit ki dang pynbuh jasngi ha iing ki para-marjan ia la ki khun kiba la dap khatwei khatar snem ka rta.

Ha kane ka juk ba la shai ka pyrthei, ka dei ka kamram u shynrang ne ka kynthei ban sngewthuh hi ha kano ka aiom ne por ba

ki la dei ban shongkha noh. Kan bha shibun ba u shynrang briew uba long tang u nongrep bad u nongbylla sngi ban shongkha noh ha lane shwa ka arphew san snem bad ym dei ban duna ka rta ia ka arphew snem. Lada u shongkha duna ia ka arphew snem u pynsniew noh ia la ka jingkoit jingkhiah namar ki thied ki jaw jong u ki dang lung bad ki shyieng ki dang jem. **Kumba la ong haneng, um dei ban shongkha palat ia ka arphew san snem.** Haba u shongkha ynda la palat ka rta ia ka arphewsan snem, u kpa u la tymmen katba ki khun ki dang long kum ki simpdit-ang-bam. Kane ka pynjynjar ym tang ia u kpa ba um lah shuh ban trei ha ka rukom kaba dei, ka pynsuhsat de ia la ki khun namar kim ioh shuh ka jingbsa bam kumba ka dei ban long. Tharai u nongbylla sngi un shongkha laiphew snem ka rta, ynda u la dap sawphew snem, u khun nyngkong u dang long kumba phra lane khyndai snem ei ei. Haba u kpa u la dap sanphew snem ka rta um lah ban trei ia ki kam kiba eh bad kiha khia ba shon naba u la sdang tymmen. Haba ka rta u kpa ka la poi sha ka sanphew snem bad u khun nyngkong u dang long kumba khatphra ne khatkhyndai. Ka jingeh ka long ba u khun uba dang shibit ka rta um pat lah ban bsa ia la ka ring ka sem bad um pat lah ban shim ia ka jyngkitkhlieh ha ka jaka u kpa. Ka jingjynjar' ka long ym tang ia u kpa shimet hynrei ia ka ung hi haroh kawei.

U shynrang uba shong skul um dei ban shongkha duna ia ka arphewsan snem ne palat ia ka laiphew snem. Uba shong skul haba u shongkha hapdeng ka arphew san bad laiphew snem ka rta, ka aiom samla ka dang biang bad ka met ka phad ruh ka dang khlañ bha. La khmih lynti ba ha kitei ki snem u la lah ban pyndep ia ka jingpule bad haba u la biang ka kam ka jam u la lah ban bsa ia la ki khun. Borabor, ka jingtrei jong ki briew kiba la nang la stad ka long kaba kham suk ban ia ka jong u nongbylla sngi bad ka kam kaba suk ka iarap ia u briew ba u lah ban trei wat haba u la tymmen ruh. Haba u shongkha ha lane shwa ka arphewsan snem ka rta, um pat lah ban pyndep ia ka jingpule ha ka rukom kaba dei. **Don bun bun ki khynnah skul kiba bat ia ka nam ka burom bad kiba paw bha ha ka jingpule ki jah rngai noh namar ki kyrkieh ka**

leit iingbriew. Haba jia kumne ka pynjah burom ia lade bad ka long ruh ka jingduh kaba khraw ia ka iing ka sem, ia shnong ka thaw bad ka imlang sahlang baroh kawei.

Ki khynnah kynthei, ha kawei pat ka liang, ki dei ban shongkha kloi, kam pher la ki long kiba shongskul ne ki bym shongskul, la **kumno kumno hapteng ka khatphra bad arphewsan snem ka rta.** Lada dang duna ia ka khatphra snem, dang khynnah eh; bad lada palat ia ka arphewsan snem, la kham iaw ka rta. Uwei u 'riew tymmen u ong kumne: "**ia ki kynthei kiba poikha khatphra snem, ngi itynnat; kiba arphew snem, ngi iarah; bad kiba arphew ar snem shaneng, ngi burom.**" Ka long ka jingkreng kaba jylliew, kaba iar bad kaba don jingmut. La iehnol ha ki samla kynthei ban buh ia kane ha ka jingkyrmaw jong ki. Ki kynthei kiba shong samla haduh ban da la dier palat ka por la artatien ban ioh jyngkheih. Don teng teng ia ki kynthei kiba iap khynraw, la hap ban **pynryngkang synrei** bad ia u shynrang pat uba iap khynraw, la hap ban **pynryngkang thlong.**

(b) Ka rukom iawer samla: Ka rukom iawer samla u Khasi mynshwa ka long kawei na ki rukom kaba pynsngewtynnat, kaba pynbyrngia bad kaba pynsah jingkyrmaw ha ka histori ka jinglong samla u Khasi mynshwa. Ka rukom iawer samla ka don bun rukom ha ki jaka ne thain bapher bapher ka ri Khasi Jaihtia. Ha kane ka juk mynta, ym don shuh ba bud ia ka rukom iawer samla u Khasi mynshwa lait noh tang ha ki katto katne ki jaka nongkyndong. Ka lah ban long ba ym don shuh ba tip ban pyndonkam ia kane ka rukom bad ka lah ruh ban long ba ym don por ban bud ia ka rukom uba rim. Ng i iohi ba katba nang mih ki sngi bad ki snem kiei kiei kiba rim ki la nang jah bad kiei kiei kiba thymmai ki la nang mih kiba i shong pher bad ki bym iadei dur bad ka longbriew manbriew u Khasi barim. **Kan poi ka por ba ka rukom bad ka snam Khasi kan jah noh na la ka ri bad ka rukom khyllah bad ka snam khyllah jait kin wan tuid sha ri Khasi Jaihtia.**

La ym don ka sakhi jingthoh kaba biang halor kane ka mat, ngin pyrshang ban iabud dien ia ka rukom iawer samla uba rim na ki jingiathuhkhana pateng ki 'mei-rad' pa-rad ne ki longkñi jong ngi ne na ki nuksa kiba ngi lah ban shem thohmut thohmat ha ka por ba ngi dang ia long khynnah samla ha la ka jong ka shnong. Haba iohi ia ka rukom iawer samla u Khasi mynshwa, i kumba ka long thamula, hynrei ka long kaba shisha kaba ktah ia ka tynrai longbriew manbriew u Khasi. Ngim tip la ki samla Khasi mynta ki lah ban bud ia kane ka rukom u longshwa manshwa.

Katba ngi lah ban tip ki samla Khasi mynshwa kim ju laplah ka leit ungriew. Kham bun kiba iapoikha ynda la ih bha ka jinglong samla. Ki samla shynrang ki ju iapoikha ynda haba la snar bha ki dohksah, skhem ka tyrpeng bad rben bha u budlum. Shisien ba ki la mih na ung kmie ban leit shong noh bad la ka tnga kim ju wan phai shuh, lait noh tang haba don kano kano ka jingjia ka bym lah kiar bad kaba pynbor ia ki ban leit phat noh sha la iing kmie. **Da lei lei ruh kim ju leit kloï bad wan kloï kumba leh ki samla ka juk mynta.** Ki ñiew ba ka long kaba sang ban ialehkar bad ka kam longkha longman namar ka ktah ia ka ijet ka longbriew manbriew, ka longiing longsem bad ka longkur longjait.

U' samla mynshwa u ju sngewtynnai ban iawer samla bad ka briew kaba dang sotti, kaba pnah thylliej, kaba phrak phrak ktien, kaba pariah parai bad kaba mih khmut mih khmat bha. Borabor, u pyrshang ban kiar na ka briew kaba kuhiw ne raidhiaw ne kano kano ka briew kaba imat shong jingpang. Ka samla kynthei, ha kawei pat ka liang, ka ju sngewtynnai ban iawer bad u briew uba don ka nam babha, uba shait uba khlañ, uba don ka maiñ shynrang bad ka kham jied ia u briew uba donburom bad u kynja khla-ka-wait.

Ha ka por mynshwa, u samla um ju shlan ban leit kai samla tang wei briew. Borabor, u iawer ar ngut lai ngut ki paralok samla kiba iabiang rta. Shisien ba ki la thmu ban ialeit kai ha iing ka samla, ki da iadem hi thop man ka por. Haba ki iohi ba u samla bad ka samla ki la

leh jan, kita ki lok kiba iabud kim ju pynthut shuh – ki ieh ia u ban ialur bad ka samla. Haba u samla u la kut jingmut ban shongkurim ia kata ka samla kaba u la iajan, u iawer noh da u **ksiang** ban iadon ryngkat bad u ha ka por ialur samla. Borabor, u **ksiang** u dei ban long u briew uba kham pnah ktien uba nang ban sien ban suh syntiew, ban phur ban siang, ban iashat wai-dong da ki nia tymmen, ki jutang tymmen ha kata ka rukom ban thain ban syrdoh ia ka longkha longman. U **ksiang** u dei u nongpynithuh shynrang kynthei, u nongpynithuh bahaiing hasem bad u nongpynithuh kur ithuh jait. Ha ka kam shongkha shongman dei u **ksiang** u ban pyniamir jingmut hapteng u samla bad ka samla, ban ai ktien bad ban pynsngewthuh ruh ia ki kmie ki kpa jong ki ar liang ki samla shaphang ka kam shongkha. U samla u long, borabor, tang u niangkohnguh uba kohnguh beit katba pyniaid u **ksiang**. Ia u **ksiang** ym donkam ban da siew hynrei ka dei ka kamram u samla ban tyrwa burom ia u da ka jingpynum ryndang, lada shi kroid ar kroid lane shi klat ar klat kat kum ka jingdonkam u **ksiang**, khamtam ha ka por ialur samla, tang ban bha ka kam. U **ksiang** um ju jham madei ka kiad na u samla. Lada dei ban iamad ruh ka long tang ban pynshongshit ka kam iawer samla namar ki niew ba kane ka long ka kam kaba donburom.

Ha ka por mynshwa, ka kam iawer samla ka dei mynmied mynmied ynda la dep ka trei ka ktah, ka bam ka dih bad shwa ban thiah. Mynsngi ki leit trei leit ktah bad ynda la dum ki dem ka leit thiah khynraw sha iing ba don ka samla kaba ki iapmat. Ka samla, ha kawei pat ka liang, ka la sngewthuh hi ia la ka kamram. Ynda ka la wan phai na jingtrei ne lyngkha, ka bta ki khmat, sum ka kjat, thet ka kti nangta ka bam ka dih bad ynda la dep, ka riam ka beit bad ka ialeh ban pynbha briew ia lade.

U samla uba leit thiah khynraw um ju wan phai shuh sha la iing, u thiah syndon ha iing ka samla bad u wan phai pat mynstep, dang step phymgab shwa ban kynjat jingshai. Kiba haring hasem kim ju khmih lynti shuh ia u haba ki tip ba u leit thiah khynraw. Ka long ka

rukom u samla ban thiah syndon ha iing ka samla, kam pher lada jan ne jngai. Haba leit kai khynraw, don ki samla kiba rah da ka duitara, ka sing dymphong, ka mieng, ka besli bad kiwei kiwei ki jait jingtem Khasi. Da ka jingtem ki kynud bad ki rwai phawar baroh shimied shimied. Haba ialeit lang bad u ksiang, u samla u nang tem bad u ksiang u nang phawar bun jait ki rukom rwai phawar shaphang ka kam ialur samla. Katha nang jur ka tem ka put katta nangjur ka jngpynrhem ia ka tyllaw ding. Khuri-ri-rui ki iashong baroh shi thynriew ung sawdong ka lyngwiar dpei. Ynda la shoh ka buaid thiah, ki sa rapra ban leit thiah noh.

Ha kane ka por, ym don shlur ne kamra kaba biang ban thiah kumba long ha ka juk mynta. Kiba kham bun ki iing Khasi ki don tang ar bad la kamra. Baroh shi ung naduh u khyllung haduh u tymmen u kro ki iathiah lang sar-ly-sar ha kajuh ka kamra harud dpei ha la ka jong ka jong ka snieh thiah ne shylliah. Don ruh kiba thiah ha tyngkhap ka pongshai. U ksiang bad u samla ki iathiah lang harud dpei. Uba leit kai samla u tatar hi la ka jong ka jankup thiah, kum ka ryndia ne kymbol, ka thoh-stem had kiwei kiwei, tang ka snieh thiah ne shylliah ki ai ki trai iing. Kane ka long kata ka rukom kaba ki longshwa manshiwa ki ju leh. Kim don ka jinglehraiñ haba iathiah lang harud dpei bad ki sngew ha kata ka dei ka rukom longbriew manbriew.

Ka samla, lada ka i mon ne kam i mon ruh, ka pdiang sngewbha ia u samla haba u wan thiah khynraw ha iing jong ka. Ka leh kumjuh ia u samla uba ka i mon ne kam i mon. Ka ai kwai, ai tympew, ka ai u phan ne ka shriew ban iabam katha dang iashongkai. Ka don ka jingrapher bad kata ka long ba u samla uba ka i mon ka ailad ban iashongkai baroh shi mied hynrei u samla uba kam i mon ka ai lad tang shipor bad ka leit thiah noh. Ki kmie ki kpa ruh ha kajuh ka rukom, haba ki iohi ia u khaw (samla) uba kim i hun kim ju pynpaw ia kata hynrei kim ailad ia ka khun ban iabyrgia ban pynbun jutang ha dpei bad uta u samla. Haba u samla u iohi ia kane u kiar noh na kaba leit thiah khynraw ha kata ka iing.

Ha ka juk u longshwa manshwa, ka samla bad ki kmie ki kpa ki ioh ka lad ban iasyllok shaphang ka kam shongkha shongman namar ba u samla u wan thiah khynraw ha la iing. Bunsien, haba ka samla ka imon ia u samla bad haba ki kmie ki kpa ki iamon ka kam shongkha shongman ka iaid beit bad ryntih. Namar ki kmie ki kpa ki la iatip lang, borabor, ka jingiapoikha bad ka shongkha shongman ka long kaba beit bad kaba suk. Ka longiing longsem ruh ka long kaba suk bad ki da iaro parum pareh ka longkha longman bad ka longkur longjait. Ha kane ka por, bunsien dei ki kmie ki kpa kiba pynmon samla ia ka khun lait noh kito kiba iaiaid hi sop sop ha rieh ha rieh. Don teng teng ka khun ka bym kohnguh bad kaba kyntait pyrshah ia ka mon ki kmie ki kpa. Haba iakynduh bad kaba kum kane, ki sngewsih sat bad ki sin kyrteng ia kata ka khun **'ka khun kbeit shapuloit'** kaba iehnoh ia la ki kmie ki kpa bad kaba pynjot ia ka longiing longsem bad ka longkur longjait. Ia ka khun pat kaba kohnguh kmie kohnguh kpa ki khot **'ka tian kyntien kmie kyntien kpa'**, kaba ri hok ia ka ktien ka thylliej ki kmie ki kpa bad ka pynroi parum pareh ia ka longiing longsem bad ka longkur longjait. Ka rukom iawer samla ka lah ban iapher na kawer ka jaka sha kawer pat kat kum ka jinglong jong ka jaka bad ka rukom im ki briew. Ha ka shnong lalung bad kiwei kiwei de ki shnong ha ri Bhot, ki shna ka ung kaba ki khot ka **'Trang'** ban iathiah sngewbha ki khynraw

(k) **Ka rukom phah kylli ia ka samla:** U shynrang Khasi haba u la sngewthuh ba la biang la ka rta, ih ka pyrkhath ka pyrdaiñ, la skhem u budlum bad la biang ban iawiat star ha ka khia ka shon, u pyrkhath ha lade ba la dei ka aiom ban seng noh la ka longiing longsem bad ka longkha longman. Haba u imon ia kano kano ka kynthei ne ka samla briew, u da tohkit bha bad da iit bniah ia ka jinglong jong ka, ka longiing longsem bad ka longkur longjait. Wat lada u imon katno katno ruh um shlan ban shu tur kum u muid namar u sheptieng ioh u shah ha ka lehraiñ ne jah burom ei ka longrynieng manrynieng. Haba u la sngewthuh ba ka samla ka long kaba bit ba biang ban iapoikha, um riej ban leit kai ha iing jong ka, lada katno katno sien, ban twad jingmut hi da lade, lane lada u dang sngew lymboit lymbiang bad

dang lehrañ ia ka sngi u bnai, u phah kylli noh da kino kino ki briew kiba u shaniah, lada u shynrang ne ka kynthei. U phah kylli nyngkong ia ka samla bad haba ki shem ba ka samla ka pynoh ka tarajur sha uta u samla, naneta ki sa kynjoh ktien ia ki kmie ki kpa ne kino kino kiba ri ba sumar ia ka ban sngewthuh ia ka jingmut jong ki. Ki kmie ki kpa, ha kawet pat ka liang, haba ki iohi ba ka khun jong ki ka dem ka mon ha uta u samla, kim pynwit ne pynthut ia ka jingsngew bad ka mon jong ka Hynrei shwa ha kin ai ktien sha ki kmie ki kpa ne kiba haing hasen, u shynrang ki da ni ia uta u khaw (samla), ioh dei u shiteng khaw ne shi powa khaw. Lada um dei uba dap khaw, kim pynshlur ia ka kin ban iapoikha kha bad u Nalor kata, **ki da bishar bniah ioh don kaba wit ba wa, ka sang ka ma, ne kano kano kaba khang pyrshah: oym bit ban iapoikha poiman.** Borabor, ki kmie ki kpa kin ju pynshlur ban iapoikha poiman bad u nongwei ne u kynja mynder ri. Kim ju iham madei ruh ban pyniapoikha ia la ka khun bad uno uno u samla tang namar ba u don ka spah, ka kyrdan hynrei ki kham jed ia u briew uba don ka nam babha, ka longrynieng manrynieng ka akor ka buom, u briew uba lah ban shaniah had uba don jingkyrmen ban ter ia ka longung longsem kaba bha. Haba kiei kiei ki jia tong kiba bha, ki ai ktien sha ki kmie ki kpa u shynrang ban ia buh sngi ban pyndep ia ka jingiateh ktien ne iateh 'sai-iiong. Ha ki kur kiba dang bat ia ka niam Khasi, teng teng ki ju buh por katto katne shwa ban pyndep ia ka jingiateh ktien. Ha kane ka por, ki pynleit ka niam ka rukom da kaba shat pylleng ne khad syiar ban tip ia kata ka jingiapoikha kan long kaba bha ne ka sniew. Lada ki shem ba ka dak ha ka syiar ne ka pylleng ka pyni ia kaba sniew, ki pyllait ktien noh. Ki pyrkhath ba kata ka dak ka pyni ia ki jingia kiba sniew kiba lah ban wallam ia ka jingsngewsih ha ka longkha longman. Shisien haba la pyni pat ia ka dak kaba bha ha ka shat ka kheiñ, **kata ka longiing longsem kan bha, kan roi parum pareh, kan ioh ja ioh dohkha** bad kan bha ka kamai kajih.

(d) **Ka rukom kheiñ sang:** Ka ktien 'Kheiñ sang' bad 'Shong sang' ki long ki ktien kiba kham kyrpang ha ka ktien Khasi bad kiba ym ju kham pyndonkam madei. Ka ktien 'Kheiñ sang' ka long ka

ktien kaba ïar bad jylliew bad ka thew ïa ka jingleh pyrshah bad pynkheĩn ïa kiei kiei kiba la huh beit huh ryntih u longshwa manshwa khamtam ïa ka aiĩ longbriew manbriew u Khasi khara bad kaba pynkheĩn ïa kiei kiei kiba la khang bad mana pyrshah da ki kur ki kha ki man bad da ka imlang sahlang. Ka ktien '**Shong sang**' ka kham thew eh ïa ka shongkha shongman u Khasi. Ha ka rukom Khasi la kheĩn ba ka long **kaba sang ne shong sang** ban ïashongkha shukur lane ïa kiba dang ïateh kur ne ting kur. La kheĩn ruh ba ka long kaba sang ban ïashongkha bad ki '**ñiakha ne 'meikha**, ki parakha ne sohpet parakha bad kiwei pat kiba dang don jingradei kaba jan na ka liang u kpa ne ka kmie. Ka long ka bym bit ban ïashongkha bad ki '**nah-pun ne 'pa-pun** ne ki bakha trai katba dang im u kpa. Ia kata kaba la kheĩn ba ka long kaba sang ban ïashongkha bad lada don kiba leh kumta. Ia ong ba ka long '**Shong sang**' Borabor, ki kur, ki kha ki man, kiba haĩng hasem bad ki lok ki jor ki kham kiar ban ïakhlehlang bad ban ïadei kam dei jam bad ki briew kiba la shongsang. Ha ka rukom Khasi, ki da ñiewkor ñiewburom ïa ka kur ka jait u kpa khamtam ïa ki para trai u kpa bad kito kiba dang don ka jingradei kaba ïajan bad u kpa.

Ha ka rukom Khasi, haba u khun shynrang ne ka khun kynthei na kawei ka kur ki ïashongkha ïa ka khun kynthei ne u khun shynrang na kawei pat ka kur, kita baroh ar tylli ki kur ki la don ka jingradei bahaiĩng hasem. Kum kane ka rukom ïadei bahaiĩng hasem kam da long kaba ïajan eh kum la ki jong kiba haĩng hasem kiba dang ïadei kur. ïa kiba haĩng hasem jong u ne kaba ïashongkha shongman ki ñiew burom kum kito kiba don ka jingĩadei kiaw dei kthaw, ki hynmen kynsi, ki hep kynsi, ki kynum had kumta ter ter. Ka jingĩadei bahaiĩng hasem hapteng kine ar tylli ki kur kaba mih na ka daw ka jingĩashongkha shongman ka long beit tang mar shi ïing bad kam ktah ïa kiwei pat ki ïing jong kine ar tylli ki kur. Kiwei pat ki ïing jong kine ar tylli ki kur ki lah ban ïashongkha shongman tangba ka shong ha ka jingjan bad jingjingai ka jingĩadei jong kita ki ar tylli ki ïing kiba ïashongkha.

Kumba la ong haneng, ka rukom iadei bahaiing hasem kaba la pynlong da kaba iashongkha shongman kawei ka kur ia kawei pat kam ktah ei ei ia ka kur baroh kawei. Kum ka nuksa, ka kur Warbah baroh kawei kam lah ban kam bahaiing hasem ia ka kur Kharkongngor baroh kawei tang na ka bynta ka jingiashongkha uwei u briew uba na ka kur Warbah ia ka kur Kharkongngor. Ka jingiadei bahaiing hasem ka long tang mar shi iing para ba iashongkha. Kine ki ar kur ki lah ban iashongkha khleh tangba kat kum ka kpoh. Kine harum ki long khyndiat ki nuksa kiba la ju long ka rukom shongkha shongman Khasi.

Buh u A (U khun nyngkong na ka kur Warbah) bad ka B (Ka khun nyngkong na ka kur Kharkongngor) ki iadei shi tnga. Ki para trai u A ki lah bad kim lah ban iashongkha ia ki para trai ka B – ki nuksa harum ki pyni:-

Tharai u A (U khun nyngkong na ka kur Warbah) u don para shynrang lai ngut – J, L bad M; buh u A, un long uba nyngkong; u J, uba ar; u L, uba lai; bad u M, uba khatduh eh. Lada kine lai ngut ki para shynrang u A ki kwah ban iashongkha ia ki para kynthei ka B (ka tnga u A) ki lah ban leh kumta tang ba ym dei ban iashongkha rapom – dei ban iashongkha rangbah para rangbah bad barit para barit kat kum ka jinglong hynmen para.

Ha kajuh ka rukom, lada ka B (Ka khun nyngkong na ka kur Kharkongngor kaba long ruh ka tnga u A) ka don para kynthei lai ngut – ka R, S bad T; buh ka B, ka khun nyngkong; ka R kaba ar; ka S, kaba lai; bad ka T, kaba khatduh eh. Kine baroh lai ngut ki lah ban iashongkha ia kitei lai ngut ki para shynrang u A (u tnga ka B) kat kum ba la pyni harum:-

Kumba la ong haneng, haba u A u dei u tnga ka B, ki para shynrang u A ki lah ban iashongkha ia kitei ki para kynthei ka B tangba kin iashongkha babud para babud ter ter – ym dei ban ia kiew ia hiar: kata ka mut, u A u lah ban shongkha ia ka B; u J, ia ka R; u L ia ka S bad u M ia ka T.

Da kumwei pat, lada u A, u khun nyngkong na ka kur Warbah u shongkha ia ka T, ka khun kynthei khatduh na ka kur Kharkongngor baroh ki para shynrang u A kim lah shuh ban iashongkha ia ki hynmen kynthei ka T namar ka long kaba sang ban u kiew ia hiar ha ka kane shongkha shongman bad ka duh nob u wa ka rukom buron hynmen kynsi, para kynsi bad kumta ter ter.

Ha kawei pat ka liang, haba u A, u khun shynrang na ka kur Warbah bad ka B, ka khun kynthei na ka kur Kharkongngor ki dei shi tnga, kumta ki para kynthei u A kim lah ban u shongkha ia ki para shynrang ka B. Ki kmie tymmen ki kpa tymmen jong ngi ki kheim ba ka long kaba sang ban iashongkha khlei shynrang kynthei Kane ka rukom kheiñ sang ka ktah wat ia ki pui u kame bi d'ar kmie jong A bad ka B haba ki dang iader khat na k'at, ka k'poh

(e) **Ka rukom kheiñ para arkmie, para-kha bad bakha** Tharai rukom Khasi, la ñiew para-ar-kmie ia uno uo ne kano kano ia k'ba dang kha ka 'Mei-san, 'Mei-nah, 'Mei-duh ne kimo kimo ia ba dang kha na ka k'poh kaba ki khor 'Mei. Kaba ka mat baroh ki khun shynrang bad kynthei jong ki para kynthei ka kmie ia dei shi **para-ar-kmie**. Ki ñiew ia ki kum la ki para-trai kiba dang dei na kajuh ka kmie u kpa. Ka rukom Khasi ka long kaba phylla habun ha kane ka liang. Kumba la ong haneng ba baroh ki khun, la kynthei ne shynrang, kiba dang mih na ka k'poh ki para kynthei ka kmie kim lah ban iashongkha para ma ki katba ia ki khun u para shynrang ka kmie ki lah ban shongkha. Khnang ban sngewthuh bad shai, peit ia kane ka nuksa harum:-

Tharai kawei ka briew kaba kyrteng ka Shor ka don hynriew ngut ki khun-lai ngut ki khun shynrang bad lai ngut ki khun kynthei. A i ba ki khun shynrang kin long u M, N bad O; bad ki khun kynthei ka U, S bad Y. Kumba la long lem ka pyrtnei kitei baroh hynriew ngut kim lah ban iashongkha namar ki long shipara.

Hangne ngi shem ia ka jingïapher shaphang ka rukom kheiñ shongsang ha kaba shongkha ki khun jong kitei ki hynriew ngut. La ong ba baroh ki khun, kynthei bad shynrang jong u M, N bad O kim lah ban iashongkha para ma ki namar ba ki kpa jong ki ki ñalong shipara-trai. Ki khun, la kynthei ne shynrang, jong u M, N bad O ki dei ban khot 'Para-kha' para ma ki. Ha kajuh ka rukom, baroh ki khun kynthei bad shynrang jong ka U, W bad Y kim lah ban iashongkha para ma ki namar ki kmie jong ki ki long shipara-trai—**kawei ka doh kawei ka snam**. Namar ba ki kmie jong ki ki ia long shipara kumta ki dei ban kam **Para-ar-kmie** para ma ki.

Kawei pat ka jingphylla ka long ba baroh ki khun u M, N bad O la kynthei ne shynrang, ki lah ban shongkha ia baroh ki khun jong ka U, W bad Y, la kynthei ne shynrang, namar la ong ba ki ia long '**Shi bakha**' la kane ka rukom shongkha shibakha, kim kheiñ ba ka long kaba sang. Ha kane ka rukom shongkha shibakha ka don ka jingeh khyndiat tang ha ka rukom khot kiaw khot kthaw naba u kpa ka bakha (kaba long ka tnga) u long u kñi trai bad ba ka kiaw ka long ka ñia (ka tnga u kñi). Borabor, kim ju khot kthaw ia la u kñi lane kiaw ia ka ñia

Ha ka rukom Khasi la khein ba ka long ka bym bha ban ñapoikha bad ki khun ka '**ñia-kha**' trai, kata ban pynroi jait ia ka kur u kpa namar ki ong kaba '**Ai khaw kylliang**'. La kheiñ ruh ba ka long ka bym bha ban ñapoikha shibakha trai (khun ka ñiakha trai) katba dang ia im kmie im kpa shiliang shiliang. Da kumwei pat, ka long kaba bit bha ban pynroi jait ia ka kur ka tnga u kñi.

(g) **Kaba iashongkha bad ka kur ka jait u kpa:** Ha ka rukom Khasi, ka long ka bym bit ban iashongkha shongman bad ki **para-trai**, ki **para-arkmie** bad ki **para-kur** u kpa kiba long ki '**ñia-kha** ba la khot '**Kha**'. Kino kino kiba dang dei ka kur u kpa bad ba u kpa u dang kam trai kum la ki jong ki para, ka long ka bym bit bad kaba sang ban iashongkha. Kiba na ka kur u kpa kiba bit ban iashongkha ki long ki khun ki **para** kynthei arkmie ne lai kmie bad ki **para kur** kynthei u kpa kiba la ju khot '**Bakha sang salit**' ne ki bakha ki bym

sang ban iashongkha. Haba ja ba ki khun shynrang u kpa ki iashongkha bad ki khun kynthet ki para-arkmie ne para-kur u kpa ki da ñiew kor ñiewtang kum kata kaba ki ong ba la wan hap u **'Khaw-kylliang.'** Haba iashongkha bad ki bakha sang salit bad haba ki kam kiaw kam 'thaw ki ong ia ka kmie ka bakha (ka tnga), **'Iawkha'** bad ia u kpa, u **'ñi'**. Don ruh kiba ong **'Kha'** bad **'ñi'** kumba ju long.

Buh u Lyngraw u don lai ngut ki p. ra-shynrang bad kynthet. Ar ngut ki para shynrang, u W bad u Y bad kawei ka para kynthet, ka P. Kumba la pyni sha khmat, ki khun u Lyngraw kim lah ban ia-shongkha bad ki khun u W bad Y naba ki ialong **'Shi-para-kha.'** Ki khun u lyngraw ki lah pat ban iashongkha bad ki khun ka para kynthet, ka P (ñaia-kha) naba ki ialong **'shi bakha'** tangba kim ju pyniashongkha katba dang im u kpa.

Nalor kata, lada ki khun jong ka P ki ioh khun (khun ksiew, khun ksiew jong ka P) kata, ki khun ksiew jong ka P kim lah ban iashongkha bad ki khun u Lyngraw lane ia ki khun u W bad Y namar ki khun u Lyngraw bad kumjuh ki khun u W bad Y ki hap ban kam ia ki khun ksiew jong ka P (ki khun ki bakha jong ki)-lada ia ki kynthet, **'Ki ñiakha-para-ksiew u kpa'** bad ia ki shynrang **nahpun para-ksiew u kpa.'** Kum ka nuksa, ai ba ki khun ka P ki long R, S bad T. ki khun u lyngraw bad kumjuh ki khun u W bad Y ki lah ban iashongkha shongman bad ki khun ka P (R.S.T), kumba la ka mynshwa naba ki ialong shi bakha. Haba kine ki bakha R, S bad T ki ioh khun, ki khun jong ki kim lah ban iashongkha shongman bad ki khun u lyngraw bad kumjuh ia ki khun u W bad Y namar kumba la ong haneng ki hap ban kam **'ñiakha-para-ksiew u kpa'** ia ki kynthet bad **'Nahpun-para-ksiew u kpa'** ia ki shynrang. Nalor kata, ki khun jong ka R, S bad T (khun ksiew ka P) ki hap ban khot ia ki khun u Lyngraw bad ia ki khun u W bad Y kum **'Ki khun-jer-khun-dang'**.

Hangne ka long kaba shitom ban pynshai ia ka rukom buh pud u longshwa manshwa ha ka kam shongkha shongman. Lada ki bakha para-bakha ki lah ban iashongkha, kaba sngewlyngngoh, ba kumno ki

bakha kim lah shuh ban iashongkha ia ki khun ki para bakha jong ki. Nangta, ia ki pateng kiba bud ki ju kheiñ sang ne kim kheiñ sang, kata ka mut, ki shim na ka jinglong kaba ki kheiñ ne kim kheiñ sang ha ka shi pateng ka rukom shongkha jong ki. Kane ka paw shai ba ia u symbai u mai jong u kpa ruh ym lah ban iashongkha ruma katba lap ha shem

Khnanng ban shai, la pyni haneng ba ki khun u Lyngraw, W bad Y ki lah ban iashongkha bad ki khun ka para kynthei jong ka P namar ba ki ialong shibakha (kum ka burom ia u kpa-trai ym ju don ba iashongkha shibakha trai katba dang im u kpa). Hynrei hangne ruh dang don ki jingeh, kata ka mut, haba ki khun shynrang u lyngraw, W bad Y ki iashongkha ia ki khun kynthei ka P, kumta ki khun shynrang ka P kim lah shuh ban iashongkha khleh bad ki khun kynthei u lyngraw, W bad Y Kane ka ktah tang haba ki khun kynthei bad shynrang ki iadei shipara-trai khat, ia ki ar pateng bad lai pateng ym lah shuh ban khein sang.

Sa kawer pat, tharai lada u lyngraw, W bad Y ki don uwei u kni, uba kyrteng u **Snar** Ki khun u Lyngraw, W bad Y kim lah ban iashongkha bad ki khun u kni namar ki dang kheiñ '**Sohpet-parakha**'. Kumjuh, ki khun u Lyngraw, W bad Y kim lah ban iashongkha bad ki khun ki **Sohpet-parakha** namar ba ki hap khot '**Pyrsa-kha**', bad kumta ter ter.

(ng) **Ka jingiateg 'sai-iong ne iateg ktien**: Haba ki kmie ki kpa bad kiba haling hasem jong u shynrang bad ka kynthei ki la iamon bad iabeit lang ban pyniapoikha ia ki khun jong ki, ki buh ka sngi ka ia ban pyndep ia ka jingiateg 'sai-iong ne teh ktien. Haba poi ha katei ka khep, na ka liang u shynrang bad kumjuh na ka liang ka kynthei ki phah ktien sha ki kni rangbah, ki 'pa-san, 'pakhynnah bad kiba haling hasem kiba kham jan ka jingiadei ban iadon lang ha katei ka sngi. Borabor, ki kham jied ia ka por janmied ban pyndep ia kane ka kam bad ki ju pynbeit ha ka iing ka kynthei. Na ka liang u shynrang, tang ki rangbah shynrang kiba lah ban wan sha ka iing ka kynthei ban iadon bynta ha kane ka kam. Haba la poi ka por ban iaphai ktien mar

kylliang, u kñii jong u shynrang u da pynithuh shwa ña lade, u pyrsa jong u u ban iapoikha bad ña kiwei pət ki para-rangbah kiba iawan ryngkat bad u. Nangta pynbud sa u kñii na ka liang ka kynthei. Ynda la dep ka jingpynithuh ithaw, u kñii jong u shynrang u ñathuh ba u pyrsa jong u, da kaba shai, u pynpaw ha u ba u imon ña kata ka kynthei bad ba u kwah ban iapoikha bad ka. U pynpaw ruh ba kum u kñii ka dei ka kamram jong u ban iakynduh ña u kñii ka kynthei bad ki kmie ki kpa jong ka ban ñakren markhmāt bad ban ña sngewthuh ioh don ka iingidei kur, ka jingiating ne ñakam kur, ioh don ka jingidei parakha ne sohpet parakha ne ioh don kano kano kaba wit kaba thaiñ, kaba sang kaba ma ka bym bit satia ban pyniapoikha ña ki. Haba la ioh ka jubah na u kñii ne na u 'pasan ne 'pakhynnah ka kynthei ba ym don ei ei kaba kum kata, ki ña mynjur lang ban pynskhem ña ka jingiateh ktien.

Kum ka dak ka jingpynshkem ña ka jingiateh ktien, u shynrang u ña pynkhreh lypa ña ka synjat ban ai ña ka kynthei. Ka synjat ka lah ban long da ka ksar, ne da ka rupa, ne da ka tama, ka shong kat kum ka jinglah ne jingsngewbit u shynrang. U sei ka synjat ban ai ha u kñii jong u bad nangta u kñii jong u u ai ha u kñii jong ka kynthei ban pyndeng ha ka pyrsa jong u ha ka kti-pdeng. U shynrang um lah ban pyndeng ha ka samla jong u ha ka por ñateh ktien. Ha kito ki kur kiha dang bat pyrkhing ña ka niam Khasi, u shynrang u ju pynkhreh lypa u ksai uba la jyrthiaw bha bad uba la kyllan da u pring uba ñong bad buh ha tyngier bad ha ka sngi ñateh ktien, u kñii jong u da uta u ksai u teh ña ka kjat kmie ka kynthei ban pyni ba kata ka long ka synjat bad ba kiwei ki samla shynrang kin tip ba kata ka kynthei ka la don samla bad kim bit shuh ban ñabyllud ne ñalur samla bad ka. Haba la dep ka jingpynskhem ktien ki buh ka sngi ka ña ban pyniñathoh ne pyniapoikha bad ki.

(h) ka jingpynkhreh na ka bynta ka jingkyntiew kurim: Shwa ban poi ka sngi ban pyndep ña ka jingkyntiew kurim, ka ju don ka jingpynkhreh pynkhrum na ka liang ka kynthei bad kumjuh u shynrang. Namar kane ka kam kyntiew kurim ka long kaba la ñatip lang da u

kñii, ki kmie ki kpa bad kiba hañing hasem baroh, kumta ka jingpynkhreh ruh ka long kaba ishongkun kaba iadei dur bad kane ka kam. Ha ka rukom u Khasi, ka jingiapoikha poiman ne ka jingkyntiew kurim ka long ka kam kaba khraw, kaba don burom bad kaba kyntang "Kurim," ka inut 'ka kur' ne 'ki kur kiba im'. Ha ka jingkyntiew kurim, kine ar tylli ki kur kiba im, ki seng, ki pynwan dur ia ka longkur longjait ka longkha longman ki khun jong ki kumba la buh la tang da u longshwa mansnwa bad U Blei-U-nongbuh nongthaw. Ha ka jingpynkhreh, ki lurn ia ki kñii, ki kmie ki kpa, ki kpa-san, 'pa-khyannah, kiba hañing hasem bad ki kur ki jait tang ia kiba iajan eh, ban iapyrkhat pyrdam, iakheñ iawoh ia ki jinglut jingsep na ka bynta ban pynbiang ia ki jingdonkam baroh ha ka jingkyntiew kurim.

Haba la dep mang ia ki jingdonkam baroh, ki sdang sa ka ñiewtang ha ka rukom khot bñew sha kane ka jingkyntiew kurim. Ki 'mei-kha kiba nyingkong eh ban khot, nangta sa ki kur, ki kha ki man, kiba hañing hasem baroh bad sa ki lok kiba sngewieid bad sngewjan. Ha ka rukom Khasi kim u sngewtynnat ban khot ia u nongwei ne u mynder shi sngi, kim ju pyrkhat ia ka iohngong ne duhngong, ki shim ba ka poikha poiman ka dei ka jingpynbeit U Blei. Kumta ruh ki ngeit ba U Blei un kyrkhu parum pareh ia ka longning longsem, ka longkha longman, ka longkur longjait bad ka ja ka dohkha.

(i) **ka lam doh** Ka la ju long ka rukom haba don ka jingiapoikha poiman ne jingkyntiew kurim ka don ka jingkhawai. Ia ka long kaba rit ne khraw Uba duk ne uba riew spah u pynlong ka jingkhawai kat kum ka jingdon bad ka jinglah jong u. Ha ki bñiew kiba kham biang ka jingioh jingkot, na ka liang u shynrang, u ju phah lam uwei u sniang sha ka kynthei, shi sngi shwa ka jingkyntiew kurim. Ia une u sniang ki thied na iew bad ki leit lam da uba im khnang ban iohsngew ia ka jingpah u sniang ha iing ka kynthei. Borabor, ki ju phah lam ia une u sniang da u knii u shynrang lem bad katto katne ki nongbud. Ha ka por ba aiti ia u sniang ki pynlong ka jingiakren bad jingkyrkhu kyrdoh mar kyliang ban bha ban miat ka jingkyntiew kurim bad ka khawai dawai. Ha ki bñiew kiba duk ki bym lah ban lam sniang, ki phah tang

ki kyntien jingiasyllok bad kyrkhu kyrdoh. Ha kiba duk ki bym lah ban khawai sniang, ki pynlong ka jingkhawai kaba rit khnang ban pyndep ia ka niam ka rukom.

Ha ka sngi kaba dei pyndep ia ka jingiaipoikha poiman ne ka sngi jingkyntiew kurim, na ka liang ka kynthei, ki pynkhreh ar tylli ki khiew kiba kyrpang, lada u khiew phiang lane uno uno u khiew, ban shet shi khiew ka ja bad shi khiew ka dohsniang ban leit lam sha ka iing u shynrang. Ia kane ka ja ka doh la ju leit lam da u knii ka kynthei lem bad katto katne ki rangbah ban ai ha ka iing u shynrang khnang ba uta uba dei ban iapoikha lem bad ki synran jong u kin ioh ban iabam shwa ban kin iamih na la iing.

(i) **Ha ka sngi kyntiew kurim:** Haba la poi ka sngi ban pyndep ia ka jingkyntiew kurim, u shynrang u la dei ban leit sha iing ka kynthei. Shwa ba un mih na la iing ka kmie, u la pynkhreh lypa ia u kwai-utypew bad ka iarong. U kwai uba dei ban ai ia ka kynthei, u dei ban long uba phiah ar liang hynrei ia kiwei pat, u kwai uba phiah saw liang ne katno katno liang kat kum ka jingheh u kwai. U kieng ka iarong, u iaid bad u ksiang lem bad ki lok kiba ia leit on ryngkat bad u.

Ia u ksiang ki lah ban thung da u knii lane da uno uno u briew uba ki ibit tangba u dei ban long u briew uba la met-iaw ne uba rangbah bha. U dei u ksiang u ban arti ia uta u shynrang ha u knii ne ki kmie ki kpa jong ka kynthei. Ka kynthei, u knii jong ka, ki kmie ki kpa lem bad ki lok kiba iasynran ia ka ki la ia khreh ia khrum bad ki ia ap ha iing ban pdiang ia u shynrang. Katto katne na ki riew rangbah ki dei ban leit shaw ia u shynrang na lynti ba un wan. Mar iapo ban rung ha dwar ne shyngkup ka iing ka kynthei, u ksiang u aiti ia u shynrang lem ka jingkyrkhu kyrdoh jong u bad ka jingkular na u knii ne ki kmie ki kpa jong ka kynthei ban shimti ia u lada bha ne sniew.

Kumba ju long ka niam ka rukom, u shynrang ne u trai uba dei ban pyndep ia ka jingkyntiew kurim, u dei ban ai jaiifsping ia u ksiang da kaba lieh ne kaba saw ne da ka sala ne ka khor kat kum ka jinglah

bor jong u tangba um bit ban ai da kaba'iong. Ki kynthei ruh kat kiba leit shong synran kim bit ban tap mohkhlieh hynrei ki dei ban da sad da khyllong bha ban pynpaw ha ka long ka jingkmien bad ka jingleh sngewbha. Ha iing ka kynthei ki pynkhreh ka kiad hiar ha u klong bad ka bam ka sa katba kum ka jingdon ne jinglah jong ki.

Kawer pat ka rukom ka long ba u kpa jong u shynrang lane u kynja kpa uba dei u 'pasan. 'pa khynnah jong u shynrang lane ka kmie-nah ka kmie san lane ki para kynthei bad shynrang kim bit ban leit on ia ia u khun ne u para jong ki kham tam ban rung ha iing ka kynthei ha ka sngi kyntiew kurim. Ki khein ba ka long kumba aiti duh ia ia u khun u kur-u para ha ka jait ne ka kur jong ka kynthei.

Ynda ka la dei ka por ba u shynrang un muh artat na la iing, na ka liang ka kynthei, ki phah katto katne ki tangbah ban leit tan ia u shynrang lem bad ki synran lane ki nongbud jong u ha lynti. Haba ki la iashem, ki sa ialeit liang sha iing ka kynthei. Tang shu po ha phyllaw bad shwa ban rung ha iing u ksiang jong u shynrang u iaid ha khmat ban rung ha iing, nangta rung u trai uba dei ban pyndep ia ka jingrapokha bad sa bud ki paidbah baroh. U ksiang u aiti ia u shynrang ha u kmu lane u kpa ka kynthei bad uta u kmu ka kynthei u leit pynshong ryngkat ia u shynrang bad kata ka kynthei. Nangta ki shim ka iiarong kwai u shynrang ki ai ha ka kynthei bad ia ka jong ka kynthei ki ai ha u shynrang. Nalor kata, ki pyndeng ia ka satu u shynrang ha ka kynthei bad ia ka jong ka kynthei ha u shynrang. Hangta ki iashongthait shipor bad sa sdang ka jingiakren markylliang hapdeng u ksiang u shynrang bad u ksiang ka kynthei bad nangta sa bud ka rukom lehniam Khasi.

Ha kiba la long Khristan, ki nongleit tan ia u shynrang bad ki kongngor kiba bud ia u haba ki iashem ha lynti ne ha kano kano ka jaka kaba la iakut lypa, u knii ka kynthei u sei u kwai u tymphew na ka iiarong ne ka pla u ai nyngkong ha u trai u ban pyndep ia ka jingkyntiew kurim bad sa bud ka jingia ai kwai markylliang na ka liang u shynrang bad ka kynthei. Nangta ki sa ialeit sha ka iingmane ban pyndep ia ka niam ka rukom baroh. Ynda la dep ka niam ka rukom na iingmane ki

leit beit sha ũng ka kynthei. Ki kmie ki kpa lem bad kiba haũng hasem ka kynthei ki ap ha ũng ban pđiang bad ban kyrkhu kyrdoh ia u shynrang ne u pyrsa kurim jong ka. Ynda la dep ka niam ka rukom baroh, ki sa iashum byria ha ka jingkhawai kyntiew kurim ne jingiapoikha poman.

Lai sngi hadien ba la pyndep ia ka jingkyntiew kurim ne jingiapoikha, baroh ar neut shi tnga lem bad katto katne ki kur ka kynthei ki leit sha ũng u shynrang ban iakynduh ia ki kmie ki kpa bad kiba haũng hasem u shynrang kiba dang ĩajan ka jingiadet. Ki rah u kwai, u tympew, khyndiat u kpu bad ka shim ban ai burom ia kiba haung u shynrang.

(j) Ka dur ĩashongkha shongman u Khasi ha ka juk ka jingkylla: Ka rukom shongkha shongman bad ka rukom shim jait bad kheiñ jait u Khasi ka ĩapher bak-ly-bak na kiwei pat ki jaitbynnew kiba shong hapoh khrum ka bneng. Kane ka rukom shongkha shongman bad ka rukom shim jait bad kheiñ jait ka la long naduh ba sdang ka jaitbynnew Khasi mynba dang lung ka pyrthei. Haba ka pyrthei ka dang nylla, ka jingiashongkha shongman ka dang long tang para Khasi. Hadien haba ia wan tuid ki mynder ri, ki nongwei bad kiwei pat ki jaitbynnew newlum sha ri Khasi, sa mih ka jingiashongkha khleh. Haba la don ka jingiashongkha khleh la mih ka kynrum ka kynram ha ka rukom shim jait. Kane ka jia long namar ka jaitbynnew Khasi ka shim jait na ka kmie, katba kiwei pat ki jaitbynnew ha ka pyrthei ki shim jait na u kpa. Kumba long mynta, haba ka kynthei Khasi ka shongkha ĩa u mynder ri ne u nongwei ka ieh noh ĩa la ka jong ka jait bad ka shim ĩa ka jait u tnga jong ka bad ĩa ki khun jong ka u kpa u ai da ka jait lajong. Don pat ka kynthei Khasi haba ka shongkha ĩa u mynder ri ne nongwei kam treh ban shim ĩa ka jait u tnga jong ka ia lade bad ki khun jong ka. Kane ka jia long namar ba ki khun mynder ri ne nongwei kim ĩoh kam ĩoh jam bad ĩoh ka hok long trai kumba long ki khun trai ri. Na kawei pat ka liang, ka kynthei mynder ri ne khyllah jait haba ka shongkha ĩa u shynrang Khasi ka shim ĩa ka jait u tnga jong ka. Ha kane ka liang, bun ki kur Khasi ki

bym treh ban pdiang jait ia ka tnga mynder ri ne nongwei bad ia ki khun jong ka. Kum ka nuksa, haba u Kharkongngor u shongkha ia ka kynthei na k jait Das, ki kur Kharkongngor kim pdiang ban pynlong jait Kharkongngor ia ka tnga Das bad ki khun jong u. namar ba ka tnga u Kharkongngor bad ki khun jong u ki dei na ka jait Das bad ba ki kur Kharkongngor kim pdiang ban pynlong jait Kharkongngor, kumta u Kharkongngor u hap ban shna jait thymmai na ka bynta ka tnga bad ki khun jong u ka ban iasyriem dur bad lam sur Khasi. Mynta la mih bun ki kur thymmai kiba shu shna hi bad kiba pyniamilai jaktung ia ka kur khasi bad ka Kur nongwei.

Kumba la kdew shakhmat, ka rikom kaba ki longshwa manshwa ki buh ha ka kam shongkha shongman ka long kaba bniah bad pynkhing haduh katta katta Haba uno uno bad kano kano ki poi ha u pud ban iashongkha shongman, u Khasi u da iit bin-pa-bin ia u briew ne ka briew, ka longing longsem, ka longkur longjait; u da kylli pyrthew ioh don ka jingidei kur, iating kur ne teh kur, ioh don kiba dang iadei makha ne ipeikha ioh don kiba dang iadei parakha ne sohpet para-kha, ioh don kiba dang iadei bakha trai bad kumta ter ter. U da phikir bha ruh haba iashongkha bad ka kur ka jait u kpa namar don kiba ym lah ban iashongkha bad kiba dang iakheih sang.

4. KI JINGEH KIBA IAKYNDUH HA KA SHONGKHA SHONGMAN

(a) **Kaba iashongkha bad kiwei pat ki jaitbynriew ki bym dei Khasi:** Kawei na ki jingeh kaba ktah ia ka iing ka sem, ka ri bad ka jaitbynriew Khasi haba iashongkha bad kiwei pat ki jaitbynriew bym dei Khasi ka long ka rukom shim bad ai jait. Ha ka rukom bad ka dustur Khasi, ka jingshim jait ka long na ka kmie katba kiwei pat ki jaitbynriew bym dei Khasi ki shim jait na u kpa. Haba ka kynthei Khasi ka shongkha bad uwei pat u jaitbynriew bym dei Khasi ka hap ban shim ia ka jait u tnga jong ka bad ki khun ruh baroh ki hap ban

shim ia ka jait u kpa jong ki. Ym tang ka jingshum jait, ma ka bad ki khun jong ka ki hap bad bud ia u tnga ne u kpa ki khun. Kaba muh na kane ka long ba haba iashongkha ia u bym dei Khasi ka hap ban shim jait na u tnga, katba kiwei pat ki para kynthei kiba bun kiba iashongkha para Khasi ki shim jait na ka kmie. Hangne ngi tohi ia ka jingkyrum kynram bad ka jingbym beit ha ting ha sem ha ka rukom kheim jait Khasi. Ha ka juk mynta, don pat katto katne ki kynthei Khasi, kumba la kdew sha khmat, kiba iashongkha bad u briew u bym dei Khasi, pynban ma ka bad ki khun jong ka ki bat hi ia la ka jong ka jait ne ka kur Khasi. Ka daw jong kane ka long ba ki khun kim toh kam ha la ka jong ka jylla bad don ruh kiwei pat ki daw. Kawei pat ka jingeh kaba ktah ym tang ia ka ting hyntrei ia ka ri bad ka jait bynriew hi baroh kawei ka long ba bun bah ki kynthei Khasi kiba iashongkha bad u bym dei ka Khasi ki bud ia u tnga jong ki bad ki leit shong noh sha kawei pat ka jylla ne ka ri nongwei. Ha kane ka liang, ka jaitbynriew Khasi kan nym lah ban san bad rei kumba long kiwei pat ki jaitbynriew. Ym tang ki kynthei Khasi, don ruh katto katne ki shynrang Khasi kiba iashongkha bad ki kynthei ki bym dei Khasi. Ki kynthei bym dei Khasi haba iashongkha bad u shynrang Khasi ki shim jait na u tnga uba dei Khasi. Ka jingeh halor kane ka long ba don ki kur Khasi ki bym pdiang ban pynkylla kur Khasi ia ka tnga bad ki khun ki bym dei Khasi. U shynrang Khasi uba shongkha ia ka kynthei bym dei Khasi, namarkata, u hap ban thaw kur thymmai kaba iasyriem dur bad ka kur Khasi bad sa tang kur Khasi ia ka. Nalorkata, kumba la kdew shakhmat, don ruh ki kynthei Khasi kiba shim jait na u tnga uba long u shynrang Khasi, ym tang ma ka wat ki khun ruh ki shim jait na u shynrang Khasi da kaba iehnoh ia ka jait lajong kaba dei na ka kmie. Kane ka rukom shim jait ki khun Khasi na u kpa uba dei u Khasi ka wallam ka jingkyrum kynram ha ka rukom kheim jait Khasi kaba ktah nyngkong ia la ka jong ka kur, ka ri bad ka jaitbynriew lashai la shisngi ha ki khun ki ksiew pateng-la-pateng haba ym don shuh mano mano ban pynsngewthuh ban pynithuh kur pynithuh kha ia ki.

Ha ka dustur Khasi, ka khun kynthei khatduh ka dei ka nonglum nonglang ia ka ting ka sem, ki kur, ki kha ki man; ka nongsumar ia ki

kmie ki kpa, ki kñi ki hynmen ne para kiba la leit iing briew hynrei ki wan shong iing kur noh na ka daw ba shah lehbein ha ki tnga jong ki ne namar kano kano ka daw; ka nonglum bad ka nongsumar ia ka nongmei nongpa bad baroh kiba dei ka bynta ka kmie ka bym pat ai bynta sha kiwei pat ki khun. Haba ka khun khatduh ka shongkha bad u nongwei bad haba ka shim noh ia ka jait u tnga jong ka kaba kynthup ia ki khun, ka duh noh ia la ka jong ka jait bad ka hok long trai ban lum ia ka nongmei nongpa bad baroh ka hok kaba buh ki kmie ki kpa. Ka khun kynthei kaba iabud ia ka khatduh ka ioh ma ka ia ka hok nongkynti ki kmie ki kpa baroh. Lada ym don khun kyntei (kaba ngi ong duh jait) u khun shynrang khatduh u lah ban shimti (ka shong ha ka jingpynbeit ka kmie) lane ka para arkmie kynthei lane kur kynthei ki lah ban shimti ka shong kat kum ka jinglong jong ka jingjia. (**Nongwei** -- ka mut baroh ki jaitbynriew bym dei Khasi -- ka dei ka rukom sngewthuh ki riw tymmen).

Ki mih bun ki jingkylli na ka por sha ka por kaba pynlyngngoh ia ka jaitbynriew namar ym don kano kano ka jubab halor ki jingkylli lane ym don hi ruh kiba pyrshang ban jubab. Ka jingkylli ki mih borabor na ki riw rangbah, ki riw tymmen da kaba ong balei ki kynthei Khasi kim iashongkha tang para Khasi. Hato ym don shynrang Khasi uba bit ban iashongkha lane sheptieng namar hadien ba la dep iashongkha don u shynrang Khasi uba lehbein lekhoh bad um ju bsa thik na namar u ngop ha ka ba ka dii, kam iakhalai, kam awria bad kiwei kiwei lane ka dei mon hi ba ka dem ban iashongkha bad u shynrang nongwei. Ki jingkylli ki mih namar ki kynthei Khasi ki iapher na ki kynthei jong kiwei pat ki jaitbynriew ha ka jingiadei bad ka jingioh bynta ia ka kur ka jait, ka nongmei nongpa, ka nonglum nonglang ia ka iing ka sem kaba iadon bynta lang bad u rangbah ne u kpa ha ka khia ka shon ha iing ha sem, ha ka iap ka im bad ha kiwei pat ki bynta kaba iadei bad la ki khun ki kti bad ia ka iing ka sem hi baroh kawei. Ki jingkylli ki mih ruh namar haba phai pat sha ka liang u shynrang Khasi, imat, i kumba um da sngewthynnai eh ban iashongkha bad ka kynthei nongwei. Nalorkata, imat um da mon hi ruh ban mih wat na la iing ne shnong haba la ioh ka kam kaba biang

ban trei sha ki shnong hapoh la ka jylla khamtam sha ri nongwei. Ka jingkylli balei? Halor kane donkam ka jingwad bniah ban ioh ia ka jubah kaba biang.

Ha kine ki sngi ki seng Bhalang ki iabunkam ban leh shibun kiei kiei na ka bynta ka ri bad ka jaitbynriew hynrei kaei ka bynta jong ki seng Bhalang ha ka jingiadei bad ka jinghiar ka akor ka burom Khasi kaba ngi ju ong ka akor tipbriew tiplei, ka jingiot jong ka ri bad ka jaitbynriew na ka daw ka jingpynjot u briew ia ka mariang, ka jingduh noh ka dor jong ka umlang sahlang Khasi kaba bha, ka jingduk ki briew khamtam ki nong kyndong namar bym don shuh ka rep ka nang kaba biang, ka jingshah leh be-ijot ki kynthei bad kumta ter ter. La i donkam ban don ka Social Re-construction lane ka jingpynthymmai ia ka imlang sahlang, ka ri bad ka jaitbynriew ha kano kano ka dur.

(b) Kaba jingshongkha bad kiwei pat ki jait niam ne Balang

Ka Jingiahap Samla: Ha kane ka juk mynta, ka jingiapoikha poiman, i kumba ka shu long tang ka jingpyndep rukom – kam dei shuh ka kam kaba kyntang Kane ka ia long namar, ka jingiapoikha poiman kam long shuh kaba la pyndep da ka niam ka rukom kaba khuid bad kyntang khamtam ia ki khun samla kiba dang sotti. Ka jingpyndep ia ka niam ka rukom kaba ngi ong ka '*Jingiathoh shongkurim*', ka long borabor, ia kito ki khun kiba la iahap samla - ki bym pat don khun bad kham bun ia kiba la don khun Wat haduh kane ka khep, ki kmie ki kpa ki dang shim hi ka jingkitkhlich ban pynsgewthuh ba ki khun ki dei ban pyndep ia ka niam ka rukom kiba ngi ong '*Jingiathoh Tymmen*' lane ka '*Jingpynskhem ia ka shongkha shongman kat kum ka aiñ*' khnang ha ka longiung longsem kan long kaba neh bad kaba skhem.

Don katto katne kiwei pat ki khun samla Khristan bad ki bym long Khristan ki bym lah ban pyndep ia ka '*Jingiathoh tymmen*' ne pynskhem ia ka shongkha shongman kat kum katei ka aiñ na ka daw ka iinesngewiapher niam namar bym dei na ka iuh ka niam ne Balang:

kiwei pat, namar ki iahap samla bad u nongwei; kiwei pat, namar ki hap ha ka pop klan bad kumta ter ter, Ki kmie ki kpa kiba ioh ki khun kiba hap ha kitei ki jingriam ki shem jingeh ban buh beit buh ryntih ia ka longiing longsem kaba thikna bad kaba skhem. Ka jingmih na kane ka long haba ym lah ban pynskhem ia ka shongkha shongman lane ka longiing longsem da kano kano ka aiñ kaba la pynjari da ka Sorkar, kiba bun ki longiing longsem ki synjor bad da ki hajar bad ki phew hajar ki longiing longsem ki shu iapra ei bad ki kynthei ki hap ban shu ri bad kit khun rei.

Ka Balang Presbyterian kaba kynthup ia ka K.J.P. Synod Mihngi, K.J.P. Synod Sepngi, ka Ri-Bhoi Synod bad kiwei pat ki Balang kiba bat ban pyndonkam ia ka Indian Christian Marriage Act ki pyrshang ban tehsong ia ka longiing longsem ban long kaba neh bad kaba skhem da kaba pyndonkam ia katei ka Indian Christian Marriage Act. Wat la ka shongkha shongman ka long kaba leh da ka mon sngewbha (voluntarily) hynrei ha ki Khristan kiba don ne pyniasoh ia lade bad kitei ki Balang, ka jingpyniathoh ne jingpynskhem da katei ka aiñ ia ka longiing longsem ne longkha longman ka long kaba dei ban leh (compulsory). Kumba la kdew haneng, ki don ki katto katne ki bym treh ban pyniathoh ne pynskhem katkum katei ka aiñ na ka daw bym lah ban shemphang. Lada don shiteng shiliang ki bym treh ban iathoh ne pynskhem ia ka longiing longsem da katei ka aiñ, ka liang ka bym mon ne bym treh ka hap ban ieh noh ia la u tnga ne ka tnga ne kata ka liang ka hap ban mih noh na ka Balang (khamtam kiba don ha ka Balang Presbyterian). Kane ka jia tang teng teng haba don kano kano ka daw bym lah sngewthuh).

Ka jingpynkynmaw: Baroh ki pastor jong ka Balang Presbyterian, kaba kynthup ia ka K.J.P. Synod Mihngi, K.J.P. Synod Sepngi, bad ka Ri-Bhoi Synod, ki long ki Marriage License Holders. Nalor ki pastor don ruh bun bah ki Tymmenhasan kiba long ki Marriage License Holders kiba lah ban pyndep ia ka jingpyniathoh ne pynskhem ia ka shongkha shongman kat kum ka Indian Christian Marriage Act. Nga ngeit ha ki pastor jong kiwei ruh ki Balang kiba bat bad

pyndonkam ia ka Indian Marriage Act ki long ki Marriage License Holder.

Ki tymmen Khasi ki jong ong "Bha u shongkha, ka iing ka bha, hynrei haba sniew u shongkha, ka iing kan sniew"

Kine ki jingjia, kumba la kdew haneng, ka long kawei na ki daw kaba wallam ia ka jingiapait iapra ha ki iing Khristan bad ki iing bym long Khristan. Kane ka jia ym tang ha ki nongbah hynrei haduh nongkyndong. Ka Balang Khristan, ha kawei pat ka liang, ka la buh ki kyndon kiba biang na ka bynta kitei ki jingjia hynrei ki kmie ki kpa kim lah ban bat lakam ia kitei ki jingeh. Kumba long mynta, ka jaitbynriew Khasi ka la kiew nadong shadong kynthup ia ka burom pyrthei, ka spah bad ka jingnang jingstad, hynrei haba kren shaphang ka kam Longkha Longman ngi dang sahrien haduh katta katta. Bun ki khun samla Khristan kiba riewblei kiba ju ieid ia ka skul pynpaw, kiba ju iakit ia ki jingiaseng samla wat haduh ki kam Balang hynrei ki tang shu bakla ha ka kam longkha longman, la bakla noh ka jingim bad wat ka jinglong Khristan. **Ha ka liang ka shongkha shongman, ngi i ba bun na ngi kum ki kmie ki kpa ngi la shah rem; namarkata, la donkam ban pyrkhathymmai ban wallam ia ka dur ka longiing longsem kaba bha bad kaba shisha.**

Kawei pat kaba ngi kum ki kmie ki kpa ngi dei ban kynmaw bad kata ka long ba haba ngi la long Khristan kam mut ba ka jinglong Khasi jong ngi ka la duh noh. Ha ka jingshisha ka nang pynskhem ia ka jinglong Khasi bad ka jinglong Khristan.

(k) Ka jingshongkha shongman kaba khlem pyndep ia ka niam ka rukom ne khlem pyndep ia ki kyndon ka aiñ: Ka jingiasngewpher niam ruh ka long kawei pat ka daw kaba pynpait pynpra ia ka longiing longsem. Haba u shynrang u shongkha ia ka kynthei kaba na kawei pat ka niam bad lada kam treh ban bud ia ka niam jong u lane lada u shynrang um treh ban bud ia ka niam jong ka, ka mih ka jingiapait iapra ka iing ka sem Lada jia ha iashong ruh

haba ki don la ka jong ka jong ka niam, ki shu iashongsuk mynthei. **Kaba kum kane ka iing ym lah satia ban bat bad pynskhem da ka bor ka aiñ lane ka niam.**

Ka District Council, ha kawei pat ka liang, ka la pynjari da ka aiñ kaba ngi ong. "Ka Indian Christian Marriage Act 1872 (Act No XV of 1872). Ki Balang kiba pdiang bad bat ia kane ka aiñ ki lah ban pyndep bad pynskhem ia ka jingshongkha shongman da kane ka aiñ. Kiba bat ia ka Sec. 9 ki lah ban pyniathoh ne pynskhem tang para Khristan nong India bad kiba bat ia ka Sec. 6 ki lah ban pyniathoh ne pynskhem ia kiba la long Khristan bad bym long Khristan nong India. Wat haba la don kane ka aiñ ki Balang ki dang shem hi ki jingeh namar dang don katto katne ki khun Khristan ki bym lah ban pyndep ia ka jingpyniathoh ne jingpynskhem namar ki daw bym lah shemphang. Haba ym lah ban pyniathoh, ka iing ka synjor bad ki shu iapra noh. Kiwei pat ki Balang bad ki niam ki bym pdiang bad bat ia ka Indian Christian Marriage Act ne kano kano ka aiñ Sorkar ki don la ka jong ka aiñ Balang bad ki aiñ longiing longsem (customary law). Hynrei kine ruh imat kim lah ban teh lakam ban pynskhem ia ka longiing longsem Khasi

(d) Ka jingiashongkha haba dang khynnah bad haba ym pat biang ka kam ka jam: Ka jingiashongkha khynnah ka la long ka rukom ym tang ki briew kiba shong ha ri-thor hynrei ha ri lum ruh kumjuh. Nاده ba la sdang ban san ban roi ka thoh ka tar ka pule ka puthi kaba ngi ong ka 'Jingstad kot' ka shongkha khynnah ruh ka sdang kham duna. Haduh mynta ki briew kiba leit skul ki kham lait na ka shongkha khynnah. Ki nongrep nongkyndong bad ki nongbylla sngi ki kham kynrei ka shongkha khynnah. Ha kine ki khyndiat snem, ka jyllei bha ka shongkha khynnah. Ha kiba leit skul lane kiba la nang la stad ki iashongkha hynrei ki pyrshang ban iada ban nym ioh khun. Ha ki nongkyndong haba ki iashongkha ki iashong syndon haduh ban da ioh khun ioh kti. Ka jingmih na kane ka long ba ka ktah ia ka jingkoit jingkhiah. Bun bah ki khynnah samla khamtam ki samla kynrei ki troin ka met ka phad na ka daw ka jingiashongkha khynnah khamtam.

kito kiba iashongkha be-ain. Kim sngewthuh ia ka dor bad jingkordor ka jingkoit jingkhiah hynrei ki kmen da ki kam sngew bha ban pynjot bad pyntroiñ ia lade. Ka jingshongkha khynnah ka long pyrshah ia ka aiñ jingkoit jingkhiah bad ka aiñ longbriew manbriew. Bun bah ka khynnah samla kynthei bad wat kiba la don khin ruh ki shitom ha ka jinglong kynthei jong ki kaba ring swa ia ka met ka phad bad kaba pynkordit ia ka jingim – hano kin iathuh? Ha ki kme? Ha u Doctor? Ka long ka jingkylli kaba eh ban jubab aamar ka lon. Ka jingshitom kaba kham kytpang bad kaba rieh (secret), kaba tar ban na ka por sha ka por, kaba lah ban tarap hynrei ka long kaba santom ban pynkhiah lynda ki roh ban sumar ha ka por kaba mang. **Ka dawai kaba bha tam na ka bynta kane ka jingshitom ka long ban husiar bad phikir bha ia ka iashongkha pathar bad ban ri ia ka jinglong samla naduh dang khynnah samla haduh ynda la dei ka aiom shongkha.**

Kawei pat ka jingeh bad kata ka long ban iashongkha ha bym pat don la ka kam ka jam kaba brang khamtam haba la don la ki khun ki kti ka wallam ka jingeh kaba khraw ym tang ia ka ung hynrei ia ka ri bad ka jaitbynriew hi baroh kawei. Ki jingsmew har rukom ki mih bad kiba kham bun ki dei na ka jingkyrduh kam khamtam haba la don ki khun ki kti. Ka long kaba shisha ba uba ri ewspah u la nang kiew, uba donbor u la nang khraw bor bad uba duk u la nang duk katno ngut eh kiba ri ewspah bad katno ngut kiba duk ha ka jylla, hato ki nongsynshar ki iohi ia kata. Ki nongsynshar ki don ka jingki khlieh kaba khraw na ka bynta ka ri. **Lada ki kmen tang ban ioh shong shuki hynrei kin kham kmen ban ieid bad aiti ia lade na ka bynta ka ri bad ka jaitbynriew – kaba long ka dor jong ki nongsynshar ri.**

5 KUMNO BAN SAIÑDUR İA KA LONGİİNG LONGSEM

Kane ka long ka bynta kaba khraw bad kaba eh tam ia ki kmie ki kpa kumno ban saiñdur ia ka longiing longsem lyngba ka jingashongkha shongman ki khun khamtam kito kiba don shibun ki khun kynthei bad shynrang. Ha ka jingshisha, la ki don khyndiat ne shibun ki khun ka jyngkitkhlieh ki kmie ki kpa na ka bynta ka longiing longsem jong ki ka long hi kumjuh. Ha kane ka liang, ki don bun ki rukom jinghikai kiba iadei bad ki kmie ki kpa kumno ban sumar ia ki khun haba ki la kiew ha ka kyrdan ka jinglong samla. Haba ki khun ki la por ha ka rta hapteng 12 – 20 snem, ki kmie ki kpa ki la dei ban shum ka jyngkitkhlieh kaba kham kyrpang ban sumar ia ki Kane ka long ka por kaba eh bad kaba ma bha ia ki khun samla. Kum ha kine ki por ngim lah ban shongsuk ban ong ha ki long ki khun kiba tipsngi ne kiba runar. Ka dei ka por ha kaba dang byrthen bha ka jingkhluut ha ka longdoh longsnam. **Ki kmie ki kpa kiba stad ki ñiewkor ia ki khun samla kiba don ha kane ka rta da kaba len ia lade ban ai ia ki ka jingsumar kaba biang, ka jingialam, ka jingsneng bad ka jingialong lok kaba man la ka sngi.** Nalorkata, ki dei ban ut, ban husiar bad ban phikir bha ia ka rukom im, ka ktien ka thylliej, ka bam ka dih, ka riam ka beit ka iaid ka ieng wat haduh ka rukom pyrkhath jong ki. Borabor, ki kmie ki kpa kiba nang ban ñiewkor ia lade, ki khun ki ktu bad ia ka iing ka sem, ki kham lah ban tei ia ka longung longsem kaba bha lane ka longiing longsem kaba shisha. **Hynrei kito kiba wad ia ka burom pyrthei, ia ka spah bad ki bym don por ban sumar, ban hikai bad sneng ia la ki khun ki tei ruh ia ka longiing longsem ha ka jingjot bad jingiapait bad iapra.** Haba ki kmie ki kpa ki la sumar bad hikai bha ha ka nongrim kaba dei bad haba ki khun ki leh runar, kam dei shuh ka jyngkitkhlieh ki kmie ki kpa; da kumwei pat, lada ki kmie ki kpa kim ñiewkor ban sumar bad hikai ia ki khun, ka jyngkitkhlieh ka long halor jong ki.

Ka jinglapoikha poiman ka long ka kam kaba khraw bad kaba kyntang. Borabor, ki kmie ki kpa ki ju angnud ia ki khun samla;

shynrang bad kynthet, ban iapoikha poiman ha ka burom bad ka jingkyntang. Ha ka Bible la ong, "*To ka jingshongkurim kan long kaba donburom hapdeng baroh....*" (Heb. 13: 4). Katno ngut ki khun samla kiba lah ban iapoikha ha ka burom bad balei kiba bun ki khun samla kim lah ban iapoikha ha ka burom, kata ka long ka jingkylli kaba pynbun jingmut jingpyrkhat ia ki longkmie longkpa khamtam ia ki nongsharat Balang. Ha kane ka liang ka long kaba shitom ban a ka jubab kaba biang namar na ka lah ban mih bun syrtap ki daw. **Ka iing kaba ioh ban pyniathoh samla ia la ki khun ka long ka iing kaba la ioh jingkyrkhu; kumba ong ka Bible, namar ha ka, ka don ka jingkular ia ka jingim kaba mynta bad ka ban wan.** Haba shu ong lyngkut lane lyngkot, ki kmie ki kpa ki la dei ban wad ia ki lad baroh ban pyniathoh samla ia ki khun khang ba ka longung longsem kan long kaba skhem bad kaba neh.

(a) Ka Jinghikai: Haba ngi phai sha ka Bible ha ka shithi u Paul u Apostol sha ki Nong Ephesos, u ong, "*Phu ruh ki kpa to wat pynbitar ia la ki khun; hynrei to bsa pjah ia ki ha ka jinghikai bad ka jingsneng U Trai*". Hangne u Paul u kren shaphang ka kamram bad ka jingkitkhieh ki kmie ki kpa ban lukai ia la ki khun ia ka jingim bad jinglong Khristan naduh dangrit. U maham ba kim dei ban pynbitar ia la ki khun. Haba u kren shaphang ka jingbsa ba kynja mynsiem, u lah ban iohi ba ki kmie ki kpa ki la kham pynlut ia ka bor bad ka jingdon jong ki ban bsa ia la ki khun ia ka jingim kaba iadei bad ka met. Ka long kaba dei bad kaba donkam ban bsa ia ka met hynrei kaba kham donkam bad kham pynmyntoi ka long ban bsa ia ka jingim bakynja mynsiem. Ka Bible ka ong, "*Namar ka jingpynmlen ia ka met ka myntoi tang khyndiat hynrei kata ka jingriewblei ka pynmyntoi sha kiei kiei baroh: naba ka don ha ka ka jingkular ia ka jingim kaba mynta, bad ia kata ka ban sa wan*".

Haba ngi phai sha kane ka juk mynta, ngi i kumba ka don ka jingtyrkhong ia ka jinghikai ia la ki khun, khlem da iakren ia ka jingim bad jinglong mynsiem. Ki kmie ki kpa ki kham bun kam ban pynlut ia ka bor ban wad ia ka bor, ka burom, ka spah bad ka jingstad pyrthei.

Don mo ka por ba ki hikai ia ki khun ban pule ia ka Bible ban duwai bad ban iaroh pyndonburom ia U Blei. Dang katto katne snem mynshwa, ki kmie ki kpa Khristan ki ju pynkynmaw ia la ki khun ban pule shi dkhot lane ar dkhot na ka Bible man la ka sngi bad ban ialum mynstep shwa ban trei bad mynmied shwa ban thiah ban pynlong ka jingia duwai lang. Hapdeng ka jinghiran ka por bad ka jingkylla ka jingim ka juk mynta, kaei ka bynta ki kmie ki kpa ban saiñdur ia ka longging longsem.

Borabor, haba ki Pastor ki pynbaptis ia ki khunrit, ki ju kyntu ia ki kmie ki kpa ban hikai ia la ki khun naduh dangrit. Kane ka long ka arom kaba bit eh ban hikai ia la ki khun. Haba ki kimen ban ioh pynbaptis ia la ki khun, ai ba kin kham kmen ba ki ioh ban hikai ia ki. Ka Bible ka ong, "*Io hukai ia u khynnah ha ka lynti ba u dei ban leit, te un vm kynriah na ka wat haba u la tymmen*" (Prob.22: 6). Ha ka jingshisha, ki kmie ki kpa ki dei ban don ka por ban iit bad bishar ia la ki jong ki khun naduh dang rit, ha ka iaaid ka ieng, ka ktien ka thylliej, ka jingmut jingpyrkhat wat haduh ka jingnang san ka rynieng jong ki. Lada ki kmen ba ki khun rit ki pyni da kaba ki pynpyiar ia ki kti ba ki ieid ia ki, katno tam kin kham kmen ba ki ioh ban pynngam ia kato ka jingieid ha ka jingim jong ki da ka jinghikai kaba manla ka sngi. Haba ki khun ki nang ban ieid ia ki kmie ki kpa, ki nang ruh ban ieid ia U Blei. Shisien ba ki kmie kim sngewtynn timer shuh ban aibuiñ ia la ki jong ki khun, ka jingma ka ap ba ioh kim sngewtynn timer shuh wat ban ai ha ki ka jinghikai ba kynja mynsiem. **Haba ki khun kim ioh ka jinghikai kaba biang na ki kmie ki kpa, ka pyrtnei ka don kyrhai ka jaka bad ka por ban hikai ia ki.** Ka dor jong ka longging longsem, lada kaba bha ne kaba sniew, ka shong ha ki kmie ki kpa. **Ki kmie ki kpa kiba ieid shisha ia la ka iing, ki pynleit ia ka jingmut jingpyrkhat bad aiti ia la ka jong ka jingim ban hikai ia ki khun, hynrei ki kmie ki kpa kiba ieid ia ka pyrtnei, ki wad ia ka bor ka burom, ka spah bad ki jingsngewbha pyrtnei.**

(b) **Ka jingiaieid shipara:** Ka jingiaieid shipara ka long kawei na ki nuksa kaba bha tam ha ka jinglong jingim jong ki bad ha ka ting hi

baroh kawet. **Ka jingiaieid shipara ka kham kor ban ia ka ksiar banylla** Ki biew ki lah ban toh ia ka bor, ka burom bad ka spah pyrtnei hynrei ka long kaba eh ban toh ia ka jingiaieid shipara. Ka dei ka kamram ki kmie ki kpa ban seng nongrim naduh dangrit ia ka jingieid shipara. Ki dei ban hikar ba kin iaeid shipara – ki para shynrang ki dei ban ieid bad burom ia la ki para kynthet bad ki para kynthet ruh kin pynpaw ba ki ieid bad burom ia ki para shynrang. Ki hynmen ki dei ban ieid bad burom ia la ki para, bad ki para ruh ha kajuha rukom ki dei ban ieid, ban burom bad kohnguh ia la ki hynmen. Kumne kin iatynrong iwei halot iwei ia ka jingiaieid shipara. Da kine ka rukom jinghukar ki kmie ki kpa ki lah ban ter ia ka longung longsem kaba long shitylli, kaba tasuk ba l kaba iaeid jan-pran iwei ia iwei pat. **Ka Bible ka ong ruh ba ngim lah bar, dawa ba ngi ieid ia U Blei lynda ngi ieid shwa ia la ka jong ka ung ki paramatjan marpa. Ka jingieid ka long ka byna jong uwei pa uwei uba la long. Khristan bad u byn long Khristan. Uta uba don ha U Blei u don ka jingieid naba U Blei U long ka jingieid.** Ki kmie ki kpa ki lah ban ter ia ka longung longsem da ka jingieid, ym da ka jingbitar. **Uta uba tei da ka jingbitar, u tei ia ka jingjot jingpra**

(k) **Ka jingiadei ki kmie ki kpa bad la ki khun** Ha ka rukom Khasi ngi shem ba ka kmie ieid, u 'pa-iei lane ka kmie-rad, u 'pa-rad, ka kmie u kpa lem bad ki khun ki kti, ki khun ksiew, ki ksiew tun ksiew jab ki long kawet ka longung longsem. Ban tehson ia ka jinglong kawet ka ung, donkam ka jyngkitkhlieh kaba khraw ia ki kmie ki kpa kumno ban pynjan ka jingiadei iwei ia iwei pat ha ka ung khamtam ia la ki khun samla shynrang bad kynthet. Kumba la kdew shakhmat, ka dei ka kamram ki kmie ki kpa ban seng nongrim naduh dangrit ban pynjan ka jingiadei bad la ki khun – lane da kumwei pat, ban seng ia ka jingieid bad jingkohnguh ki khun ia la ki kmie ki kpa naduh dangrit. **Lada ki kmie ki kpa kim don por ban seng ia ka nongrim kaba dei haba dangrit la shitom lane yn nym lah shuh ban seng da lelei ynda ki la san la samla.**

Ha kine ki sngi, ki mih bun ki jingpyrta na ka por sha ka por ia ka jingduh noh ka akor ka burom, ka jingim tipbriew tipblei ha ka iaid ka ieng, ka ktien ka thylliei, ka riam ka beir, ka bam ka dih bad kuinta ter ter. Ki jingkylli ki lah ban mih hato ka dei na ka jingaimon ki kmie ki kpa khamtam ki khun baroh bakot? Ka dei na ki jingjyller ki kam sngewbha tiba wan na bar ri bad kiba kyrsei na la ka jong ka ri. Ka jingjyller ka television bad ki mobile kiba pyndonkam bad pyni ia ki kam thala laphewjait? Ka jingjyller ka kam awna ki jait jingdih laphewjait, ki kam takhalat bad kiwei kiwei ne kumno? Kaer ka jingtaier ki kmie ki kpa bad la ki khun. Lada ki kmie ki kpa kim tip ia la ki khun kumno ki long, au ki leh, shano ki don manla ka sngi, kaba eh ban teh lakam ban pyllait ia ki na kiter ki jingsniew kiba lah ban bsuh bad roh jaka ha ka jingim jong ki bad kiba lah ruh ban wallam ia ka jingjot ym tang ia ka ung ka sem hyntei na ka ri bad ka jaitbynniew hi baroh kawei.

Ha ka por mynshwa, la ju don ka jingsngewthuh ba kaer kaba ki kmie ki kpa ki leh ka long kaba dei, ban ym tyngkai ha kaba pyndonkam ia u diengsympat da kaba kdew beir sha ka Proverb jong ki phareng kaba ong. **"Spare the rod and spoil the child"**. Ha kane ka bynta, ka don ka jingshisha ba ki khun ki khmih ia la ki kmie ki kpa da ka jingsheptieng kaba ngi ong, **'ka jingsheptieng burom'**, kaba lah ban wallam ia kiei kiei baroh sha ka jingbha khlem da tyngkai ia ka jingtaierd bad jingabuirom markylliang hapdeng ki khun bad ki kmie ki kpa jong ki.

U kpa kum u khlieh jong ka ung, u dei ban long u nongsynshar ia la ka ung ha ka jingkohnguh. Kane ka jyngkhlieh kaba donburom ka dawa ruh ia ka jinglong badonburom ha ka liang u kpa bad kumjuh ha ka kmie khnang ban lah ban roh ka jingshaniah uwei ha kawei bad dei kane ka ban ter ia la ka iing bad ban ialam ia ki khun ha ka lynti kaba dei.

Ka jingbymkohnguh ki khun ia la ki kmie ki kpa ka lah ban kylla long haba ia ki khun la nnew sting khamtam haba ki don sha jingai na

la iing ne ki don sha ri nongwei. Ka Bible ka iathuh ia ka jinglong skhem bad jingkohnguh ki khun shynrang u Jonadah u khun u Rekhah ki bym treh ban dih kiad ne leh ia kiei kiei ia kiba la sneng pyrshah da u kpa, wat ban sah iing jaiñ “baroh ki sngi ki rta jong phi”. Kane ka long ka nuksa kaba la dei ban iaishah ha ka jingkynmaw ki Israel hynrei ia kaba ki la leh klet: (Peit na ka Bible Jeremaiah 35: 1 ter ter). Ki don shibun ki kam babha kiba ka iing ka la leh, kiba dei ban sah ha ka jingkynmaw jong ngi ki longdien hynrei ia kiba bun la sdang iaklet. “Symbai bha ba ngi byrtep, la ha dum ha shai kim sep, bad jingkmien kin ai khlem pep, katba ki sngi ki nang iaid”.

6. KIWEI PAT KI JINGEH KIBA KUM KA IING KI IA KYNDUH – KUMNO BAN JOP IA KI:

Kaei ka kiad bad ka ktah kumno ia ka jingkoit jingkhiah?

(a) **Ka Kiad:** Ka kiad ka long ka ktien kyllum hynrei ka don ha ka ka jingmut kaba iar. Ka kiad ka don bun jait. La shna ia ka kiad na u khaw, u krat, u kew, u kynja soh bad u jhur. Kumba long ka kiad phareng, ka kiad Khasi ruh ka don bun jait bad la shna ia ka ha kata ka rukom ban pyniapher kawei na kawei pat. Ka kiad kaba u Khasi u ju pyndonkam kynrei ka long. ka **iad-um**, ka **iad-hiar**, ka **iad-phudka**, ka **iad-rod** ne **iad-thnam**. Ha kane ka juk mynta, ki briew ki ju iakren tang ia ka kiad kaba khor bad kaba jem. Ha kajuh ka kiad ki nongshet ki lah ban pynkhor bad ruh ban pynjem. Don ka kiad kaba la shet khor na ka bynta kano kano ka jingpyndonkam kaba kyrpang. Ka kiad kaba jem ka long kaba kham iapyndonkam ne iadih paidbah. Ia ka kiad kaba jem lah ruh ban pynkhor da kaba ber da u dumasla, u tutia bad kiwei kiwei ki jait jingber.

Ka kiad kaba la shet ha ka rukom kaba bniah bad thikna, ka long ka jingdih kaba bha kaba ju pyndonkam na ka bynta ban shna dawai bad la ju pyndonkam ruh ban dih na ka bynta ban pynkhlaifi ia

ka met kaba tlot bad swai kat kum ka por bad ka bor. Ka kiad ka kylla sniew namar ba ki nongshet bad ki nongdih ki pyndonkam bakla ia ka, nalar kata, ki nongdih ki dih apot haduh ban da lko ki thiéd ki jaw bad king ka jabieng. Baroh ki nongdih kiba la kymi bha ki kylla jot bad shong mraw ha ka kiad. Kham bun na ki nongdih kiba long kum ki 'sna-ïap'.

Kham ñiar ban don kiba ong ba ka kiad ka long kaba bha. Kane ka jia long namar ka la pynjot ia kiba bun ki mynsiem bad ba ki nongshet bad nongdie ki la pyndonkam bakla ia ka tang na ka bynta ka jingmyntoi jong ki shimet. Ka Bible ka ong: "**ka waiñ jong ki ka long ka bih ki iakjakor bad ka bih kaba sniew ki seiñ-puh**"; ka kot niam ki Hindu ka ong: "**Ka jingdih kiad ka long ka pop sha ka ban ïap (mortal sin), ka long ka Mahapataka**"; ka Koran ka ong: "**Ka kiad ka long ka atiar u ksuid (agent of devil)**"; U Mahatma Gandhi u ong: "**Ka kiad ka pynsniew ia u briew ha ka liang ka met ka phad, ka jingmut jingpyrkhat, ka jinglong jingim ryntih bad ka jingioh jingkot..**"; U Abraham Lincoln u ong: "**ka kiad ka long ka jingpang bampong (cancer) ha ka inilang sahleng u khun bynriew, kaba bampong ia ka longbriew manbriew bad kaba phñieng la ki tyngam ban bam duh khoit ia ka ruh**"; Ka Medical Science ka ong: "**Ka kiad ka pynmysaw ia ka jingkoit jingkhiah, ka pynjutor ne pynmysaw ia u dohnud (liver), ia u khyllai (kidney), bad ka pyntlot ia u klongsnam bad ia ki tiar ban pynhiar mynsiem**" Ka kiad ka long ka nongpyniamai briew, ka nongpynjot ia ka longung longsem khamtam ia ka longrynieng.

Kumba long mynta ym don shuh ka jingpynshlur iano iano ban dih kiad. Ka jingshisha ka long ba wei u briew u la mad ia ka kiad um lah shuh ban ichnoh. La shem ba baroh ki nongdih kiad ki jot thiaw na i jingdih iba shi kroid ar kroid. Mynta wat ong shuh ba ka kiad ka long ka dawai pynjah thait bad kaba pynsngewbha mynsiem. Shisien ba la mad ia ka ñiar eh uba lah ban synshar ia lade. Don kiba ong ba ka kiad ka long paralok u **Ksuid-tan**. Haha ialong lok bad u 'suid-

tan u wan paw borahor bad u patom ia u haba u thmu ban pynjot. Dei u 'suid-tan uba kyntuid ia u ban dih shi klat ar klat haduh ban da um tip briew shuh. U pynbrai bad u pynkwah haduh ban da lamwir ka khlieh. **Kito kiba dang syular ka jingim kim dei ban mad ia ka kiad tdit tdot.** Shi syndon dei ban kiar na ka kiad lymda kumta u khawiang un bat lakam ia u briew ban pynlong mraw ha ka.

Katba lah bha ban ym mad ia ka kiad. Ia uba ia dih kyini, dei ban pyrshang ban pynduna da kaba dih tang shiteng na kaba ju dih ha ka por jan mied shwa ban bam. Kumne dei ban pynduna khyndiat khyndiat man ka por haduh ban da lah ban pynduh syndon ia ka. Da kaba leh kumne, ym tang ba ka pynjah thait ia ka met, ka phad, ka ar bor ruh ia ki thied ki jaw ban khie im pac. Ka kiad ka kham iadei bad u briew uba trei shitom da ka bor met. Uba trei suk kam iarap ei ei ruh em, ka pynlor pynban ia ki thied bad ka pynking khlieh ia uba tdot met.

Ka kiad Khasi ka kyt ia ka jingim u briew. Bun bah kiba shu iap ei da ka jingdih kiad. Shisien ba ia mad ia ka, u khawiang u bat bad u kylla nongdih. Uto uba ia mar mlien haba um ioh kiad ka mynsiem ka pisa bad um nang ban trei ban ktah bad um nang ruh ban ioh thiah. Kam pher lada u don ne um don peisa ia ka kiad u ioh hi ban dih -ka long kumba la iatang ba dei ban ioh dih. U nongbylla sngi haba u kamai tang ban bam ruh um lah ban pyndap hynrei ia ka kiad u ioh hi ban dih ha kano kano ka por. Don bun ki briew kiba dih khlem akor haduh ba kim nang shuh ban trei ban ktah ne ban kamai kajih. Ha ka jaka ban kamai ban bsa ia la ki khun, u shu thiah sngi bad iawer tang sha ka jaka ba don ki paralok nongdih. Bun bah ki kmie kiba kamai hi ban kyndoi jakpoh ia la ki khun. Kum une u jait briew um salia lada duh khaw lane duh bam ki khun tang ban ioh dih ia lade. Ym tang katta, uto lei lei uba sniew jinglong, u am tang ka pan iamai bad la ka kmie ki khun bad u mai u tim ia la ki khun ha ban da suwan hi khoit.

Ka kyrdan u nongdih ka ia ryngkat dor bad u sniang. U sniang u dang don ka por ban sum ktieh bad ban dem ha ki 'liew-sur katba u

nongdih uba la kymu bha um ju tip por. Kam pher la u long u nongbylla sngi ne u sahep rangbah, haba la lap ka por dih um tip shuh ban synshar ia lade. Wat la u riam bha rymphai, haba um lah kyrda shuh ban leit phai sha la iing, u thiah kat haba lap ba shem. Don teng teng uba babe ia kaei kaba u la leh haba u la pyngngad. Ynda la poi ka por dih u klet noh bad u leh biang kumjuh. **'Haei ka jingim u nongdih, tang ka syrngiew!'**

Ka kiad ka don ka jingmad kaba khyllad. Haba ki briew ki mad ia ka ki kynphuut, ki da pangah khlieh. Ka don ka jingmad kaba long blad hyrtiat kumno re hynrei pynban ki am sia ban dih ia ka. Ym don ba lah ban batai ia ka jingshisha ia ka jingbang jong ka. Tang kawei kaba ngi sngew thuh bad kata ka long ba don ka bor na mgai kaba bat ia u briew ban dih bad baa pynjot ia u. **Namar kata, ki briew ki la dei ban thngad maitang maitait ban dih ia ka.**

Ki jad ban pynbha ia u nongdih kiad

- 1 U nongbuard da lade hi u dei ban don ka jingkut jingmut kaba skhem ban ieh noh shis syndon ia ka kiad.
- 2 Um dei ban ieh noh jyndat ia ka, hynrei man ka mied u dei ban pynduna khyndiat pa khyndiat haduh ba un da lah ban ieh noh syndon ia ka.
- 3 Haba pyrshang ban ieh ia ka kiad, u dei ban bam shibun ki jingham kiba tei ia ka met. I ada ka met ka tyrkhong un dih shibun ka um lane ka umsoh.
4. Man la ka sngi un bam shi kham lane ar kham u khaw im ba la pdem hapoh um ban kjit ia ka kiad kaba don ha ka met.
- 5 Man ka step tang shu khie thiah u dei ban kilan (exercise) ia la ka met.
6. U dei ban kiar shis syndon na ki lok kiba dih kiad.
7. Ki kmie ki kpa kin pynlong ka jingiasyllok bad u nongdih ban ai mynsiem ia ka jingpyrshang jong u ban iehnoh ka dih kiad bad ban duwai ba U Blei un thaw thymmai ia ka jingim jong u.

Kiei ki drug bad ki ktah kumno ĩa ka jingkoit jingkhiah?

(b) Ki drok: Dang shen kine ki drok ki la ĩoh jaka ban rung ha kane ka ri Khasi Jaiñtia. Ryngkat bad ka jingstad kane ka juk mynta, la wan poi ruh ki jingthala ba bun rukom bad ki jingdih bakhyllah, bakynsha bad bapynlamwir ĩa ka jaitbynriew baroh kawei. Ha ka jingshisha, ka ri ka ap khmih lynti ĩa ki samla ban kyntiew ĩa ka lawei jong ka jaitbynriew, hynrei kumba long mynta, ka lah ban long markhongpong. Ha kane kajuk mynta, ki samla, khamtam ki samla shynrang, kim da imon shuh ban pynlut por ha ka jingpule, kim kwah shuh ban trei da ka bor met, kim treh ban pynshitom haba ki trei bad kim sngewbha ruh ban bat bad bud ĩa ka jingim don-akor. Kumba long mynta, ki briew khamtam ki rangbah, ki kham jied ĩa ka jingim sngewbha pyrthet ban ĩa ka jingim shisha. Ka jingim lyngkar ka la nangjur, ka thohtim ka la nang jyllei, ka jingdih buiad ka la nang ngam ha ka longbriew manbriew bad ka jingdih drok ka la nang kharoi. Ngi ishyrkhet ban ĩohi ha ka jaitbynriew Khasi ka lah ban kut noh tang ha ki tamasa bad kam sngewbha.

Ki drok ki long ki jingdih kiba pynshyrkhet ĩa ka jaitbynriew. Ngi long ka jaitbynriew kaba shi ĩoh bad lada ym lah ban bat lakam ĩa ka jingdih drok ha ka por kaba biang, ka jaitbynriew ka lah ban kie-berong. Ki drok ki long ka jingpang kaba ĩabit kham sniew ban ĩa kano kano ka jingpang. **Uno uno uba ĩalang bad uba dih drok u ngat ha kane ka jingpang, lada u mon ne um mon.** Ki nongdih drok khamtam kito kiba la dih kyrni ki kwah ban pynngat lem ha kane ka jingsniew ĩa ki briew kiba bha. Namar kata, **donkam ban kiar lai maw lai dieng na ki nongdih drok khamtam ki khun kiba dang khie dang san.**

Ki drok ki don bun rukom: u **Kynja** (hahish) bad ka **Kani** (morphine) ki long ki jingdih kiba ju pyndonkam kynrei ha ki katto katne ki jaka ha ka ri jong ngi. Don kiwei pat ki jait jingdih kum **Charas** bad **Chandu**. Mynta don kiba pyndonkam ĩa u **Marihuna** da kaba dih ha ka shlim. Haba dih ĩa une, ka ktah ĩa u klongsnam bad ka

pynmih ka jingtied haduh 140-160 sien tied shi minit. Don pat kiba pyndonkam ia ki jait kuli dawai ba don ka **Barbiturate** kiba don bun rukom kum u **Nembutal, Leconal, Luminal, Ameytal, Butisol** bad kiwei kiwei. Don ruh kiba pyndonkam ia u **Mandrax**.

Kine ki jait kuli ki long kiba pynking khlieh, pynlamwir bad kiba pynmynsaw ia ki dkhot met u briew. Hynrei u jingdih uba shyrkhei tam ia baroh u long u L.S.D (**Lisergic acid diethylamide**). Kiba bun haba ki dih ia une u kuli ki iap. Ka daw ka long ba u ktah ia ka jabieng – u pynking khlieh bad pynlamwir. Haba u iohi ia ka sim, u kwah han her; haba u iohi ia ka duriaw, u kwah ban ngam bad jngi kum ka dohkha wat la um nang ban jngi; haba u iohi ia ka riat, u ryngkoh kai kum ha madan; bun ki nongdih drok kiba ryngkoh kai na khalki jong ki iing kiba bun mala bad ki shu iap ei. U L.S.D u pynmatlah ia ki khmat, u pyntroiñ ia ki dkhot met bad u pynduh ia ka jingioh khun.

Ki daw ba pynlong ban dih drok ki long:

- a) Ka jingwad ia kine ki jingdih da ka jingngeit bie j ba kin pynlait na ka jingklusai.
- b) Ka jingioh na ki lok na ki dukan.
- k) Ka jingmlien ban pyndonkam ia ki dawai kiba don kitei ki drok haba pang.

Ka jingsumar ia ki nongpang drok:

1. Hospitalisation – Sumar ha Hospital
2. Personal psycho-therapy
3. Group psycho-therapy

Ha Japan ki sumar da kawei ka rukom ba ki khot ka “Cold Turkey Treatment” bad ban iada ia u nongdih ba la koit ba un nym kylla mlien pat sa shisien bad ka long da kaba pynfoh ia ka dur kaba u long mynshwa haba um pat dih drok.

Mynta ka long ka kamram ki kmie ki kpa, ki nonghikai bad ki khun samla ban rat dyngkhong ña kane ka jingsniew kaba la sdang ban ñoh jaka ha kane ka ri jong ngi.

(k) Ka jingïakhalai u Khasi: Ka kam ñakhalai ka long kawei na ki kam kaba u Khasi u bang bad byrngia. Don bun jait ki jingïakhalai kiba ñapher kawei na kawei pat. Ha ka juk mynta, la kham shitom ban jer kyrteng ña baroh ki jait jingïakhalai. Kiba kham kongsan eh kiba u Khasi u ju pyndonkam ki long: **Ka Saw-kynda** (ka khalai sbai), **Ka Jakor** (ka khalai kot), **ka Siat Khnam ne Thoh tim**, **Ka pyniatur masi**, **Ka pynmareh kulai thong** (mynta kam don shuh), bad don ruh kiwei pat ki jait jingïakhalai, kum ka **Khalai kynruh**. Katba ki briew ki nang stad, ka jingïakhalai ka nang roi; katba ka jingïakhalai ka nangroi; katta ka ri ka nang jot. Kito kiba pyrkhat ba ka jingïakhalai ka long ka kam ñalehkai sngewbha, kata ka jingpyrkhat ka long kaba bakla: shisien ba u briew u la pyndonkam da kaba ñathong peisa, ka jingim ka la long makna.

Katba ngi lah ban bishar na ka ñaid ka ñeng, ka shong ka sah bad ka trei ka ktah ki nongïakhalai, ka paw shai ba ka kam ñakhalai ka long kaba sniew – ka long ka nongshukor bah ña ki nongïakhalai. Shisien ba ki briew ki la brai bad kymri ha ka kam ñakhalai, kim nang shuh ban bat ña ka akor bad burom kumba long lem kiwei pat ki para briew. Ki briew kiba la kymri ha ka kam ñakhalai kham ñiar ba ki lah ban khlad pat na ka – ka jingïakhalai kan khum thaphawa ña ka jingim jong ki.

U briew uba ñakhalai um don ka mynsiem ka jingïatup lem. U im tang shimet bad ka jingim jong u ka long kum u **'Suid-ana-ñap.'** Ñiar eh ban shem ba u briew uba ñakhalai un long bha long miat. Ka ñing ka sem jong u ka long krong krong kum ka **shakuriaw**, ka tnga bad ki khun ki kti jong u ki long kum ki **sim-pdlt ang jingbam**. Ka jingjynjar ka ñing ka sem ka long ka bym kai khamtam ki khun kiba thap bam na u. Ka jingim u briew uba la kymri bha ha ka kam ñakhalai ka long kum uto u **'Llenglong'** uba bam im ña ki sim bad ki **khñiang-um salia**

ia la ka jingim ne ia la ki khun ki kti. Borabor, u shang lweng lweng shane bad shawei sha ba don jing'akhalai khamtam kito kiba brai ha ka jing'akhalai **Thoh-tim**. U nong'akhalai um bang shuh ia ka bylla sngi namar ka kam ka long kaba teh bad ka jing'oh ruh ka long kaba rit. Katba u dang 'oh nong ha ka jing'akhalai, u sngewbyrngia bad tiak kylla sha ka jingduh 'akhalai kumta ka jingim jong u ka la lamwir. Haba u duh 'akhalai ka mih bun ki jingpyrkhat kiba sniew. Um salia ban pan peisa kylliang na ki para briew, lada u ithuh ne um ithuh ia ki had haba um 'oh, u pyrkhat sa ka kam tuh bad um sngew sang ruh ban pynmynsaw ia u briew haba um 'oh peisa ban thied jingbam. U nong'akhalai um pyrwa ban die duh ia ki tiar ki tar, ki jingbuh jingsat na la 'ing haba u duh peisa khait ban 'akhalai. Teng teng, ha ka por ba dang 'akhalai don uba bynda noh ia la ka jai'ispong bad ka jai'ikup kaba u pyndonkam. Haba um don ei ei shuh ban bynda, u sdang sa ka pan 'amai bad ki para nong'akhalai, ki lok ki jor bad u tim sat ia la ka tnga, ki khun ki kti ha ban da suwan khoit. Uto uba la shong lyngngeit ka mynsiem 'akhalai um bang shuh ka trei ka ktah bad u shu shang ruma shaneng sharum kum u hati sawkuna.

Ka kam 'akhalai ka pynsniew ym tang ia u rangbah ka pynsniew khamtam ia u khynnah. U khynnah uba la mad ia ka kam khalai um lah shuh ban kylla ynda u la rangbah. U khynnah uba la marmlien ia ka kam 'akhalai u sdien ia lade ha ki **snur-thapbawa** jong ka jing'akhalai. U khynnah u dei ban kiar shisyndon na ka kam 'akhalai. Don u khynnah uba pyrkhat ban thoh-tim shi tyngka ar tyngka kam lei lei, hynrei haba 'ai pynmlien borabor kane ka shi tyngka ar tyngka ka bam krui' suki suki ia ka dohmet, ka khlei' bad ka shyiong u khynnah kumba bam ka krui' ia u kubi bad khatduh u shu kyllon hi.

U nong'akhalai katba u dang khie-rasong (loh-khalai), u phuhmut phuhmat kum u sohbar, i kumba um sti shuh. Tiak poi sha ka dawbad (duh khalai), ka dur khmat jong u ka thang'ong ngai' kum u khaw-rnga, i kumba ym don snam shuh. Kumne ka kylla dur ka jing'oh u nong'akhalai kum ka 'siangbeding, kaba shai haba dum bad kaba dum haba shai. Ka jing'akhalai khamtam ka thoh-tim ka shukor mami

ia ka jingim u brier; ka pynbang pynbyrngia ia uto uba shu sdang mad bad ka pynjot bad pynkordit khoit ia uto uba la kyrni.

U brier uba la syat bha ha ka kam iakhalai u lah ban ioh shisien na ka shiphew sien. Wat la ka jingioh jong u ka long tang shisien na ka shiphew sien, phewse, um lah shuh ban iehnoh namar ka mynsiem khmihlynti ban ioh iakhalai ka ap-rhing ia u. Don kiba ong ba shisien ba la lyngngeit ha ka pdung ne ka byrni iakhalai bad ba la bat ia ka daw, la eh ban iakhlad jyndat bad ka. U sbai, ka kot tas ne kot thoh-tim ka ring ia u brier sha ka ri ka jingphohsniew ha kaba ym lah shuh ban pynshong nongrim ia la ka long rynieng.

Ka jingiakhalai ka long kawei na ki kam kaba pynhiar ia ka akor Khasi. Ka pynsniew dur ia ka longbrier manbrier, ka longiing longsem bad ia ka imlang sahleng baroh kawei. Ka ri bad ka jaitbynrier ka dei ban rat dyngkhong ia kane ka kam kaba sniew lymda kumta ka akor Khasi kan sa kylla long ka 'Akor Pohrati'!

(d) **U дума:** U дума u don bun jait bad la shna ha kiba bun rukom. U long u jingdih uba pyndonkam tang ki shynrng ha ri Khasi. Ha kiwei pat ki ri, ki kynthei ruh ki dih дума. U long u jingdih u bym don jingmad bad uba pyn-buaid ia u bym pat ju mlien dih. Hynrei ia kito kiba la kyrni u pynbang bad pynsngewtynnat. Ka jingmad bad ka jingbang u дума ym lah ban batai namar ka kut tang ha ka jingtan bad jingpynmih ia ka tдем. U дума u long u jingdih uba pynking ia ka khlieh bad pynkyndeh ia ka shadem, pynban kito kiba la dih kyrni bha ki ong ba ki king ka khlieh lada ym ioh дума. Don kiba ong bha ban dih дума, haba la rangbah; bad don pat kiba ong, bha ban nym dih. Ka jingmon ban dih ne ban nym dih дума ka shong eh ha u brier shimet shimet. Ha ri Khasi jong ngi don katto katne ki bynta kiba sniew bad kiba pyn-ibeij ia u rangbah brier khamtam ia kito kiba la dih kyrni bha ia u дума.

Kat kum ka aifn longbrier manbrier dei tang u rangbah brier ne uno uno u shynrang uba la palat ia ka arphew snem ka rta uba dei ban dih дума. Haba dih дума ynda la rangbah bha ka kham lait

shibun na ki jingpang bad jingktah u duma ña ki dkhot met. Wat la katta ruh u duma u ktah ña ka shadem bad ki dohjem jong u briew uba la rangbah haba la dih kyrni.

Kawei pat ka jingsniew ka long ba ym don uwei ruh u rangbah uba pyrshang ban kiar na kaba dih khleh ña u duma. Lada u dih mynta ña u duma Khasi uba ju ñadih paidbah (uba ktieh bad rkhiang). Jashai, un dih da u biri; la shisngi, da u sikret tad; la saw sngi; da u nobikot bad kumta ter ter. Kane ka jingmlien kaba sniew ka ktah ña ka shadem, ki dohjem bad ña ka jabieng u briew. Namar kata, ban lait na kane ka jingmlien kaba sniew, kaba pynmysaw ña ka jingim u briew, dei ban pyrshang ban dih tang shi jait, lada uno uno u jait duma lane ban sangeh shisyndon ka dih duma.

Ha kane ka juk mynta, ngi ñohi ba bun ki khynnah ki la kyrni ka dih duma. Inat ki kmie ki kpa bad ki nonghikai kim lah ban ñarap ban pyllait ña ki khynnah na kane ka jingmlien kaba sniew. Don ki khynnah kiba dih duma haduh ban da saw reng ki khmat. U duma u pynsniew haduh katta katta ña ka jingim ki khynnah namar ki khmat, ka jabieng, ka shadem bad baroh ki dkhot jong ki ki long kiba dang jem bad dang lung. U khynnah u lah ban long uba tbit ha ka trei kam lane ha ka jingpule hynrei lada u dih duma ha kum kine ki por ka jabieng jong u kam lah shuh ban trei kam ha ka rukom kaba dei. U biri u long u jingdih uba ki khynnah ki ieid eh khamtam ki khynnah nongkyndong. Kim tip haduh katno ka pynsniew une u biri ña ki dkhot met jong ki. U biri u long u jingdih uba tad dor bad la khleh ha kiba bun rukom. Don teng teng u biri uba shu khleh thok da ka eit-masi ne da kino kino ki ñuit kiba ñasyriem kum u biri. Ki nongshna thok ki leh kumne ña u biri tang ban ñoh-nong namar u biri u long uba tad dor. Kim salia ban leh ña kane ka kam kaba sniew wat la ki tip ba ka pynmysaw ña ka jingim ki briew namar ki pyrkat eh tang kumno ban pynmyntoi shimet. Ha kane lei lei ka juk mynta ka long kaba lsbyrkhei ban dih pathar ña u biri ne sikret namar bun bah ki 'rlew sniew kiba pyrshang ban pynjot ña ki khynnah da kaba tyngkhap ne tyrat da ki drok. Namar kata, ki khynnah kham tam ki khynnah skul, ki

dei ban kiar shisyndon na ka jingdih sikret ne biri yoh ki hap ei ha kane ka apot.

(e) **Ka jingkynthoh:** Ki dukan thoh tim bad ki dukan die kiad ki long ki dukan kiba ijli tam kiba jyllei ha ka nongbah Shillong bad kiwei kiwei ki nongbah ne ki shnong kiba kha:n heh ha ri Khasi Jaiñtia. Ka long kaba isaitmet ban yohi ya kine ki dukan ba ki don ha syndah ne ha tyngkhap dukan die sha ne dukan die jingdie. Ki briew kiba donburom ki lehraiñ ban leit dihsha ne thied jingthied haba don kine ki jait dukan. La ong ba kane ka dei ka Jylla Khristan bad ki nongsynshar ruh kiba bun ki dei ki Khristan pynban ki jyllei da kine ki jait dukan. Lehse, ka jingthew ka long ban pynloh kam ya ki khun samla Khasi bad ban pynmih khajna te hynrei kiba bun kiba trei ya kane ka kam dei kiwei pat ki jaitbynriew. **Ka jingdon kine ki dukan ki long tang ka jingpynjot ya la ka jong ka jaitbynriew ym ka jingmyntoi. Haba ka Sorkar kam mon ban pynduh ya kine ki dukan bad haba ka la pynlong aiñ (legalized) ya ki, la dei ban buh shi jaka (localized) ha ki jaka bapher bapher jong ka nongbah ne shnong** khnang ban kham yada khyndiat ka jingpynjot ya ki briew khamtam ki khun samla bad ban kham lait ruh na ka jinglehraiñ haba wan ki nongwei ne nong jingoh kai ri sha kane ka Jylla.

(g) **Ka jingkyrduh kam:** Haba ngi ong ka kam, ngi mut ya ka jingtrei kaba man la ka sngi kaba pynim ya u briew. Don kiba pyrkhat ban yoh kam tang ban kyndoi jakpoh; don pat kiba pyrshang ban yoh kam ban bit ban biang bad ban suk ban saifi; kiwei pat, ban pynriewspah ya lade bad ka ying ka sem. Don bun syrtap ki jait kam, katkum ka jaka, ka jinglong ka kam bad ka kyrdan briew.

Ha kane ka juk mynta, namar ki briew ki la sdang shai, ka wan kawei pat ka jingdum bad kata ka long, ka jingud bakyrduh kam. Ki briew kiba duna ka pule ka puthi, ka kam ka don byllai kyrhai ha ki nongkyndong ka ri Khasi Jaiñtia. Ki briew kiba la kham kiew ka kyrdan jingpule ka kam ka kyrduh bad ka ringsdot khamtam ha ka nongbah Shillong.

Sharum shaneng ha ka nongbah Shillong bad ha nongkyndong ruh ki talap ia ka jingkieu ka jingim bad ka longbriew manbriew bad ka jinghiran ka kam ka jam. Bun ki samla kiba nriew ia lade ba ki la biang ka jingpule hynrei ki bynriaw ia ka jingbym ioh kam. Lehse ka rukom pyrkhat ka long bym don kawei pat ka kam, tang ka kam Sorkar bad, lada long kaba lah, ka kam nongsynshar pyrthei bad don ruh katto katne kiba pyrshang ban wad jaka ha ka kam synshar Balang. Lada kata ka long ka rukom pyrkhat, imat, khyndai phew na ka shispah ki lah ban shu shong byrngia khlem kam. Ki briew na ki jylla bapher bapher ka ri India ki wan ban iaboi ha ka ngap bad ka dud ka ri Khasi Jaiñtia katba ki samla jong ka ri ki iashrut ia ka Sorkar ban ai kam. Hangno ka shong ka tynrai jong kane ka jingeh; ka shong ha ki kmie ki kpa bym hikai ia la ki khun ban kner ia kiwei kiwei ki kam; ka shong ha ka Sorkar bym plie lad ba kin trei ia kiwei ki kam; ka shong ha ka jingduk bym don lad ban trei da kiwei pat ki kam lait noh ka kam Sorkar; ka shong ha ka mon hi bym kwah shuh ban trei da kiwei kiwei ki kam.

Ka rukom pyrkhat ba tang ka kam Sorkar ka long kaba lah ban ai jingim, ka pynkjap ia ka longbriew manbriew, ka longiing longsem, ka imlang sahlang, ka ri bad ka jaitbynriew hi baroh kawei. Haba ym ioh kam Sorkar, ki khun kiba wan na ka iing ba ioh ba kot ki bam kruiñ ia ka kamai kajih, ka nongmei nongpa bad ka spah ki kmie ki kpa; ki khun baduk, ki shu shangmakia, ki kylla riw-pyrthei bad don ruh kiba wad jaka rieh ha ka kynhun ki riewrunar.

La ju ong borabor ba ka jingbym ioh kam Sorkar ka long u diengpynkiang bah jong ka jingim ki khun samla. Mynta bad sha khmat ka long ka thong ki kmie ki kpa ban kit khileh kumno ban slañdur ia la ki jong ki khun naduh dangrit ban im sngi ban pyrkhat ban trei bad seng ia la ka jong ka kam ym ban pyrkhat ia ka kam shakri.

Khatduh iawai, ki jingeh kiba suhsat kumba la kdew sha khmat ka long kaba shitom ban law. Ka shong mynta shimet shimet bad

kum ka iing dei ban hap pyrkhathymmai la ka jong ka jingim ryngkat bad ka jingduwai ba U Blei un i'arap bad kyrshan i'a ki jingpyrshang baroh ha kano kano ka rukom.

7. KA IMLANG SAHLANG

(a) **Ka dur jong ka imlang sahlang:** Ka ktien imlang sahlang ka thew i'a jingialong kawei ne ka jingialong shitylli jong ka jaithynriew ha ki bynta baroh jong ka longbriew manbriew. Ki stad pule (Sociologist bad Anthropologist) ki pyrshang ban twad i'a ki jingmut jong ka ktien 'Society'. Ki pyrshang ban ring dur naduh ka rukom pyrkhath u 'Plato' bad u 'Aristotle' haduh ki stad pyrkhath ka juk mynta bad ki wan ha kawei ka rukom sngewthuh bad kata ka long ba ka 'imlang sahlang ka dei ka kynhun ba la pynlong da ka jingidei ne i'ajan parabriew ha ki bynta baroh ka jingim jong ki' (a network of inter-human relationship).

Katha nang iaid ki por, la nang mih bun ki sociologist kiba wallam ka rukom pyrkhath bad rukom sngewthuh kiba ppher bapher ha la ka jong ka jong ka por bad ka jaka shaphang ka imlang sahlang (society ne sociology). U Auguste Comte (1839) ha ka kot jong u 'Cours dephilosophie Positive' u ong 'a study of human beings, especially those living in civilized society'. U Harry M. Johnson pat u batai kumne, 'Sociology is the science that deal with social group: they inter the processes that lend to maintain or change these forms of organizations, and the relations between the groups'.

Nalor kane dang mih shuh shuh ki sociologist kum u Herbert Spencer (1820-1903) kiba sngewthuh i'a ka imlang sahlang ha ka dur jong ka met (organism). I'a ka met la pyn'asnoh da ki dkhot bapher bapher bad ki trei kam ha la ka jong ka jong ka jingtrei na ka bynta ka met baroh kawei. Kiwei pat ki stad pule sociology ki sngewthuh i'a ka imlang sahlang ha ka dur ka 'jingtrei jingtah'

(**functional system**), kum ka kam saiñ hima sima (**political institution**), ka kam kaba iadei lang bad ka bha ka miat **para briew (socio-cultural)** lyngba ki seng ne ki kynhun (Seng Bhalang, Synjuk, Balang, Seng Niam, Club bad kiwei kiwei). Ka kam **kamai kajih (economic institutions)** ka long kawei pat ka dur trei kam kaba long na ka bynta ka bhalang jong ka met kaba long ka imlang sahlang.

Ha ka jingsngewthuh kaba kham lyngkot bad bñiah, ka social structure ka thew ia ka rukom pyrkhath, ka jingsngew, ka rukom jingleh ne jingmlien, ka rukom jingngait bad ka rukom im rukom man ha ka jingidei bad kiwei pat ki briew ne kiwei pat ki shnong ne hima bamarjan.

Ha ka rukom pyrkhath Khasi, ka jingmut **imlang sahlang** ka ngam kham jylliew bad kham iar shikadeti. U Khasi u sngewthuh ba ia ka **imlang sahlang** la pynlong da ki briew ha kano kano ka jaka ba ki shong ki sah kaba kynthup ia ka iing ka sem, ka shnong ka thaw, ka hima sima ka ri bad ka jaitbynriew. Ka kynthup bun jait ki briew kiba bapher ha ka jait ka kynja, ka ktien ka thylliej, ka dustur ka riti, ka niam ka rukom, ka rukom pyrkhath bad kiwei kiwei. U Khasi u riwkor haduh katta katta ia ka **imlang sahlang** bad um ju kham sngewtynnat ia ka jingim shimet. U sngewtynnat ban iadon ha ka **imlang sahlang** lada ha ka iaid ka ieng, ka trei ka ktah, ka iap ka im ha kano kano ka bynta jong ka jingim. Ka Khasi Society ne ka **imlang sahlang Khasi** ka tei bad tehsong ia ka ri bad ka **jaitbynriew** wat hapdeng shibun ki jingeh kiba kum ka ri bad ka **jaitbynriew** ki iakynduh. Ha ri Khasi Jaiñtia don palat san hajar shiteng ki kur bapher bapher hynrei ki long tang kawei ka jaitbynriew kiba ngi ong ka '**Jaitbynriew Khasi**'.

(b) **Ka dur bad ka jingkylla ka imlang sahlang ha ka por mynta:** Ka imlang sahlang ka long ka ktien kaba dondor, kaba ai jingshngaiti, kaba ai mynsiem ia ki briew ban iadon ha ka imlang sahlang bad kaba ai jingkyrmen ruh ha ki liang baroh na ka bynta ban tei bad tehsong ia ka ri bad ka jaitbynriew. Lynter ki snem pateng-la-pateng

naduh ki longshwa manshwa ka imlang sahlang Khasi ka long kaba synlar kaba skhem bad kaba don ka dor ha ka jingladei parabriew, para shnong bad para ba iashong ha ka hima. Ya ka imlang sahlang Khasi la siañdur ha ka akor, ka burom, ka jingiañiewkor parabriew bad ha ka jingtip briew tipblei. La seng ya ka akor Khasi kaba ngi ong, ka akor tipbriew tipblei lyngba ka imlang sahlang ryngkat bad kaba ñiewkor bad ñiew burom ya ka riti, ka dustur, ka aiñ bad ka rukom im Khasi ha ki liang baroh. Ka imlang sahlang Khasi ka roi ka pa, ka kyntiew irat ruh ya ka rukom pyrkhat Khasi kaba synlar bad kaba shilkhuit putet.

Ha kane ka por mynta, dang katto katne snem ngi iohi ba don ka jingkylla kaba khraw ha ka imlang sahlang Khasi kaba iapher bak-ly-bak na ka imlang sahlang Khasi kaba mynshwa. Ka imlang sahlang kaba mynshwa ka long kaba suk ba saifñ, kaba don ka jingkyrmen ya ka lawei jong ka ri bad ka jaitbynriew Khasi. Ha kine ki sngi mynta ka don ka jinghiar kaba khraw ha ka imlang sahlang Khasi. Shaneng sharum, kat sha ba iaid shu ioh sngew tang ka jingud bad jingnam ki briew na ka jingyashoh iadat, ka tuh ka thiem, ka jingiapynñap briew kaba khah khah, ka kam leh be-ijot ya ki khyllung khynnah kynthei wat ya kiba la ioh khun ruh, ya ki kam lehnoh bad bun syrtap kiwei pat ki kam khyllah. Haba pule ya ki kot khubor, haba khmih ya ki television, ki iahuh ya ki juh ki kam sniew ki bym sngewtynnat bad kiba pynlong smiej ya ki briew ha ka trei ka ktah, ka iaid ka ieng bad kaba pynduh noh ya ka jingshongshngaiñ ha ka imlang sahlang. Na kine kiei kiei lah ban mih shibun ki jingkylli te hynrei yn nym lah ban ioh ka jubab kaba biang. Donkam ban da thew da woh bha bad ban wad ya ka daw tynrai kaba lah ban pynbha pat bad saiñdur thymmai ya ka imlang sahlang.

Kawei pat kaba pynhiar dor ya ka imlang sahlang ka long ka jinglapait iapra ha shnong ha thaw. Ha ki sanphew tylli ki snem ba nga la trei kum u shakri sorkar bad kum u pastor nga la iohlad ban iaid kylleng ka ri Khasi Jaiñtia bad ban sah mied ha kiba bun bah ki shnong ha nongkyndong bad ha ki shnong kiba kham heh ruh. Ha kiba bun

bah ki shnong kiba nga poi nga Yohi kham ñiar ban shem ki shnong kiba Yoh ka imlang sahlang kaba suk ba saiñ kaba shngaiñ bad kaba ialong shitylli. Ka daw bah kaba pynlong ia ka shnong ka thaw ban yapait yapra ka long na kito ki briew kiba kwah ban long nongmihkhmat ia u paidbah, ban long nongialam bad long rangbah shnong tang na ka daw ban Yoh ka bor ban khwan myntoi, ban lum peisa ban pynriewspah ia lade ha ka jingshah jynjar kiba duk ym ban synshar hok ia ka shnong ka thaw, ka ri bad ka jaitbynriew. Ha kane ka juk mynta, kham ñiar ban shem ki nongmihkhmat ne nongsaiñ hima bad kiwei pat ki nongialam kiba len ia lade bad ati ia la ka jingim ban synshar hok ia la ka jong ka iing, ban synshar hok ia ka shnong ka thaw, ka ri bad ka jaitbynriew. Ka jingkwah bor, kwah burom bad kwah spah jubor ka ialam ia u briew ban nym lah ban leh hok ha kano kano ka bynta ha ka jingim.

8. KA KAMRAM JONG KI BOR SYNSHAR, KI SENG BHALANG, KI BALANG NE NIAM HA KA JINGIADEI BAD:

(a) **Ka hok longbriew manbriew:** Ha ka constitution jong ka Ri India la thoh shai ia ka hok longbriew manbriew kumne harum: "We the people of India, having solemnly resolved to constitute India into a Sovereign Democratic Republic and to Secure to all its citizens:

Justice, social, economic and political

Liberty of thought, expression, belief, faith and worship

Equillity of status and of opportunity; and to promote among them all

Fraternity assuring the dignity of the individual and the unity of the Nation

In our constituent Assembly this twentysixth day of November, 1949, do Hereby Adopt, Enact and Give to ourselves this Constitution.

Ym tang ka ri India, kiwei kiwei ruh ki ri ha ka pyrthei ki don la ka jong ka constitution bad ka rukom trei kam ne aiñ jong ki ka ban iada ia ka hok longbriew manbriew. Ha kane ka por mynta, la i donkam ruh ba ki seng Bhalang, ki Niam ne Balang, bad kiwei kiwei ki jait seng ba kin don la ka jong ka program ne ka jingpruid dak (guideline) na ka bynta ban iada ia ka hok longbriew manbriew.

Ka hok ka dei ka pakai (birth right) jong uwei pa uwei ne kawei pa kawei ka briew ne ki nongshong shnong. U briew u don ka hok ban im, ban ithuh kum u briew ne ka briew ha khmat ka aiñ, ban ioh ka hok laitluid ban pyrkhat bad ban don ha kano kano ka jingngeit ne ka niam, ka hok ban lait na kano kano ka jingpynshitom khlem ka daw kaba biang. U briew u don ruh ka hok ban trei ia kano kano ka kam, ka hok ban iada ia la ka iing ka sem, ka hok ban iada ha ka imlang sahang, ka hok ban ioh ka bam, ka iing ka sem kaba biang. Ki kynthei, ha kawei pat ka liang, ki dei ban ioh ka hok ban iaryngkat dor bad u rangbah ha ki bynta baroh, ba ki kynthei kin nym shah leh bein lada ha iing lane ha ki kam saiñ hima sima, ba ki ioh ka lad ban leit skul bad ioh kam ioh jam, ban don ka jingiaryngkat dor bad u rangbah ha khmat ka aiñ bad ha kiwei kiwei ki kam, ban pyllait na ki kam leh be-aiñ pyrshah ia ki kynthei, ban don ka jingiaryngkat dor ha ka shongkha shongman bad ha iing ha sem.

(b) Ka jingpang HIV/AIDS bad ka jingawria: Ka bynta kaba ar ka long ban ialeh pyrshah ban pynduh pyndam bad rat dyngkhong khoit ia ka jingpang HIV/AIDS na ka ri jong ngi kaba long kawei na ki jingpang kaba shykhei bad kaba sniew tam ha ka pyrthei. Ka ktien HIV ka mut Human Immuno Virus bad ka ktien AIDS, ka mut Acquired Immuno Deficiency Syndrome. Haba u briew u ioh ia kane ka jingpang, u tlot u swai bad ka met jong u kam lah ban ialeh pyrshah ia kine ki khñiang jingpang. Nalorkata, ym don ka dawai kaba biang kaba lah ban pynkoit mardor ia u briew na kane ka jingpang. Kane ka jingpang HIV/AIDS ka la saphriang kylleng ka ri jong ka pyrthei wat haduh ki jaka nongkyndong. Ki stad ka koit ka khiah bad ki seng bapher bapher jong ki ri ka pyrthei khamtam ka

World Health Organisation, ki la pyrshang da ki lad baroh ban pynduh jait ia kine ki jingpang. **Lada don kano kano ka thma kaba jur ha kano kano ka ri, ka thma kaba jur tam ka long ban ialeh pyrshah ia ka HIV/AIDS.** Ia kane ka jingpang ym tang ka Health Department, ki Seng Bhalang bad ki Niam bapher bapher ruh ki don ka bynta kaba khraw ban iada pyrshah ia kane ka jingpang kaba sniew da kaba thaw da kino kino ki lad ha kata ka rukom ba kane ka jingpang kan nym ioh jaka ban rung ha ka ri jong ngi.

Ka jingawria ka long kawei na ki jingsniew kaba isaitmet bad kaba pynbyrthit ia ka longrynieng manrynieng, ka longiing longsem, longkur longjait ia ka ri bad ka jaitbynriew hi baroh kawei. Man ka por ngi iohi na ki kot khubor shaphang ki kam leh be-ijot ia ki kynthei naduh kiba dang khyllung haduh kiba la rangbah khlem khein shuh ia ka sang ka ma, khlem da don shuh ka jingiatip lem bad jingtip briew tip blei. Kane ka long ka juk kaba khyllah ba imat ki briew kim niiewkor shuh ia ka jingkordor bad ka jingkyntang ka shongkha shongman bad ka longung longsem. Kham niar ki khun samla ha kane ka juk mynta kiba ioh iapoikha poiman kaba donburom bad kiba pyndep ha ka jingkyntang. Ka jingiapoikha poiman i kumba ka shu long tang ka jingpyndep rukom – ym don shuh ka jingiareid kaba shisha; ym don shuh ka jingskhein ka longiing longsem.

Ka Sorkar Meghalaya (Health Department), ha kawei pat ka liang, ka la buh ki sign board ha manla ki lad ki dong baroh ka ri Khasi Jaiñtia kaba mana ia ki briew ban iashongkha kulmar khamtam bad ki nongwei ioh ki iakynduh bad ki briew kiba pang AIDs bad HIV. Kane ka long ka jingpang kaba sniew tam kaba ym don dawai kaba biang ban pynkoit. Kane ka jingpang sniew ka la sdang ioh jaka ha ka ri jong ngi bad mynta ka ap ka jingma kaba khraw ia ki khun samla jong ngi.

Kumno ban sumar bad iada ia lade na ka jingpang HIV/AIDS

1. Kiar na kaba iashongkha kulmar bad ki nongwei.

2. Kiar na kaba ai snam ne shim snam khlem da 'oh ka jingbthah kaba biang na ki doctor kiba lah ban shaniah.
3. Kiar na ki jingdih pynbuaid kum ka kiad, drok bad kiwei kiwei.
4. Kiar na kaba 'athiah lok bad shongkha khlem jing'iada bad jingpynkhuid.
5. Kiar ban pynmong ne sam 'a ki bynta ka met da ki tiar ki bym pat shet pynthnam.
6. Dei ban 'ashongkha tang bad uwei ne kawei ka lok.

(k) Ka jingbamsap (corruption): Ka bamsap ka long kawei pat ka rukom kamai u briew ban 'oh peisa. Kane ka ktien bamsap ka long ka ktien kaba dang pyndonkam shen. Kham mynshwa lane katto katne phew snem mynshwa, ki briew ki ju pyndonkam da ka ktien bamtyngka. Ka ktien bamtyngka ka long ka ktien kaba eh bad khor katta katta ha ki shkor jong ki nongsngap. Ha ki por mynshwa, ka ktien bamtyngka ka kham thew 'a ki nongshohnoh briew lane 'a kino kino ki briew kiba kamai peisa na ka bynta kano kano ka kam sniew. Kane ka ktah 'a u nongai bad u nongpdiang 'a ka peisa. Ka jingpynbam tyngka lane thong tyngka ka long ka kam kaba sniew tam kaba u briew u leh na ka bynta ban 'oh 'a kano kano ka jingthmu. Ka jingpynbam tyngka bad ka jingbam tyngka ka long ka kam kheĩnduh kaba pyntriem shikatdei ha ka imlang sahlang Khasi. Kane ka ju wan jia tohkhat let ha ka imlang sahlang Khasi. Ha ka rukom Khasi, haba 'oh kem kum 'a kine ki briew, la ju pyndait diengsong bad khi-lai-nuid 'a ka khlieh jong ki ban ai nishan ba ki long ki nongkam sniew lane nongshohnoh briew.

Ha kane ka juk mynta, ba la shai ka pyrthei, ka jingpynbam tyngka ka wan ha kawei pat ka dur – ha ka dur kaba kham idonakor, phewse, ha ka jinglong bad jingleh kaba sniew kham sniew ban 'a ki jingleh ha ka por uba rim bajah. Ha kito ki por, ka jingbam tyngka ka long tang uwei lane arngut duh bad kata ka jingbam tyngka ka long tang shisien ha ka shi jingim u briew. Hynrei ha kane ka juk mynta, ka jingbam tyngka ka long khlem kut trai, u briew u 'ai bam katba dang sah ka snep bad ka shyieng jong u, kumba ong ki kpa tymmen jong

ngi, 'Peisa-tyngka, tang ka kaba pynpisa kaba ïai dawa ban leh ban dup ïoh peisa, kam pher lada pang ka mynsiem bad ringswai ka jingim. Ka jingbam tyngka kam ai jinghun – katba nang bam katta ka nang dawa.

Ka jingmih na ka jingbamsap: kumba la ong haneng, ka jingbamsap ka long ka jingkamai bym hok. La buh ïa u briew ban trei ïa ka kam kaba beit bad kaba hok. Haba u briew u pyndonkam bakla ïa kata ka kam kaba u trei u pyntngit ïa ka. U briew uba bam sap u pyntngit ïa ka kam ha ki lai bynta. Kaba nyngkong, u pynhiar dor bad pynjah burom ïa ka jinglong ka kam. Kaba ar, u shim ka tulop lane ka jingsiew kaba biang ïa ka kam kaba u trei – kam pher la u trei ïa ka kam kaba rit ne kaba khraw. Kaba lai, na kajuh ka kam bad ka bynta kaba u trei u thaw ka jingkamai bymhok bun shah ban ïa ka tulop ne jingsiew kaba u dei hok ban ïoh. ïa kane ka jingkamai u khlong na ki briew kiba ïadei kam bad u, la ki long kiba riewspah ne kiba duk basuk lane u khlong na ka tyngka kaba ïa mang ban pyntrei ïa kano kano ka kam na ka bynta ka jingbha bad jingpynroi ka ri bad jaitbynriew. ïa kane ka jingbamsap la ong ba ka long ka jingkamai bymhok bad kaba la ïoh da ka jingtim na ki para briew, la ka long ha kaba paw ne kaba rieh. Ki briew kiba ïadon bynta ha kane ka jingkamai bymhok ki ai da ka jingbym hanse ryngkat bad ka jingkhñium bad jingtim. Don ruh ki briew kiba jakhlia kiba pynshlur ïa ka jingbamsap.

Ha ka rukom pyrkhat Khasi, ka ktien tim ka long kaba sniew, kaba wallam ïa ki jingpang, jingeh bad jingjynjar. Haba ki kmie ki kpa ki tim ïa la ki khun, kin nym ïoh jingkyrkhu, kaba mih ka long tang ka jingeh bad jingjynjar. Ki kmie ki kpa kim ju tim madei ïa la ki khun lait noh tang haba ki la leh ka kam kaba pynsngewsih kthang ïa ki. Haba ki briew ki tim ïa ki parabriew ryngkat bad ka daw kaba biang, kito kiba shah tim kin ym ïoh jingkyrkhu. Da kumwei pat, kata ka jingtim ka ktah ïa u shimet bad ïa ka ïing hi baroh kawei. Kito lei lei kiba tim bad ka jingpynbam da ka nia ka jutang khamtam ha ka jingtadei bad ka kam peisa – tyngka ka kjit ïa uta uba shah tim da ka

jingjia laiphew jait – lada kaba paw ne ka bym paw ruh – ka lah ban jia noh lane jia ha kano kano ka por. Uba shah tim u lah ban ym sngew ei ei hynrei un nym ioh jingsuk. U i kumba um lei lei hynrei u long uba kordit ka jingim.

Ka bamsap ka dei ka jingpang kaba iabit naduh u briew uba bat ia ka kyrdan bad ka kam kaba ha khlieh duh haduh u briew uba don ka kyrdan kaba rit bad trei ruh ia ka kam kaba rit. Kane ka jingpang ka iabit tang ia kito kiba iakyrsum lang ha kajuh ka jylli, kam pher la u long u 'riewniam uba riwblei ne u riwmadan. Ki briew kiba ioh ia kane ka jingpang ki la marmlien bad kim lah shuh ban pyllait na ka. Kane ka jingpang ka pynpyut ia ka jingmut jingpyrkhat, ia ka kam ka jam, ia ka jinglong jingim bad ka ktah ruh ia ka iing ka sem ha ka rukom kaba pher bapher. Ka ktien U Blei ka ong, **'Wat bamsap, naba kaba bamsap ka pynmatlah ia kiba stad ban pynbakla ia ka ktien jong kiba hok'** (Exodus. 23: 8)

Ki briew kiba shong ha ri India bad shabar ka ri ruh ki tip ia ka Meghalaya kum ka jylla Khristan namar kiba kham bun na ki nongmihkhmat u paidbah bad ki nongtrei office ki dei ki Khristan bad kiba bun ruh na ki ki don bynta bha ha ka kam Niam ne Balang ha ka rukom kaba pher bapher.

Ha shwa ban ioh ia ka jylla Meghalaya, ka jingpyrta ban pynrem ia ka kam bamsap kam da jur eh kumba long ha kane ka por mynta. Ym ju kham iohsngew koit ne bna ia ka jingbamsap jong ki Nongmihkhmat jong ngi ha ka por ka jingsynshar ka Sorkar Assam bad katto katne ki Nongmihkhmat ha ka jylla Meghalaya ha ka por ba dang shu ioh ia ka jylla Meghalaya. Dang shen eh, la paw pyrthei ka jingjyllei ka jingbamsap ha ka jylla Meghalaya. Ki briew shimet shimet kum ki nongrep, ki nongbylla sngi bad ki briew kiba don ka jinglong jingim babha ki pyrta shla ban pynrem ia kane ka jingbamsap. **Ka bamsap ka ktah haduh katta katta ia ka roi ka pa jong ka ri bad ka jaitbynriew, khamtam ia ka trei ka ktah bad ka jingim jong ki nongrep, ki jongbylla sngi bad ki briew kiba duk basuk kiba im manla ka sngi da kaba shu kyndoi jakpoh.**

Hato don napdeng ki nongmihkhmat jong ngi kiba ju kren pyrshah bad pynrem ia ka kam bamsap lada ha khmat u paidbah ne ha iing Durbar lane ka dei ka kam ba ki dei ban leh. Man la ka por ngi iohi ha ki kot khubor ia ka kynrum kynram ka synshar khadar bad ka kynrum kynram ha ki shlem trei (department) bapher bapher jong ka Sorkar Meghalaya bad ka jingpyndonkam bakla ia ka MLA Scheme bad ki scheme bapher bapher jong ki Departments. Ngi khmih lynti kumno ban roi ka ri bad ka jaitbynriew. Baroh ki scheme kiba dei sha ka kam ban pynroi ia ka ri bad ka jaitbynriew **imat kumba ki shu lut noh tang** ha ka iabate peisa hapdeng ki nongmihkhmat paidbah ne nongsynshar bad ki nongkyrshan elekschon, bad ki sahep Sorkar ne kumno? Ka daw jong kane ka long ba ym don jingpynroi wat la ka Meghalaya ka la ioh la ka jong ka Jylla mynta la kumba laiphew phra bad saw phew snem. Kaba mih nangne ka long tang ka jingjynjar ha ki nongkyndong khamtam ki nongrep, ki khun samla bym ioh kam ioh jam, ki nonghikai skul, ki nonghylla sngi bad kiwei pat ki briew kiba duk barangli.

Ngi khmih lynti ba ki nongmihkhmat ne nongsynshar ri kin leh hok ia la ka kamram bad kif bat ia ka kular kaba ki la khlei ha ki por election da kaba aiti bad len ia lade na ka bynta ka ri bad ka jaitbynriew. Ki sengbhalang bad ki nongthoh kot khubor, ki nongtrei nam, ha kawei pat ka liang, kin iasnoh lang ban kren pyrshah bad pynrem ia ka kam bamsap bad ban rat dyngkhong ia kane ka kam sniew na ka ri bad ka jaitbynriew.

(d) Ka jingkhong peisa jubor (Extortion): Dang shen eh ka mih kane ka rukom khrong peisa jubor na ki parabriew. Naduh ba la mih ki Seng bapher bapher – la mih ruh ka rukom khrong peisa ha ka rukom bapher bapher – don ki briew kiba khrong peisa na ka bynta ka Seng da ka jingai mon sngewbha (donation) bad kiwei pat ki 'riew runar kiba khrong peisa na ka bynta ia lade hynrei ha ka kyrteng jong ka Seng. Ki 'riew runar kiba shim kabu ban khrong peisa jubor na ki parabriew, haba kim ioh, ki pynhiar kput da kaba shoh bad pynmysaw bad don ruh kiba dkhat syndon ia ka mynsiem ki

parabriew. Kane ka rukom khrong peisa jubor ki la sdang jyillei ha ka ri jong ngi. La dei ban kiar horkit hordang bad pynduh shisyndon da kano kano ka lad na kane ka jingmlien kaba sniew. **Ban pynim ia lade, donkam ban trei shitom bad kamai ia ka hok ban ioh jingkyrkhu na ki parabriew bad na U Blei.**

9. KA IÖH KA KOT HA KA RI

Ka trei ka ktah: Kumba la long ha ki phew snem mynshwa, u Khasi u long u nongrep bad tang kumba arphew na ka shispah kiba trei ia kiwei pat ki kam kynthup ia ki nongtrei sorkar. Ha kane ka juk mynta, ba la shai ka pyrthei, la mih bun ki kam kiba pher hapher bad bun ki nongrep Khasi, nalar ka kam rep, ki la pyrshang ruh ban ia tare ia kiwei kiwei de ki kam, kum ka kam khari, kam nonghikai, kam misteri, kam karkhana, kam ñiah kali, kam suh kam thain, kam ri jingri, kam bylla sngi bad kiwei kiwei ki kam. Ka jingroi sted ka jingnang jingstad bad ka jingbym seisoh shuh ka rep ka riang ki long ki daw bah ia kiba bun ki nongrep ban iehnoh ia ka rep bad ban wad da kiwei pat ki lad.

(a) **Ka kam rep:** Kumba paw mynta, ki khun samla, shynrang bad kynthei, kim mon shuh ban trei ia ka kam rep, kiba dang sah ha ka kam rep ki long kito ki bym nang thoh nang pule, ki rangbah kiba la met iaw bad ki kynthei. Kan poi ka por ban nym don jingrep shuh ha ka ri jong ngi namar kiba bun ki iabeh ia ka jingnang jingstad. Kumba long mynta, ka rep kba, riewhadem, phan, phankaro bad kiwei kiwei ki jingrep bakordor ki la nangduh nangduh bad ki nongrep ki pynjur sa tang ka rep jhur bad kiwei kiwei ki jingrep kiba ioh peisa inardor. Ka daw jong kane ka long ba ki briew kim mon shuh ban rep, nalorkata, ka jinglut ka kham bun ban ia ka jingmih.

Ha ki jaka pdeng jong ka ri Khasi Jaintia, ki nongrep ki shem jingeh shibun ban rep kba bad u phan. Ka jinglut ka bai nongtrei bad

ka bai sboh ka long kaba palat katba ka jingmih ka duna haduh katta katta. U khaw 'ikhar na iew lah ban ioh ha ka dor khatlai lane khatsaw tyngka shi kilo katba u khaw uba rep hi u shongdor haduh kumba khathynriew lane khathynñiew tyngka shi kilo. Kumjuh u phan, ka bai rongtrei had ka bai sboh kan shongdor kumba phra tyngka shi kilo, hynrei lada die ia u phan uba thung hi un shongdor tang kumba hynñiew tyngka shi kilo. Ha ki thain Jaiñtia bad Bhoi, u kba u kham seisoh hynrei la kata ruh haba ianujor ia ka jinglut bad ka jingmih dang bun hi ka jinglut. Ha kane ka rukom, **bun ki nongrep Khasi ki kylla duk namar ka rep ka baim duh ia ka bai seng**. Kiwei pat ki jait jingrep, kum u krai, u riw hadem, ka shriew, phankaro bad u phandieng, ki nongrep kim smat shuh ban rep namar ym don ba thied bad ym don shuh ba bang ban bam. Kumne ka iaid ka pyrthei ha ka juk mynta. **Lada jia ba pynsangeh ia u khaw dkhar, ka jaitbynriew jong ngi kan iap thngan shisyndon. Mynta ka la dei eh ka por ban pynshlur ia ki nongrep ban pynjur ka rep kba, riw hadem, phan bad kiwei kiwei ha ka rukom pyrkhut kaba thymmai (new system) ka ban myntoi ia ki nongrep, ia ka ri bad ka jaitbynriew hi baroh kawei. Ka sorkar jyngha ka Agriculture Department ka la dei ban thaw da ki lad baroh ban pynshlur ia ki khun samla ban rep namar ka long u thied snam ia ka jingim ka jaitbynriew.**

Ha ki phew snem kiba la leit noh, ki nongrep Khasi, haba ki rep jhur ne kino kino ki jait jynthung ki pyndonkam da ka sboh eit-masi, eit-kulai, eit-sniang bad kiwei kiwei ki jait sboh ba la pynlong na u phlang bad ki ñiut ki ñier. Ka khyndew ka sbur bha bad ki jynthung ruh ki seisoh shikatdei. Ym ju pynleh nohei ia ka khyndew lada rep bun ne syllai ne kiwei kiwei ki rukom rep. Ki jynthung kiba mih na ka khyndew ki long kiba bang bad shngiam ban bam bad ki long ruh kiba tei ia ka met ka phad. Ki briew ki long kiba koit ba khiah krat bha, kiba don ka bor met kaba khlain, ban kit ban bah, kiba lah ban trei ia ki kam kiba eh bad ka jingpang ruh kam lah ban leh donbor ia ka jingim jong ki. Ki long ki briew kiba trei shitom bad ki im shongprah shongshang.

Dang khyndiat snem naduh ba la sdang roi sted ka jingstad saian, ki nongrep ha ri Khasi Jaiñtia ruh ki la sdang ban pyndonkam ña ka sboh dawai, kum Annonium Sulphate, Uria, Super Phosphate, ki dawai pyniáp khñiang bad kiwei kiwei ki jait dawai ba pynmih thymmai na ka por sha ka por. Haba pyndonkam da kine ki jait dawai, shipor ka khyndew ka seisoḥ bha kham bun shah haba ña nujor bad ka rukom rep kaba pyndonkam da ka sboh kaba mih na ki mrad. Katba nangmih ki snem ka jingpyndonkam ña ka sboh dawai ka la nang pyntroiñ ña ka khyndew bad ka jingpynmih soh ka nang duna nang duna, ym slem, tang hapoh khyndiat snem ka khyndew kaba seisoḥ ka la kylla 'dew shrah bad eh kum ka 'dew ksang. Kumba long mynta bun bah ki jaka lum, ki pynthor, ki syllai bad ki kper, kiba ju long mynno mynno kiba seisoḥ ki la shuh sah shrah namar bym long shuh ban rep. Ki sung rep kba kiba kham pawnam kum ka sung hapdeng ka mawryngkneng bad Puriang, ka Sung Mihmyntdu, ka Sung ha Bañiun, ha Marbañiang bad Lyngkien, ha 'Wei-Lyngkut, ha Rangshken bad bun kiwei pat ki sung rit ne pynthor ha ki thaiñ Jaiñtia bad Ri Bhoi ki la nangtroiñ nangtroiñ ka pynmih kba bad don ruh ki bym long shuh ban rep kba. Ka daw jong kane ka long ka jingbysngewthuh ban pyndonkam ña ka sboh dawai ha ka rukom kaba dei, ka jingtiḥ pathar ña u 'dewiḥong, ka jingtiḥ mwshun, shyiap bad ka jingpom pathar ña ki khlaw. U phan bad u kba uba ju long u thied snam uba bsa ña ka jaitbynriew ha ri Khasi Jaiñtia, mynta la nang jah mḡai bym long shuh ban rep, bad lada rep ruh, ym lah shuh ban pynmih ña ka dor jong ka jinglut, nalor kata, ka jingtiḥ pathar ña ka khyndew bad u maw ha ki jaka lum bad ki them, haba wan u slap uba jur u kit lut ña ka khyndew bad ka sboh baroh sha ri dkhar. Lada ngim pyrshang ban ñada na kane, ka ri jong ngi kaba ju long mynno mynno kaba siesoh, shen kan sa kylla long ka ri shyiap.

Ka jingkylli mynta ka mih ba kito kiba ju im da ka rep, haba ym don rep shuh, kin leh aiu? Kito kiba ju bylla sngi ha ka kam rep haba ym don rep shuh, shano kin leit? Kito kiba trei bylla ha ka kam khlaw, haba ym don khlaw shuh, kin trei aiu? Ki samla nongkyndong bad nongsor kumjuh khamtam kito kiba la pyndep ña ka jingpule ha ki

skul, haba kim ioh kam sorkar ne kiwei pat ki kam kin leh kumno? Kiba bun ki mih sa tang ki jingkylli. Bun ki samla nongkyndong – shynrang bad kynthei, kim sngewtynnat shuh ban shong ha nongkyndong bad ki pyrshang ban wan tuid kum ki sher-syngkai sha ki nongbah, lada ha Sor Shillong ne Jowai ne Nongstoiñ ne Nongpoh ne Pynursla bad kiwei kiwei ki shnong kiba lah ban ai kam, ban wad kam ban kyndoi jakpoh, tang ban im kam pher lada dei ban trei ia ka kam die kotkhubor, kam die waidong, kam driber ne helper, kam shna iing bad surok, kam die jingdie ha rud surok bad kiwei kiwei ki kam rit kam ria. Kiwei pat ki bym sngewtynnat ban trei ia kitei ki kam, ki bym kwah ban trei shitom, ki shu sang makia bad ki saiñdur da kawei pat ka rukom pyrkhath ka bym iadei satia bad ka longiing longsem bad ka imlang sahleng. Ka jingkyrduh kam ka lah ban long kawei na ki daw kaba wallam ka jingjyllei ki kam iakhalai, kam awria, kam tuh, kam khrong peisa jubor, kam dih kiad bad kiwei kiwei ki kam sniew bad thala. **Donkam ia ka Sorkar bad ki Seng Bhalang ban iatrei lang ban pynim biang ia ka kam rep, kam ri jingri bad ki khlaw ban iada ia ki khun samla na ka jingkyrduh kam bad ka lawei jong ki bad ban pynim ia ka ri bad ka jaitbynriew. Donkam ruh ban pynkhih bad iarap ia ki nongrep ha kano kano ka rukom ban pynkhih im biang ia ka rep kaba ngi lah ban ong ha ka ktien nongwei “Ka Green Revolution”.**

(b) **Ka kam Khañi:** Ka kam khañi ka long kawei na ki jait kam kaba ki briew ki trei, tangba ia kane ka kam la ju trei borabor da ki briew kiba don ka sap bad ka bai seng kaba kyrpang, namar ka dawa ruh ia ka bor sngewthuh, ka bor kren, ka bor pyrkhath bad ka jinglah ban pyniadei para briew.

Ha ka spah snem kaba khathynriew, ki Syiem Jaiñtia bad ki Syiem Khyrim ki iateh lok bad ki Syiem Ahom bad Kachari bad da kata ka pynlong ka jingiakhai pateng hapdeng jong ki. Kane ka jingiakhai hapdeng ki Khasi, Ahom bad Kachari ka la neh da ki snem bad ki snem. Hadien, namar ki katto katne ki daw khamtam ka jingiaknieh pud knieh sam, ka la duh noh ka jingiakhai pateng hapdeng

jong ki. Ka kam khañi kam long kaba thymmai hapteng ki Khasi tangba kim da lah ban pynpaw ia lade kumba long kiwei pat ki jaitbynriew balashai.

Ha kine ki phew snem kiba la leit wat haduh mynta, ki longkmie ki shim ka bynta kaba kham kongsan ha ka karo khañi pateng. Ka jingkhani pateng ki longkmie ka long borabor hapteng ka jaitbynriew Khasi bad katto katne ki briew na ki jylla kiba iajan. Kim da lah ban pynpaw ia lade ne iashim bynta bad kiwei pat ki jaitbynriew ha ki jylla ka ri India. Ha kine ki khyndiat snem, la don katto katne ki rangbah kiba ieng rangbah ban ia khañi bad kiwei pat ki jylla ka ri India bad wat shaduh bar ri India.

Ha nongbah Shillong baroh kawei don tang katto katne ki Khasi kiba ioh bat ia ki dukan kiba heh. Ki nongkhani kiba heh spah ki dei ki nongwei. Ka spah kaba bun kaba mih na ri Khasi Jaiñtia ka leit lut sha ki nongwei, lehse, tang kumba laiphew na ka shispah la ioh ban pyndonkam ha la ka jong ka ri bad kumba hynñiew phew na ka shispah la ioh ki nongwei. Ki nongwei kim kwah ban pyndonkam ia kane ka spah ha ri Khasi Jaiñtia, hyme i ki lum bad ki kit ia ka spah kaba ki kamai nangne ban pynroi ia la ka jong ka iing, ka shnong bad ka ri. Ki long kum u ngap uba wan na kylleng ka ri India ban kjit ia ki syntiew ba iewbih ka ri Khasi Jaiñtia bad ban leit thep ha la ka jong ka ksing ngap.

Haba ngi phai sha ka iewduh, ngi i kumba ki don shibun ki nongkhani Khasi. Ha ka jingshisha, ka long ba kiba bun kiba die jingdie ha iewduh ki dei ki longkmie kiba shu shong iew-madan bad kiba im bad kamai tang ban kyndoi jakpoh ia la ka jong ka iing. Ki die mynsngi bad ki pynlut noh mynmied. Kiba kamai shisha ki dei ki nongwei kiba shong dukan ha iewduh bad ha baroh shi lynti ka surok iew mulong bad surok Guwahati bad kiba die ia ki mar kiba heh bad rem dor.

Kawei pat ka jinglapher ka long ba ki nongwei ki lah ban nang pynheh bad pynkhrav ia ka jingkamai katba nang mih ki snem hynrei

ki nongkhañi Khasi, khamtam ki nongdie iew madan, ki pynlut noh ia ka bai seng bad lah ruh ban don kiba dap ram. Ka daw bakoŋsan ka long ba ki nongkhañi Khasi kim nang ban kunai. Ki nongkhañi Khasi lada ki iohnong shispah, ki pynlut shispah arphew – kumta arphew tyngka la nang khat na ka baiseng. Ki nongwei pat, naduh uba rit tam kum khar die shana ha surok, haba u iohnong shispah ne shispah sanphew shisngi, un bam tang arphew tyngka bad ia kaba tam un pynlang khop ban rah sha la shnong.

Ka jaithynriew Khasi ka long kawei na ki jaitbynriew riwlum kaba im khlem jingkheñ. Ki briew kim mon ban buh jingkheñ katno ki ioh bad katno ki lut. Ban ioh ban leh sngewbha, ban thaw burom bad han pyni rong ia lade, kin pynlut noh ia ki jingdon baroh khlem da khuslai ia ka lawei jong ka jingim. **Borabor, ka jingim lut phut kam lah ban kyntiew ia ka ioh ka kot bad ka longbriew manbriew.**

(k) ka jingtrei shimet shimet: Kumba long ha kiwei kiwei ki jait kam, ha ka kam khañi ruh u Khasi u trei shimet shimet. Kam ñiar ban don napdeng ki Khasi kiba don ka synjuk trei lang (co-operative society) Lada ka don ruh tang katto katne por ka la pra noh. Mynta ki lah ban seng kum kane ka Synjuk trei lang, tang na ka bynta ban ioh peisa na ki Bank bad ka Sorkar, bad lashai kin pynpra noh. Kim don ka mynsiem iatreilang, kim don ka jingiashaniah uwei ia uwei pat, kim don ka mynsiem ban pynroi ia ka kam. Kiba kham bun ki long ki khwan myntoi shimet shimet. Haba phai sha ka ri bad ka jaitbynriew, kumba long mynta, i kumba ka la nang kiew ha ka ioh ka kot bad ka longbriew manbriew. Ka jingshisha ka long ba ia ka spah jong ka ri kaba don ha sla bad hapoh khyndew, ka bym ju pyndonkam mynno mynno, mynta la sdang ban khlong bad pyndonkam ha ka khañi ka pateng. Da kane ka rukom, kiba nang khañi ki la nang riwspah kaba ki briew kiba duk bad ki nongrep ki la nang duk. **Borabor, haba jur ka jingiakhai ka jingmyntoi bad ka jingim ka kham long tang ia kiba riwspah hynrei haba jur ka rep, ka ri bad ka jaithynriew ka im bad ka suk ka sañi.** Ha kane ka juk mynta, ngi iohi ia ka

jingkhleĩn u dewĩong, ka jingphuh u mawshun bad ka jingih-rong ki diengsawdong bad ngim iohi pat ĩa ka jingdkhaw ki lum bad ka jingjot ka khyndew ka shyiap bad ruh ka jingtyrkhong ki um ki wah. Katto katne ki nongkhaĩ ki da kmen eh ban ioh lum spah ĩa lade shimet shimet da ka spah jong ka ri bad ka jaitbynriew. Haba ngi kren ĩa ka oh ka kot jong ka jaitbynriew, ka jingkylli ka lah ban mih, katno ngut napdeng ki Khasi kiba ioh myntoi na kaba ngi khlong na ka ri. Ngisheptieng ba ka spah jong ka ri kaba kham bun ka tuid sha kiwei pat ka jaitbynriew bad ki nongwei.

Namar ba ka jingtrei ka long shimet shimet khamtam ha ka kam khaĩ kumta ka spah Khasi kam lah ban shan slem. Katba uta u briew lane kata ka briew kaba khaĩ ki dang im, ka spah ka kyrsoi kum ka umpohliew bad mar ĩakhylliat ka khmat jong ki, ka spah ruh ka mgad noh artat. Kham ĩiar ban don ki khun ne ka pateng bynriew Khasi kaba bud kaba lah ban pynroi ĩa ka spah ki kmie ki kpa. Bunsien ka spah kaba lum ki kmie ki kpa, lada kim pynbynta ha ka por ba ki dang im, ka kylla long pynban ka madan thma hpdeng ki khun. Nalor kata, **kham ĩiar ruh ban don napdeng ki Khasi kiba riewspah kiba pynsah kyrteng ne pynsah nam ĩa lade da kino kino ki jingtei.** Ka spah kaba ki lum ka lut noh tang ha ka jingim shimet – ĩa lade kim lah ban pyndonkam, ka ri bad ka jaitbynriew ruh kam ioh jingmyntoi.

(d) **ka jingkhaĩ mar shabar ri:** Ngila ĩai pynpaw borabor ba ka ri lum Khasi Jaiĩtia ka long ka ri kaba riewspah. Ngidon ki mar kiba kordor hapoh bad ha sla khyndew, ngidon ruh ki jait jingrep kiba pher bapher kiba lah ban ĩa khaĩ shabar ri, kum u phan, u riewhadem, u synsar, ka latyrpad, u sohmrit khlaw, ki soh laiphew jait khamtam u sohniamtra, ki jhur bad kiwei ki jait jingrep.

Haba ngi kren ĩa ki mar hapoh khyndew khamtam u dewĩong bad u mawshun, ka jingphah sha an shabar ri ka long kaba jur. La ngim ioh ka jingkhleĩn kaba biang, ĩa antad ba ka jingmih kan long da ki spah klur shisnem shisnem. La **heĩn antad ba ka jinglut kan**

long kumne: ka bai nongtrei kan long kumba laiphew na ka shispah – kiba bun ki nongtrei ki dei ki nongwei bad ki mynder ri; ka bainong kit kan long kumba laiphew na ka shispah – kaba kham bun ki nongñiah kali, ki dei ki nongwei bad ki truck ruh ka jong ki nongwei; kumba arphew na ka shispah, ka leit sha ki nongkhañi – kiba kham bun ki nongkhañi ruh ki dei ki nongwei; lehse tang kumba ar phew na ka shispah ka sah ha ki trai ri bad trai khyndew. Ka jingmyntoi ña ki trai ri ka long tang khyndiat katba ka jingpynjot ña ki lum ki wah, ki shnong ki thaw, ki ñing ki sem bad ka longbriew manbriew ka long kaba shyrkhei. Tip katno snem ki briew ki lah ban shong bad im ha kito ki shnong kiba la pynjutor bad pynjot da ka jingtih ña ki mar hapoh khyndew. Kiba riwspah ki lah ban phet bad riehtngen ha ki nongbah hynrei kiba duk ki lah ban kylla nongphetwir (refugee) ha la ka jong ka ri. Nalor kata, ka jingjyllei ki nongwei bad ki mynder ri ka ap ka jingma kaba khraw ña ka ri bad ka jaitbynriew.

Haduh mynta ngim pat lah ban pynmih da kiwei pat ka rukom kham kaba lah ban bsa ia ka ri bad jaitbynriew. Ka rukom tih bad buh pathar ia u 'dewiong khlem tyngkai ka wallam ka jingduh kaba khraw ym tang ia u trai 'dewiong hynrei ia ka ri bad ka jaitbynriew hi baroh kawei. Ngim lah ban shaniah ia ka lawei jong ka ri ha ki mar poh khyndew khamtam u 'dewiong uba lah ban lut noh tang hapoh ka snem 2020 (ar hajar arphew) ki dieng ki siej bad baroh ki mar ha sla khyndew ki la nang troiñ bad ka jingbym ñoh kam ki briew khamtam ki khun samla ka la pynlamwir ña ka imlang sahleng. Ka jingailad ki trai shnong ña ki nongwei ne bar jylla ban wan khai mon da kaba ai pathar ña ki license bad pyndonkam da ka binami system ka la nang kjit shuh shuh ña ka spah jong ka ri bad ka jaitbynriew. Ki Sengbhalang bad ki trai shnong ki la dei ban khmih pyrman bad ban khang lad shisyndon ña ki nongkhañi bar jylla khnang ba ka ri bad ka jaitbynriew kan im. Ia ki bar jylla lah ban ailad ban wan khai tang ia kito kiba wan pyllang (invest) ña ka spah hapoh ka ri ym ban kit noh shabar jylla ne ri.

Kiwei pat ki jait jingkhāi kiba ju shalan shabar ka ri Khasi Jaiñtia ki long u jhur, ki soh bad kiwei kiwei ki jait jingrep. Namar ba u phan um da seisoh bha kum ha ka por mynshwa kumta ki nongrep ki la pyrshang ban pynjur da ka rep jhur kum u kubi, u phur, u muli, u ri bad kiwei kiwei. Namar kine ki jait jingkhāi ki long ki mar pyut, kumta la shalan ia ki tang sha ki jaka kiba iajan bad ka Meghalaya.

Ha ki jaka pdeng jong ka ri Khasi, u jhur u long ka jingkyrshan kaba khraw ia ki nongrep khamtam haba iaid bha ka jingshalan. Ha kiwei pat ki jaka jong ka ri Khasi Jaiñtia, ki jingrep kiba ju shalan shabar ri ki long, u tympew u kwai, u synsar, u sohniamtra bad kiwei kiwei.

Haba phai sha kane ka liang, ki kynthei Khasi ki shim ka bynta kaba khraw ban ia khañi bad ki nongwei. Ki kynthei Khasi ki thied na ki nongrep na ki iew ki hat ha ki jaka bapher bapher ryngkat bad ka jingiatrei lang bad ki nongwei. Lada ioh ki nongwei kiba shaniah ka jingshalan mar ka iaid, lymda kumta, ki pyniaid ia ka jingkhāi tang ha la ka jong ka ri. Kawei ka jingeh ka long ba ki nongwei ki hat ha lade ia ka iew ban pynhiar dor ne pynkiew dor ia ki mar. Lada ki lah ban pyniaid ia ka jingshalan, ka dor ka kiew bad lada kim lah, ka dor ka hiar.

Borabor, ki nongrep ki ud ba ka jingmih na ka rep ka long kaba tad dor haduh katta katta. Bun ki nongrep ki ieh noh ia ka rep namar kim lah ban pynmih wat tang ia ka bai trai ne bai lut. Haba die ia u phan, lada na ka kti u nongrep ka long hynriew tyngka shi kilo, ha ka kti ki nongdie lang kan long phra tyngka bad ha ka kti ki nongdie khutia kan long shiphew tyngka shi kilo. U tympew, na ka kti ki nongrep ka long phra phew tyngka shi tap, ha ka kti ki nongdie lang shispah tyngka bad ha ka kti ki nongdie khutia shispah laiphew tyngka bad kumta ter ter. Na ka kti ki nongrep ka mar ka long kiba tad hynrei ha ka kti ki nongkhāi ka long kaba rem. Katba nangmih ki snem, ki nongrep ki nang duk bad ki nongkhāi, ki nang riewspah. Lymda ka sorkar ka shimti ban thied ia ki mar rep lane kano kano ka

synjuk lang (co-operative society) kan pyniaid ia ka kam khañ, ki nongrep shimet shimet kim lah ban kyrshan.

Ha ki phew snem kiba la leit, ki briew ki im tang shisur ka jingim kaba synlar bad ki hun katkun ka jingkyrkhu U' Blei na ka rep. Dang khyndiat snem naduh ba la mih ka jingtih ia ki mar hapoh khyndew bad ka jingkhañ ia ki mar khlaw khamtam ka jingioh ban synshar hi ia la ka jong ka jylla (state) ki briew ki la long kumba lamwir, kim mon shuh ban rep. Naduh kiba duk lane ki nongbylla sngi haduh ki briew kiba riewspah ki la kham sngewtynnat ban trei ia ki kam kiba ioh persa noh ir ir kum ka kam trei dewiong, trei khlaw, kam niah kali, kam kontraktor, kam khañ bad kam sorkat. Kumba ong mano re, ka ioh ka kot ka la kiew shikatdei ha ka ri jong ngi haba ia nujor bad ki phew snem kiba la leit. **Ryngkat bad ka jingkiew ka spah ka kiew ruh ka jingsniew bad jingthala laiphew jait naduh ka rukom trei kam trei jam haduh ka longbriew manbriew.**

10. KA THOH KA TAR BAD KA PULE PUTHI

Ha ka Bible ha ka Kitab (Genesis. 11: 6-7) U Trai u la ong ruh, "Ha khmih ki briew ki long uwei u paidlang bad ki don baroh tang kawei ka ktien..... ia ngin ialeit hiar, bad ngin pynbakla ia ka ktien jong ki hangta, ba kin ym iasngewthuh shuh ia ka ktien paralok hi". Ha ka Genesis, u nongthoh u iathuh ba ki briew ki kren tang kawei ka ktien pynban ia kata la pynbakla noh na ki kat haduh ba kim lah shuh ban ia sngewthuh paralok hi. Ki Anthropologist, ki Philologist lem bad kiwei kiwei ki stad-pyrkhat, ha kawei pat ka liang, haba ki pyrshang ban sngewthuh ia ka jinglong jong kawei ka jaitbynriew bad ia ka jingtiadei jong ki bad kiwei pat ki jaitbynriew ki pyrshang nyngkong eh ban sngewthuh ia ka ktien tynrai kaba ki kren. La shisha ki stad-pyrkhat kim shym ong ba ha pyrthei don tang kawei ka ktien phewse ka rukom group jong ki ia ki jait ktien bapher-bapher kumba ka thew shata. Kane ka long kaba shisha ia ka Ktien Khasi

namar ngi iohi ba ka ktien Khasi ka don ka jingladei bad shibun kiwei pat ki jait ktien bapher-bapher ha ka pyrthei. Tang katto-katne ki nuksa ngan pyni harum:

Khasi	Hindi	Khasi	Assamese
Shisha	Soshsha	Bha	Bhal
Lalot	Laloch	Khalki	Khiki
Pyrthei	Prithivi	Rumar	Rumar
	(Sanskrit)		
	Akal (Urdu)		

Khasi	English	Khasi	Vancho	Khasi	Greek
Doloi	Duke	Kwai	Kwai	Maian	Marteria
Shai	Shine	Shong	Shang	Loit	Lukos
Lamler	Liar	Balei	Balei	Kur-i-ei	Kyrinous

(a) **Ka tynrai (origin) jong ka ktien Khasi:** Haduh kine ki sngr ki stad-pyrkhat ki dang tohkit thaid-shi-thaid ban tip thikna ia ka tynrai jong ka ktien Khasi. Ki stad-pyrkhat kum u Peter Schmidt bad u G.A. Grierson hadien ba ki la lum lang ia ka jingmut jong ki linguist, ki pynkut ba ka ktien Khasi ka long kawei ka tnat jong ka ktien Mon-Khmer na ki thain mihngi. Kiwei pat ki stad-pyrthat kum ki jong u Dr. J.H. Hutton, u B.C. Allen, u P.T.R. Gurdon ki pynskhem ia katei ka jingshisha. U Fr. G. Costa ha ka jingthoh jong u '*The origin of the People*', ha ka Syngkhong Jingtip Rymphang 1958 Shillong, p. 53 u kyrshan ia u Peter Schmidt da kaba u ong ba kito kiba thoh (treated) ia kanc ka subject kim don eiei shuh ban leh hynrei tang ban shu pynskhem ia kaei kaba la pynpaw da u Peter Schmidt. Nalor kata, u ong ruh (quoted) "We thus conclude that Khasi is not as was once believed, an isolated remnant of an extinct language, but rather one kindred with the Mon-Khmer group, and therefore akin to all the others; Munda included, which belongs to the great Austric Family".

U Dr. H. Bareh ha ka kot jong u, '*The History and Culture of the Khasi People*' Cal. 1967 p. 22 u pynskhem ia ka jingladei

hapdeng ka ktien Khasi bad Mon-Khmer namar ki ktien bad ki kyntien ki long tang shi-kynnoh. Ka jingdon ar ne lai kynnoh ruh ka long da kaba pyniasoh nadien bad na khmat kum da ka ktien 'Jing', 'Pyn', 'Byr', 'Jyn', bad kumta ter ter. U Bah Ivan Simon ha ka jingkren jong u '*nangno ka Ktien Khasi ka wan*' ha ka All India Radio ha ka 11.2.76 u kyrshan ña kane da kaba pyni nuksa katto-katne ki ktien tynrai (root words), kum:

1. Ia u *Maw*, ki Palaung ki khot *Maw*; ki Mon, *Kmau*
2. Ia u *Khla*, ki ktien Khmer, *Khla*; ki Mon ki khot , *Kla*
3. Ia u *Khun*, ki Mon ki khot *Kon*; bad kumta ter ter.

Hangne nga lah ban pynpaw ba ka ktien Greek ruh ka long ka ktien kaba tang shi-kynnoh, hynrei ka jingdon jong ka ar ne lai kynnoh ka long namar la pyniasoh nadien bad na khmat kum ha ka ktien: 'Luo' (present active), 'Luso' (Future active); 'Elusa' (Aorist active); 'Leluka' (Perfect active); 'Elelukein' (Pluprefect active).

U Bah David Roy ha ka jingthoh jong u kaba kyr teng, '*U Khasi u don hapdeng pvrther*' bad ha kawei ka kot kaba kyr teng '*My God Mother*', u ai ka nia kaba skhem ba ka ktien kam don jingñadei eiei bad ka ktien ki Munda. U Bah Ivan Simon ruh ha ka jingkren jong u '*Nangno ka ktien Khasi ka wan*' u kyrshan ña u Bah David Roy da kaba u ong ka ktien Munda ka hiar pateng na kawei pat ka kpoh.

(b) **Ka jingsdang ka thoh ka tar U Khasi:** Ka jingwan poi ka jingsynshar phareng ha ri India, ngi lah ban ong, ba ka long ka jingkyrkhu kaba khraw ha ka liang ka thoh ka tar. ña ki nong India kiba dang sahdien khamtam ña ki 'riewlum. Dei ha kane ka por ba ki missionary na kylleng ka ri sepngi ki wan sha India ban ñalap ña ka Gospel, ki wan ruh ban seng ña ki skul ha ki jaka kylleng ka ri India bad ban plie ña ka thoh ka tar ha ki jaka ba dang sahdien ka ri India khamtam ka thaiñ rilum ba shatei lam-mihngi.

Napdeng ki missionary, u Alexander Duff bad u William Carey ki long ki missionary kiba shit rhem eh ban pynphriang ia ka jingnang jingstad bad ban pynroi ia ka thoh ka tar ha India. U William Carey naduh ba u la poi ha ri India ha ka snem 1793 u la trei shitom haduh ba un da lah ban pynieng ia ka Mission jong u ha Serampore. Ryngkat bad ka jyngkit kaba khia ban seng ia ka College ha Serampore u William Carey u la trei shitom ruh ban pynkylla ia ka Bible sha kiba bun ki ktien nong India kynthup ia ka ktien Khasi.

Ha kane ka por la sngewthuh ba ki Khasi khamtam kito kiba shong ha ki thaim pynnoh ri-War ki iakren bad ki dkhar da ka ktien Bengali. U William Carey haba u iohsngew na u Chandra Pal shaphang ka ri Khasi u la angnud ban pynsngew ia ka Gospel ha u khun Khasi-Khara. Namarkata, ka Serampore Baptist Mission ka la rai ban pynkylla ia ka Bible sha ka ktien Khasi, ha ka dak Bengali, da ka jingiarap uwei u rangbah na Shilot. Ka ktien kaba la pyndonkam ka long ka ktien Shella, ka ktien kaba kren paidbah ha kito ki thaim. Ia ka jingshisha jong kane ngi lah ban sngewthuh na kine ki dkhot kotbah ba la buh ha ka ktien khleh Khasi-Dkhar.

“Phibandro kaparthei shaibha kat kanoba halraim ngalapunsang kata kabanri nglma kibring kapro dip hanghapoh kapyrha kimbum hakajungbo nakata bondokita iajon kata kaban shai” (Math.5: 14-15)

Ka translation kaba don mynta ha ka Bible:

“Phi phi long ka jingshai ka pyrthei. Ym lah ban buhrieh ia ka shnong ia kaba la buh halor u lum. Lymne kim ju thang ia ka sharak, bad buh ia ka hapoh ka shang hynrei ha ka diengpynieng sharak: te ka pynshai ia baroh kiba ha ka iing”.

U Bah R. T. Rymbai ha ka jingthoh jong u ‘*The Architects of the Khasi Literature*’ ha ka souvenir u Babu Soso Tham Birth

Centenary Celebration 1873-1973 p.51 u ong kumne: 'Ka Kitab banyngkong ba la thoh ha ka ktien Khasi dei ka Bible. ĩa kane la shon nyngkong ha ka snem 1823 ha ki dak Bengali da ka Baptist Mission, Serampore ha ka ktien Shella. Kane ka long kumne namar ka dei ka kynthei Bengali ba la nang ĩa ka ktien Shella kaba kylla Khasi nyngkong ĩa ka Bible'.

Kat kum ka khubor na ka *Syngkhong Jingtip* Vol. II ĩaiong, 1959 p. 17 la ĩathuh ba la sdang ban kylla Khasi ĩa ka New Testament ha ka snem 1813 da kaba thoh da ki dak Bangla. La pyndep bad shon ĩa ka ha ka snem 1824. Bad ka shithi u Bah R.W. Philip, Secretary N.E.I Auxiliary B.S.I dt February 26, 1975 kaba u thoh sha ki lok kiba dei ban wan ha ka Consultation Committee of the Khasi translation of the Bible, u thoh ba ka Serampore mission ka shon ĩa ka New Testament ha ka ktien Khasi ha ka 1824. La ĩathuh ruh ba tang hapteng khyndiat snem kane ka jingpyrshang ka la shu bujai ei khlem seisoh. Ki Kohwoh (critics) ki kdew ar tylli daw bad kita ki long ba ki nongpyngkylla Khasi kim shym long kiba nang bha ĩa ka ktien Khasi bad ha ka rukom spel dak bad kynnoh Bengali kim ĩadei bad ka ktien Khasi.

U Rev. G. Angell Jones ha ka kot jong u, 'Ka History jong ka Balang' (1841 - 1966), Shillong p.2 u thoh kumne: 'La kitei ar u Chandra Pal bad u James Ray ki la trei hapteng ki Khasi, uba nyngkong uba la shong ha ri Khasi u dei u Alexander D. Lish, uwei pat u samla uba 'riewblei ĩa uba la phah da u William Carey ha ka snem 1832 ĩa ka ban shong ha Sohra bad ban trei hapteng ki Khasi. U la pyngkreh kawei ar ka kot pule bad u la pyngkylla Khasi katto-katne na ka Gospel u Mathaios, u la plie ruh ar tylli ki skul ha Sohra, kawei ha Mawsmar bad kawei pat ha Mawmluh. La pdiang shit rhem ĩa kane ka jingpyrshang jong u ha kaba sdang, hynrei u la trei minot hynriew snem ym don jingroi kaba paw, bad mian-pa-mian ki nonghikai ki la phet noh. Ha ka snem 1838 ka Serampore Mission ka la iehnoh ĩa ka trei kam niam ha ka ri Khasi'.

(k) **U Rev. Thomas Jones:** U Rev. G. Costa ha ka jingthoh jong u, *The origin of the People* ha ka syngkhong Jingip Vol. I. Rymphang, 1958 p.52 u ong kumme. 'In ancient times Khasi was a purely oral language, and it was only with the coming of the British Government, or better of the Welsh Methodist Mission, that it began to be written in Roman characters'. Ngi tip ba hadien ba la iehnoh ka Serampore Baptist mission la wan kiew pat sa ka Welsh Calvinistic Presbyterian Mission ha ka snem 1841.

U Rev. Thomas Jones, u missionary uba nyngkong eh sha ri Khasi, ba la phah da ka Missionary Society ka ri Wales, u la mih na Liverpool ha ka 25 u 'Naiwieng, 1840 bad u la poi ha Sohra ha kaba sdang u 'Nai-Jylliew, 1841. Tang mar shu poi ha Sohra, lehse, da ka jingiarap u Bah Lithat, U Rev. Thomas Jones bad ka Mem jong u ki la lah ban sngewthuh bad kren ia ka ktien Sohra tang hapoh khyndiat bnai bad ha katei kajuh hi ka snem 1841 ba ki la sdang ban thoh Khasi da ki dak Roman. U Bah Laithat ryngkat bad ki paralok jong u de, ki sa shah hikai thoh Khasi biang da kine ki dak Roman. U Sahep T. Duff, u Sahep Tomlin ki la mynjur bad iaroh ia u Rev. Thomas Jones ba u la lah ban wan rah ia ki dak Roman ha kata ka rukom ba ki ai ka jingsawa ia ka ktien Khasi kumba ki don ha ka ktien Sohra. Kumta la khot ia u Rev. Thomas Jones - '*U Kpa jong ki dak Khasi*'.

(d) **Ki dak Roman:** Na ki 26 tylli ki dak Roman ba pyndonkam ha ka ktien Phareng tang 21 tylli la pyndonkam ha ka ktien Khasi, uwei u dak 'w' bad ar tylli ki dak thymmai, u 'ñ' bad u 'Y' la sngewthuh ba la pynmih da u Babu Jeebon Roy na ka bynta ban pynbiang ia ka rukom spel dak Khasi kaba paka. Kumba ka long mynta ki dak thoh Khasi baroh ki long 23 tylli. Na ki 23 tylli ki dak, kata, a, b, k, d, c, g, ng, h, i, j, l, m, n, ñ, o, p, r, s, t, u, w, y,; 6 tylli na ki, kata a, e, i, ÿ, o, u, nga lah ban ong ba ki dei ki vowels bad kiba sah baroh ki dei ki consonants. Ia u 'ng' la pynlong uwei u dak da kaba pyniasohlang ia u 'n' bad 'g' syriem kum ka sur 'ngo' ha ka ktien Hindi. Ha ka rukom pyndonkam ia ki vowels, ka ktien Khasi ka don ka jingyadei

kaba jan eh bad ka ktien Hebru. Ha kaba nyngkong, ia ka ktien Hebru la pyndonkam tang da ki consonants suda hynrei hadien, da ka jingwad ki stad-pyrkhat, la shon sa ia ki vowels bad naduh kata ka por ka rukom thoh ia ka ktien Hebru ka la sngewtynnad bad paka. Ka long kaba sngewlyngngoh ba u Rev. Thomas Jones u lah ban jer kyrteng Khasi ia kine ki dak – a, e, i, o, u bad y haduh ba kin da sawa hi thik kat kum ki sur kren jong ngi. Nalor kata, ngi iohi ruh ia ki dak kiba kham kyrpang ka sur, kum 'h' ha ka ktien 'khah', u 'g' (ji) ha ka ktien 'bog' u 'ng' ha ka ktien 'bang', u 'i' ha ka ktien 'ieng' u 'ñ' (enj) ha ka ktien 'ñiad', bad kumta ter ter. (shaphang ki dak thoh Khasi bad ka rukom spel dak ngin sa iatar bniah ha kawei pat ka subject '*Dialects in mother tongue*') .

Ha ka jingīaphylliew jingmut (discussion) hapdeng u Bah W.R. Lantflang, L.G Shullat, Rev. I. Kharkongngor ha ka All India Radio, la pynpaw ba ki dak thoh Khasi, kumba long mynta, ki dang duna. Kum ka nuksa, don u 'h' hynrei ym don u 'h' (eit) kum ha ka ktien 'kwah', don u 'o' hynrei um don u 'o', kum ha ka ktien 'katno'; don u 'g' (ek), hynrei ym don u 'g' (ji) kum ha ka ktien 'synagog'; don u 'e', hynrei ym don u 'ē' kum ha ka ktien 'dē' don u 'u', hynrei ym don u 'ū', kum ha ka ktien 'lum'; bad kumta ter-ter. Nalorkata, ka don de ka jingeh ban spel kum ia ka ktien 'uf', 'cyprus', 'Gospel' bad kiwei kiwei ki ktien. La don ka jingpyni nia kaba shit rhem ba haba la lah ban pyndonkam ia kiba bun ki dak Roman balei ym lah ban kynthup syndon ia kine ki dak-c, f, g, v, x, z – khnang ba ki dak-thoh Khasi kin long pura bad paka.

Naduh ba la sdang pyndonkam da ki dak Roman ka thoh ka tar Khasi ka la kiew irat khlem sangeh haduh kine ki sngi mynta. Ka thoh ka tar Khasi ka kiew ym tang ha kaba pynmih ia ki kot Khasi kiba pher-bapher ka kiew khamtam namar ba la lah ban kynrong ia ka kyrdan jingthoh Khasi.

Hadien ba la pynkhreh ia ki dak Khasi ha ka snem 1841, u Thomas Jones u la pynmih ia ka kot pule banyngkong (First Reader).

Nangta u la pynmih ia ka kot pule kaba dei shaphang ka jingkoit-jingkhiah. Nangta shuh-shuh, u la pynkylla sha ka ktien Khasi ia ka kot Welsh kaba khot *Rhoddd Man* (My Mother's Gift). Khatduh eh, u pynmih ia ka Kot *Laiphew* (Christian Catechism) bad u pynwan sha ka Khasi ia ka Gospel u Mathaios. **Kine, ngi lah ban ong, ki long ki kot maw nongrim u Thomas Jones kiba u la buh na ka bynta ban pyniar ia ka thoh ka tar Khasi.** U Thomas Jones, naniar kata, u long u nongsdang ia ka jingkha jong ka thoh ka tar Khasi na ka bynta ka pateng bynriew ka ban dang wan. Lem bad u Thomas Jones ngi dei ruh ban kynmaw burom pateng-la-pateng ha ka History jong ka thoh ka tar ia ka kyrteng u Rev William Lewis bad ka mem jong u, u Hugh Roberts, T. Jerman Jones, Robert Harry, Dr. John Roberts bad kiwei kiwei ki sahep missionary kiba bud ia u ha kaba pynroi ia ka ktien Khasi ha ki kot ki sla. Napdeng ki Khasi pat, kiba nyngkong eh ki long u Larsingh Khyriem, u Juramon bad i Nabon. La ong ruh ba u Lanthat, u Larshai, u Nisingh bad u Jom ki long ki nongiarap kiba shit rhem ha kaba pynroi ia ka thoh ka tar Khasi bad kiba ngi dei hok ban kynmaw burom ia ki ruh.

Ryngkat bad kine ki kot, ka jingroi ha kaba pynwan ia ka Bible sha ka ktien Khasi ka la nangiaid shaid-shi-shaid.

Ha ka report u Hooper bad Culshaw: *Bible Translation in India Pakistan and Ceylon*, 1963 pp. 155-156 la thoh kumne: 'In 1840 the Welsh Calvinistic Methodists began their work in the Khasi Hills, and in 1845 Thomas Jones submitted his version of Matthew to the Calcutta Auxiliary Bible Society, which published it in the following year. Jones and his colleagues took the dialect round Cherrapunji where they had settled, and this has become the standard for literary Khasi. Roman script (influenced by Welsh spelling) was adopted, and since that time has had no rival. The four Gospels and Acts appeared ten years later, and on the death of Jones, his colleague William Lewis completed the New Testament which was printed in London in 1871. a revised edition appeared in 1885, the chief revisor bring J. Roberts who was also chiefly responsible for the Old

Testament. The first part of the Old Testament appeared in the same year and the concluding part in 1891. **In 1897 the whole Bible was produced in one volume edition for the first time.....'**

Lêhse, ngi dei ban kynmaw ba lada la lah ban pynwan ia ka Bible baroh kawei sha ka ktien Khasi, ngi lah ban ong ba ka ktien Khasi ka long kaba niewspah. Katba ngi lah ban tip ka ktien Khasi ka long ka ktien kaba nyngkong eh napdeng ki ktien niewlum ban pynwan ia ka Bible baroh kawei sha ka ktien lajong.

Katba ka jingpynwan ia ka Bible sha ka ktien Khasi ka nang iad shaphrang katta ki sahep missionary ki nang shut rhem ha kaba thoh ia kiwei kiwei de ki kot Khasi. U William Pryse u la pynmih ia ka kot jong u kaba khot '*An introduction to Khasi language*' ha ka snem 1855. Kane ka dei ka kot grammar kaba batai shaphang ka jingdon bad jinglong ka ktien Khasi. Ha ka snem 1857 ka Mrs lewis ka la pynmih ha ka ktien Khasi ia ka kot u John Bunyan ka khot '*The Pilgrim's progress*'. Ha ka snem 1859 u Robert Harry u la pynmih ia ka *Scripture history* ha ka ktien Khasi. Ha ka snem 1871 u Hugh Robert u la pynmih ia ka *Anglo-Khasi Dictionary*. Ha ka snem 1891 u la pynmih sa ia ka kot grammar ha kaba u batai ia ka Orthography, ka Etymology bad Syntax jong ka rukom thoh Khasi.

U Sahep missionary uba khatduh bad uba pawkhmat ha ka liang ka thoh kot Khasi u dei u John Roberts. U la sah ha ri Khasi 38 snem naduh 1870 haduh 1908. Hapoh kine ki snem u la thoh ia ka *Khasi Third Reader* bad ia ka kot *Khasi fourth Reader*. Ha kine ki kot u Dr. Roberts u la lum ban bah ki ktien bad ki kyntien kiba u jer kyrteng ki ktien kynnoh; u la lum bun jait ka rukom phawar Khasi kum ka Phawar iasiat, ka phawar beh mrad, ka phawar thep mawbah bad bun kiwei-kiwei pat. U la thoh ruh bun ki puriskam. Nangta u la pynkylla Khasi ia ki jingthoh phareng kum ka *Vision of Mirza, The Noble Revenge*. Nalor kata, u la pynkylla Khasi ia ki poetry Phareng kum, *Casablanca, Psalm of Life, The Burial of Moses* bad kiwei ban seng nongrim ia ka poetry Khasi. U la pynwan sha ka Khasi ia

ka drama u Shakespeare '*U Julius Ceaser*', lehse, da ka jingthmu ban seng nongrim ia ka rukom thoh drama u Khasi.

U Sahep W. Williams u la pynmih ka kot khubor ba nyngkong eh '*U Nongkit khubor*' ha ka snem 1889. Haden kata, ia kane ka kot khubor la shimti da u Sahep J.C. Evans. Ha kine ki kot khubor la pynmih ia ki jingthoh u Babu Rabon Singh shaphang ka jingleh niam u Khasi, ki poetry jong u Rev. Morkha lem bad shibun kiwei-kiwei pat ki jingthoh kiba kordor.

U Prof. R.S. Lyngdoh ha ka jingthoh jong u, '*U Pahep Rabon Singh Jaid Kharsuka*' (1840-1910) ha ka Souvenir Soso Tham Birth Centenary Celebrations (1873 - 1973) p. 38 u ong ba u Pahep Rabon Singh u dei u Khasi ba nyngkong eh uba la sdang ban buh jingthoh shaphang ka Niam Khasi. U ban ba ki jingthoh jong u ki ai mynsiem ia u Babu Jeebon Roy ban thoh ar tylli ki kot, '*Ka Niam Khasi*' bad '*ka Kitab Shaphang uwei u Blet*', bad ki jingthoh jong u ki long ruh ki mawnongrim ia kiwei pat ki nongthoh kiba thoh shaphang ka Niam Khasi.

(e) Ka jingnang roi bad nangsang ka thoh ka tar bad ka pule ka puthi khasi: Shwa ka snem 1890 ka Welsh Calvinistic Methodist Presbyterian Mission ka pynmih ki kot kiba pynroi bad pynsang ka thoh ka tar ha ka rukom pyrkhat ban pynsngewthuh ia ki bnew shaphang ka niam Khristian. Ha kata ka por, ym pat don ka kot kaba thoh shaphang ka tynrai ka jinglong jingim, ka kolshor bad ka niam Khasi. Tat haduh ka snem 1888 eiei uwei u nongthoh uba kyrteng u S.M. Amjad Ali uba dei u dkhar u pynmih ki poim jong u ha ka kot kaba u ai kyrteng ka "*Ka Myntoi*" ne ka kot "*Boit*" kaba pynpeit mat, kaba kyrsiew bad pynkhie im ia ka mynsiem bad ka dohnud u khun Khasi khara. Ka jingthoh une u dkhar ka la pynkhih buk ia ki rangbah Khasi ban kut jingmut, ban prat lynti ban buh jingthoh shaphang la ka jong ka jaitbynriew. Ki rangkynsai ha ka thoh ka tar Khasi ha kane ka aiom (1888-1910) ki long: U Babu Jeebon Roy Mairom, U Pahep Rabon Singh Skarsuka, U Pahep Radhon Sing

Berry Kharwanlang, U Rev. Morkha Joseph Khaiñ, u Sib Charan Roy Kharsawian, u Babu Harmu Rai Diengdoh, u Bah Nelson jait Dhar bad kiwei kiwei de (khimh “ka Histori ka thoh ka Tar bynta II – R.S. Lyngdoh page 84).

Naduh ka snem 1910 haduh ka snem 1970 la nang mih ter ter ki nongthoh Khasi kiba khraw ka rukom pyrkhath bad kiba don ka sap ka phong kaba biang ban pynroi pynsan ia la ka jong ka jaitbynriew lyngba ka thoh ka tar Khasi. Napdeng ki nongthoh kiba kham paw eh ki long; U Babu Nissor Singh, U Babu Mondon Bareh, U Phadar V.C. Farminger, U Babu Donrai, U Rev. Amirkha, Rev. Morkha Joseph, U Dr John Roberts, U Rahon singh, Harmu Rai, U Babu soso Tham, u Dr H. Lyngdoh Nonglait, U Phadar Bonneim, U H. Elisa Sohliya, U Babu F.M. Pugh, U Primrose Gatphoh, U Phadar Guillio Costa, u Babu D. Nihon Singh Roy Wallang, U Mrs. E. Bars, Rev. T. Rodborne, Rev. J.J.M. Nichols Roy bad bun bah kiwei pat ki nongthoh kiba ym lah ban kynmaw ban bun bad jer kyrteng lut hangne.

Hapdeng ka snem 1940-60 ka don ka jinghiar kynsan kaba khraw ha ka liang ka thoh ka tar Khasi. Ka daw ka lah ban long na ki jinghy m iaid iew ki kot ha thoh. Ki nongthoh ki lah ban kynran dien noh ban thoh shuh shuh ki kot namar ka jinglut ksan ha kaba shon ia ki kot ka long kaba jur. Ha kine ki snem hapdeng 1940-50, ka jingkhie ka thma bah kaba ar bad ka jingkhie phaloh ki paidbah ka ri India khamtam ki nongsaiñ hima bad ki nongmihkhamat paidbah na ka bynta ban pynioh ka jingsynshar laitulid na ka Sorkar phareng ka la wallam ka jingkyrduh bad jingeh ba khraw ia ki paidbah. Ha kine ki snem ka don ka jingduna ka mar bam bad ki jingkieu don kynsan ki mar ki mata ka la pynlong ia ki briew ban iaksaid tang kumno ban im. Ki syiem Khasi, ki nongsaiñ hima, ki riwpyrkhat bad ki nongthoh Khasi ha kawei pat ka liang, ki lah ban bun kam bad pynleit ia ki jingmut jingpyrkhat kumno ban sañdur bad buh beit buh ryntih ia ka ri bad jaitbynriew Khasi khamtam haba ki sngewthuh ba ka Sorkar phareng ka pynkhreh ban pynkylia ia ka rukom synshar ia ka ri India lem bad ka jingthmu ban phiah ia ka India bad Pakistan.

Ka snem 1960-70 ka long ka snem jingkyrmen namar ka jingkhie im biang ka thoh ka tar Khasi. Ha kine ki snem la mih bun ki nongthoh Khasi kiba khraw kiba don ka sap ka phong kaba thit bad kiba khraw ka rukom pyrkhath na ka bynta ban pyniar ia ka thoh ka tar Khasi. Nalor ki kot paidbah (general literature) la mih bun bah ki kot kiba biang ban pynpule ha ki skul bad college kiba long ki maitphang ban pyniar bad pynkylla dur ia ka Khasi Literature. Ka jingrung u bah Frank M. Pugh kum u nonghikar klas bad u Head jong ka Khasi Department ha St. Edmund's college bad u bah R. S. Lyngdoh kum u Head jong ka Khasi Department ha St. Anthony's college ka la long ka jingkyrkhu kaba khraw namar dei ma ki kiba prat lynti ban pynkylla dur wat ia ka rukom ka Khasi Literature. Kawei kaba kham shynna eh ka long ka jingpyrshang jong ki ban dawa na ka Gauhati University ban pynkiew noh ia ka kyrdan jong ka Khasi na ka kyrdan ka Khasi Vernacular sha ka Modern Indian Language. Shwa ban thoh sha ka University, kine ki arngut ki la sdang ban pynkhreh ia ki Syllabi ha ka Khasi Modern Indian Language (elective) na ka bynta ka Pre-University bad na ka bynta ka B. A; nalorkata, ki pynkhreh ia th ka Syllabus na ka bynta ka M.A in Khasi. Haba pynbiang ia ka Syllabus haduh ka B.A, u Bah R.S. Lyngdoh u la thoh sha u Vice-chancellor jong ka Gauhati University ban rah ia ka kyrdan jong ka Khasi sha ka kyrdan Modern Indian Language. Nalor ki katto katne ki rangbah, uba kham radbah eh uba kyrshan ia kane ka thong u dei u phadar A. Joseph uba long u principal jong ka St. Anthony's college. U Dr. H.J. Taylor uba long u Vice-chancellor jong ka Gauhati University u ai mynsiem bad u kyrshan radbah ia kane ka jingpyrshang jong ki bad dei ma u (Dr. H.J. Taylor) bad u phadar A. Joseph kiba iasaid tyngch haduh ban pynkohnguh ia ka Academic Council jong ka University ban pynrung ia ka Khasi kum ka Modern Indian Language bad kum ka Elective subject baduh B.A.

Naduh ka snem 1972 hadien ba la pynlong ia ka North Eastern Hill University la nang mih ter ter ki nongthoh Khasi kiba don ka rukom pyrkhath bad rukom thoh ha ki subject bapher bapher ha la ka jong ka jong ka sap ka phong naduh ki kot pule paidbah (general

literature) haduh ki kot skul. Ki kot Khasi, nalog ba ki la don bun bah, ka rukom thoh bad ka kyrdan jingthoh (standard) ki la iamir bad kiwei pat ki jait ktien jong kiwei pat ki jaitbynriew ha India haduh u pud ba la biang ym tang ban pynpule ha ka M.A bad Honours hynrei wat haduh ka kyrdan doctoral degree.

Katto katne ka rukom pyndonkam ia ki dak Khasi bad ka rukom spel ia ki ktien

Ki dak Khasi (dak rit)

a, b, k, d, e, g, ng, h, i, j, l, m, n, ñ, o, p, r, s, t, u, w, y.

Ki dak Roman (dak rit)

a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, v, w, x, y, z.

Ki dak khasi kiba ieng na ka bynta 2 ne 3 tylli ki dak Roman haba thoh had pule Khasi ia kiwei pat ki ktien khamtam ia ka ktien phareng, kum:

1. 'b' – u ieng na ka bynta u 'b' bad 'v' kum ha ka ktien phareng, bag (bak) = ka pla; bad 'v' kum ha ka ktien vain (beiñ) = ba suda.
2. 'c' – u ieng na ka bynta u c, g, k, q, kum ha ka ktien phareng, cabin (kabin) = ka iing trep; 'k' kum ha ka tien, key (ki) = u shabi ban khang ne plie ia ka tala; 'g' kum ha ka ktien, gate (ket) = ka khyrdop ban rung sha ka shnong; bad 'q' kum ha ka ktien, queen (kwin) = ka syiem kynthei.
3. 'ng' – u ieng na ka bynta ka ktien 'n' bad 'g', kum ha ka ktien Bang (bang) = ka jingtied, ka jingsawa jam.
4. 'p' – u ieng na ka bynta u 'p' bad 'f' kum ha ka ktien phareng, paper (pepar) = ka kot sada; bad kum ha ka ktien, father (phadar) = u kpa.

Kumba long mynta ki dak Khasi, ba la kdew haneng, ki la shu biang hi ban thoh, ban spel bad pule ïa ka ktien Khasi bad ïa kiwei kiwei ki ktien jong kiwei pat ki jaitbynriew. Da kaba pyndonkam da ki juh ki dak la shu sngewthuh ïa ka jingmut jong ki ktien khamtam ka ktien Khasi. Kum ka nuksa, don u 'h' hynrei ym don u 'h̃' (eit) kum ka ktien 'kwah'; don u 'ô' hynrei ym don u 'ó' kum ha ka ktien 'katno', don u 'g' (ek), hynrei ym don u 'g' (ji) kum ha ka ktien 'gospel'; don u 'e' hynrei ym don u 'ê', kum ha ka ktien 'dê'; u don u 'ü', hynrei ym don u 'ú', kum ha ka ktien 'lúm', 'bun'; bad kumta ter ter. Don bun ruh ki ktien nongkyndong (local dialect) ki bym lah satia ban thoh da kitei ki dak namar ka rukom kynnoh bad rukom kren ka bym lah satia ban thoh ban pynbiang sur khamtam ki ktien jong kiwei pat ki jaitbynriew kiba pynmih sur da ka khmut. Kumba la kdew sha khmat, ka la don ka jingpyni nia ba haba la lah ban pyndonkam ïa kiba bun ki dak Roman halei ym lah ban kynthup syndon ïa kine ki dak c, q, v, x, z khnang ba ki dak khasi kin long kiba pura bad paka. Kane ka rukom jingpyni nia ka lah ban pynkylla dur thymmai ïa ka thoh ka pule Khasi (cultural bad literary revolution) kaba lah ban shim por da ki phew snem. Kumba long mynta ka Khasi literature ka la poi haduh ka doctoral degree kumta ka long kaba shitom ban pynkylla thymmai. Kaba donkam eh mynta ka long tang kumno ban buh beit buh ryntih ïa ka rukom pyndonkam ïa ka dak kumba la kdew haneng, bad ka rukom spel.

Katto katne ki jingpyni ne kdew ïa ka rukom pyndonkam ïa ki dak (alphabet) bad ka rukom spel bad pule Khasi. Ka rukom pyndonkam ïa ki dak:

Haba pyndonkam ïa ki dak, dei ban kynmaw ruh ïa ka rukom kren, ka rukom kynnoh bad ka sur kaba mih haba kren, kum ka ktien 'akor' la ju kynnoh 'ô'; shano, ado, la ju kynnoh 'ó'; 'kai kai' = 'ā' bad 'kai' = 'á'; 'bun' 'ü' bad 'bun' = 'ú'; 'lum' = 'ü' bad 'lum' = 'ú'; 'de' = 'e' ade = 'ê' bad kumta ter ter. Haba pyndonkam ïa u hyphen "'", la ka ktien ka long kaju, kum 'lum' bad 'lúm', ka jingmut (meaning) jong ka ktien ka la ïapher bad ka sur ruh ka la ïapher.

Haba phai pat shaphang ka rukom spel dak ne spel ia ki ktien ka don ka jingkyndrum kynram bad ka jingbym ryntih. Kum ka nuksa, ia kajuh ka ktien la spel dak ha kiba bun rukom kat kum ka jingsngewbit shimet shimet kum ia ka ktien 'shwa' don kiba thoh 'shwa' 'shiwa' bad 'shuwa'; ia ka ktien bie, kum 'bieit' bad 'bieid'; ia ka ktien 'ieid' kum 'ieij' bad 'ieit'; ia ka ktien 'itynnat', kum 'itynnad' bad kumta ter ter. Khnang ba ka rukom thoh kan long kaba ryntih, kaba kham pynsuk ka rukom thoh bad kaba don ka rukom kynnoh bad ka sur kaba iadei bad kata ka ktien, donkam ban don tang kawei ka ktien bad ka rukom thoh. Kum ka nuksa, ia ka ktien 'shuwa dei ban thoh 'shwa: 'bieit' = 'biej'; 'ieit' = 'ieid'; 'itynnad' = 'itynnat'; 'lyngkhuid' = lyngkhuit 'khadduh' = 'khatduh' bad kumta ter ter. Ia ka ktien hi la dei ban thoh kat kum ka sur kynnoh (khmih ia ka dictionary kaba ai kyrteng 'Dienshonhi').

Don pat katto katne ki ktien Khasi kiba teng teng ia ka ktien 'said', 'paid' bad 'khad' ym ju lah ban pynapher na ka ktien 'sait' 'pait' bad 'khat'. Kitei ki ktien ki don la ka jong ka jong ka jingmut (meaning)

Ha kane ka juk mynta nga i kumba ka don ka jingleh klet ban pyndonkam ia u dak 'i' bad 'ñ' kum ka nuksa, ia ka ktien 'iing', la thoh 'ing'; bad ia ka ktien khñiot', la thoh 'khnoit'. Da kaba klet ban buh ia ki hyphen na khlieh ka ialam bakla noh ia ka jingmut jong ka ktien. Kumjuh ia ka ktien 'ieng', 'iaid' bad 'iong', la ju pyndonkam 'ieng', 'iaid' bad 'iong'; da kaba iehnoh khlem pyndonkam ia u 'i' ka duh noh ka rukom kren kaba beit bad ka sur kren kaba sngewtynnat.

Ha kane ka kot la pyrshang ruh ban pynapher ia ka ktien 'jing', 'jyn', 'jyng' bad 'jym'. Borabor, haba pyndonkam ia kano kano ka ktien, la ka dei ka adjective, verb bad kiwei kiwei, bunsien haba pynasoh lang bad ka ktien 'jing' ka kylla noun noh, kum ka ktien 'dum' = 'jingdum', 'bam' = 'jingbam' bad kiwei kiwei. Nalorkan, kumba la kdew haneng, ba ym dei shuh ban pynasoh lang bad ka ktien 'jing' namar don bun ki ktien kiba lahap sur bad ka ktien 'jyn'.

= 'jyntah'; 'jin' = 'jingdiang'; 'jyng' = 'jyngkieng'; 'jyngkñia', 'jyngkit'; bad 'jym' = 'jymbuiñ' bad kumta ter ter (khmih 'Dienshonhi'). Namar kata, donkam ban da bishar bha haba thoh ia kano kano ka ktien bad pyrshang ban pyniadei ha ka jingkyntoh haba kwah ban pyniasoh ia kata ka ktien bad kawei na kitei ba la pyni haneng. Shaphang ka rukom pyniasoh ia ki ktien Khasi donkam ia u nongthoh ban sngewthuh ia ka jingmut bad jinglong ki senten haba thoh.

11. KA JINGSUMAR IA KA MARIANG

Ha ka Genesis, ka kitab banyngkong jong ka Bible, la iathuh ba U Blei u la thaw nyngkong ia ka bneng bad ka khyndew. U la thaw ia ka sngi bad ia ka sngi la khot ka jingshai, u la thaw ia ka mied bad ia kata ka mied la khot ka jingdum. U la pyniakhlad ia ka jingshai na ka jingdum. U la ong to ai ba kin long ia ki dak, bad ia ki aiom, bad ia ki sngi, bad ia ki mied de. U la thaw ia ki um ba kin ialang shi jaka, ia kata ka um la khot ka duriaw bad ia ka khyndew la khot ka ryngkew; na kata ka khyndew U Blei u la hukum ban pynmih sboh, symbai, ki diengsoh bad jhur laiphewjait. U la ong ruh to ai ba ki um kin iaboi da ki kynja ba-im bapar bad kiba her kin iaher ha sahit bneng, ia ki jingri bad ki mrad ha la ki jait ki jait bad u da kyrkhu ba kin iaroi ha ka khyndew. Hadien kata, u la thaw ia u briew – shynrang bad kynthei. Hadien haba u la iohi ia kiei baroh ba u la lah thaw u la ong ha khmih, ka la bha eh.

Kat kum ka Kitab Genesis, U Blei u la ai ha u briew ia ka mariang kaba bha tam "Ha khmih kiei kiei ki la bha eh". U la buh ia kiei kiei baroh ha ka khyndew, ka duriaw bad ha ka sahit baneng ba u briew u lah ban pyndonkam. Namarkata, u ong ruh, ha khmih, nga la ai ha phi, ban long ka jingbam, ia u jhur baroh uba pynmih symbai, ia u dieng baroh uba don ha lade u soh ba pynmih symbai, ha u kynja mrad baroh jong ka khyndew, ha ki kynja baher baroh jong ka suiñ bneng, ia u jhur bajyrngam baroh bad ha ki kynja bapar bad ba don jingim baroh halor ka khyndew.

U Blei u la buh ïa kiei kiei baroh ha ka khyndew, ha duriaw bad ha suiñ bneng kiba biang ba u briew un bam bad im. Kiei kiei baroh kiba U buh kin ym lut namar U ong ba ki nangkha nangroi naduh ki symbai jynthung haduh ki mrad. **U Blei um shym kren eiei ha kane ka Kitab ïa ki mar hapoh khyndew kiba U la buh kyrpang bad kiba lah ban lut, ban duh bad dam noh khoit.**

Haba phai sha la ka jong ka ri lum Khasi Jaiñtia ngi la dei ban ainguh eh ïa U Blei ba u la ai ha ngi ïa kane ka ri lum kaba pyngngad kaba dap ka dud bad ka ngap. Ka ri lum Khasi Jaiñtia ka dei ka ri ka jingpohsniew kaba ki briew na kylleng ka ri India naduh kiba rit haduh ki 'niew khraw, kiba duk bad kiba 'riewspah ki wan ban iaboi ban kjit bad ïaoh bynta lem na ka dud bad ka ngap jong kane ka ri lum. U' Blei u la buh ka spah kaba khraw ha sla bad hapoh khyndew. Nalor kata, U ai ha kane ka ri lum jong ngi ki lum kiba jrong, lyngkot bad kiba itynnat, kiba ithiang ban peit najan bad na jngai, kiba shong beit bad ryntih; ka lyer kaba suhsieng; ki wah bad ki kshaid kiba sngur kiba shngiam, kiba heh bad kiba rit, ki kshaid kiba noh rymphum la jan man la ki lad ki dong jong ka ri Khasi Jaiñtia; u buh ki khlaw kiba rhen ryngkat bad ki dieng kiba bun jait – kiba long ban shna dawai bad shna rong har rukom; u phlang u kynbat bad ki ñiut ki ñier kiba bun na ki kiba long ban shna dawai; ki syntiew ba bun rong bad itynnat; ki mrad ki mreng kiba bun jait; ki sim ki doh kiba bun rukom; ki jait khñiang laiphew jait; ki dohkha dohpnat kiba ïaboi ha ki wah; nalor kiei kiei baroh kiba ym lah ban ñiew kyrteng lut; u ai ka mariang kaba itynnat, kaba sngewtynnat kaba shit eh ruh em, khriat eh ruh em baroh saw aiom – sa kaei pat kaba ym don ha ka ri jong ngi – kumba ong ka Bible (Gen. 1:31) **ha khmih kiei kiei ki la bha eh.**

(a) Ka jingpynjutor ïa ka mariang: Kat kum ka map jong ka Khasi Jaiñtia Hills (pre-British Rule 1829), ka jingiar u pad u sam ka long naduh Silhet (Bangladesh mynta) haduh wah Bramaputra bad shaduh khap Nowgong bad Kamakhya (lum ka 'Meikha) ha Guwahati lane "Tew die kwai".

Kumba long mynta ka ri Khasi Jaiñtia i kumba ka sah sa tang marshiteng na u pud u sam jong ka, bad marshiteng ki jaka ne shnong la wan kurup bad buhai shnong da kiwei pat ki jaitbynriew. Ha ka thaiñ Lyngngam kiba bun ki jaka ne shnong la wan buhai shnong da kiwei pat ki jaitbynriew bad ki la wan tur syndon haduh ka thaiñ sonapahar lane Mawthangkut. Ha ka Hima Jirang, kiba bun bah ki shnong naduh Chandubi (ka pung u syiem Jirang) ter ter haduh Jhalukbari (Gauhati University) bad Byrmi la ioh kurup da ka Sorkam Assam. Ha ka thaiñ Jaiñtia ruh kiba bun bah ki shnong ki la hap hapoh ka jylla Assam kynthup ia ka Block I bad Block II. Ha ka thaiñ war Jaiñtia, ki shnong kiba bun ki la hap hapoh ka Bangladesh.

Namar ka jingduk, ka jingbym ioh kam ioh jam ne ioh bylla, ka jingbym seisoh shuh ka rep ka riang, ka jingpom lut ia ki khlaw, ka jingbym lah ka sorkar ba ai jingiarap bad ka jingbym lah ban pynroi ia ki nongkyndong, kiba bun bah ki briew, manla ka snem, ki iehnoh ia la ka jong ka iing ka sem bad ka shnong bad wan tuid sha sor ne khap sor tang ban ioh rieh tngen bad kyndoi ja kpoh. Kaba mih nangta ka long ba katba nang mih ki snem kiwei pat ki jaitbynriew ki nang ioh kurup ei ia ki jaka ha ri Khasi bad ka ri Khasi Jaiñtia kan nang rit nang rit.

Nalor kitei ki jingjia, kumba la kdew haneng, ha kane ka juk mynta ki briew ki sdang ban pynjolor sa ia ka mariang lane ban pynkylla dur noh ia ka jingitynnat ka mariang ha ri lum Khasi Jaiñtia.

Ka jingjolor kaba jur eh kaba ktah ia ka jingitynnat jong ka mariang ka long ka jingtih dewlong, mawshun, shyiap bad maw bad kiwei kiwei de ki mar poh khyndew.

Ka jingtih mawshun kam i wallam jingmyntoi eiei ia ka ri bad jaitbynriew namar ngim don ki karkhana kiba biang ban ai kam ai jam ia la ka jong ka jaitbynriew. Ki karkhana shna 'dewbilat bad ki karkhana rit thang mawshun kiba don ha la ka jong ka jylla kim lah ban ai kam wat tang ia ki trai shnong ne trai khyndew. Ka Sorkar

Jylla ka lah ban ioh katto katne ka jingmyntoi hynrei kaba bun ka jingmyntoi ka ioh ka kompani kaba pyntrei kam bad ki nongtrei jong ka kiba ka wallam na bar ka jylla. Haba phai pat shaphang ka jingpynjot ia ki lum ki wah, ki khlaw ki btap bad ka khyndew ka shyiap ka ktah kumno ia ki trai khyndew, ka ri bad jaitbynriew khamtam ia ki bnew kiba shong shnong ha kito ki jaka ba tih mawshun. Ka iadei kumno kata ka jingong ban pynneh ia ka khlaw ka btap, ka khyndew ka shyiap da ka jingtih mawshun. Ym i don jingkyrmen shuh ban dang pynlong khlaw ne ban rep jingrep pat ha ki jaka ba la khlong mawshun, kaba mih nangta kito ki jaka kin shu sah shrah da ki phew snem, ym lah ban pyndonkam ia ki.

Kumba long mynta, ia u dewiong la tih ban phah (shallan) sha ki jylla bapher bapher jong ka ri India bad Bangladesh. Ha ri Khasi Jaintia ngi lah ban pyndonkam tang khyndiat eh ia u dewiong namar ngim don ki karkhana kiba biang. Lah ban ong ba khyndai phew khyndai na ka shi spah u dewiong uba tih u leit shabar na ka bynta ka jingdonkam kiwei pat ki jait bynriew.

Nalor u mawshun, u dewiong bad u sillimanite la don ka jingpyrshang ban tih sa ki 'dew byrtha (kaolin), u Uranium bad kiwei kiwei ki mar poh khyndew. Kan sa poi ka por ha ki briew kin khlong lut ia ki mar baroh hapoh khyndew. Ynda ki briew ki la ioh ban khlong lut ia ki mar poh khyndew kiba bun ki shnong ha ri Khasi Jaintia kin sa kylla long tang ka jaka theh niut namar bym long shuh ban shong ban sah, ban trei ban ktah bad ki briew suki suki kin wan tuid bad tyngngian ha ki nongbah. Kiba duk kin wan wad kam ban kyndoi jakpoi katba kiba 'riewspah kiba la dep kynshew spah bad tei iing ha nongbah kin shongthait bad im pahub pahai.

Kawei pat ka jingma kaba ap ia ka ri bad ka jaitbynriew ka long ka jingbym sngewthuh ia ka rukom tih (system) ia u mawshun, dewiong bad kiwei kiwei ki mar poh khyndew ha ka rukom kaba dei bad kaba biang. Don kiba tih ia ka khyndew, haba kim shem 'dewiong ki

lehnoh khlem tap; kiwei pat, ki tih bad ioh ban khlong katto katne u 'dewiong. ki khlem tep ne tap ia ka khyndew; sa kawei pat, ki tih bad ngam jylliew haduh ban da ioh khlong lut ia u 'dewiong hynrei kim tep ia ka khyndew had ka shu sah duh ka jinglong thliew. Nalor kata, ia u 'dewiong uba mih na thliew, haba u pra ha madan madiyah, la shu ieh noh bad khlem khar; ka rukom lum thup ka long kat haba lap bad shem ka jaka kaba kham suk ban rah bad kit, kam pher la ka long ka jaka khlaw ne harud surok ne ha phyllaw iing. Suki suki, katba nangmih ka snem don ki thliew 'dewiong kaba dambit noh hynrei kiba kham bun, ki thliew ki nangheh nangtar bad jylliew na ka jingkhlong u slap; u 'dewiong u pra kylleng kylleng na ka jaka lum thup bad ka um 'dewiong ka tuid sha ki phudwah bad ngam ruh ha khyndew; kaba mih nangta, iap lut u phlang u kynbat, u niut u nter, ki dieng ki siej, ki puit ki khniang had ki doh ki dohkha ha ki wah; shuh shuh ka pynsniew lut ia ka um ha ki wahduid ne ki wahbah bad ka um bam umdih. **Ki briew ki lah ban kmen ba ki ioh kyrhai u kpu ban bam na ka spah 'dewiong te hynrei kim dei ban klet ba kan poi ka por ba kim lah ban nguid ia u kpu lada kim ioh ka um han dih.** Ka jingtih pathar bad jinghy m suitniew ban lum bad kynshew ia ki marpoh khyndew ha ka rukom kaba dei kan pynjot lut ia ki jaka puta, ki jaka rep, ka khlaw ka btap, ki pynthor kha, ki dieng ki siej bad ka pynsniew dur ia ki lum ki wah

Uwei u professor na ka thain Jaiitia u bynniaw da kaba ong ba ka jingwan kysan ka spah 'dewiong ka pynngop ia ki khun samla ha ki jingsngewbha laiphew rukom bad kam thala laiphew jait U ong ruh, bun ki khun samla kim nang shuh ban niewkor ia ka kam ka jam, ka pule ka puthi, kim mon shuh ban trei ban ktah bad ki shu pynlut kai ia ka por bad pynsyrrwa kai ia ka spah 'dewiong.

Ka jingma kaba kham kongsan kaba ap mynta ka long ka jingwan tuid kysan ki jaitbynriew kiba pher bapher – ki riwulum, ki nongwei bad ki mynder ri na kylleng ka ri India bad nabar ri ruh ban wan shong basa ha Sor Shillong, ha ki khappud ki ri Khasi Jaiitia bad ha ki jaka pdeng jong ka ri khamtam ha ki jaka ba jur ka tih

dewiong, tih mawshun, tih surok bad ki jaka ba don ki karkhana. Ka ri jong ngi ka long da shisha ka ri kaba rit, kaba seisoh kaba riewspah bad ka jaitbynriew kaba tang shitroh. **Ngi sheptieng ba kine ki jaitbynriew kiba wan shongbasa kin sa kylla long trai ri bad ba ma ngi kiba long ki trai ri ngin sa kylla long ki mynder ri.** Ka jingtai kylla ka jingsynshar ka buh borabor ia ki rit paid ha ka jingeh bad jingma.

Kumba la long mynta, ka jaka shong jaka sah ki la nang duna la jan man la ki shnong. Ka jaka rep ka la nang sah shirah bad nangduh. ki wah ki la nang tyrkhong, ki umpohhiew ki la mgat lut bad sa tang katto katne por bun ki shnong kin nym ioh shuh wat tang ka um dih ruh. Ka jingpom pathar ia ki khlaw bad ka jingtih jhulum ia ki mar poh khyndew ka la pynsniew lut ia ka ri bad ka jaitbynriew. Kane ka pateng bynriew mynta i kumba kan bam duh noh baroh ia ka spah kaba U Bler u la buh ha sla bad hapoh khyndew. **Hato ngi ju pyrkhat ia ka apot ka pateng bynriew Khasi ka ban wan?**

Kumba long mynta, ki jingpang kiba sniew bad ki jingthala kiba har rukom ki la nang kha rei ha ka jaitbynriew bad ka ri hi baroh kawer. Ki briew kim iohi bad pyrkhat ba ka jingpang ka la nang jyller na ka por sha ka por ka long, lehse, na ka daw jong ki jingbam, ka um, ka lyer bad ka jingwan tuid ki briew kiba kit jingpang na ki jylla bapher bapher ka ri India ban wan trei ha kane ka ri jong ngi. Nalor kata, ki mih ki report kiba pher bapher na ki Seng Bhalang, ne ki kot khubor bad kiwei kiwei shaphang ka lyer bih kaba mih na ka jingtih 'dewiong, mawshun, Uranium, Shyiap bad kiwei kiwei ki mar poh khyndew hynrei ki briew kiba kamai spah na ki mar poh khyndew kim da salia eh ia kata. Ka jingtih ia ki mar poh khyndew ba don, ka la pynsniew lut ia ki um, ka lyer, ki jaka rep. ki lum ki wah bad kiwei kiwei namar ka jingtih pathar bad buh kulmar ia ki marpoh khyndew kat haba lap ba shem wat haduh phyllaw iing hi. Ka jingpang ka mih ym tang ha ki jaka ba don marpoh khyndew, ka mih ruh ha ki shnong bad ki nongbah hi kiba dei iaid ki kali kiba kit ia kine ki mar. Ka ri jong ngi kaba ju long mynno mynno ka bym ju don jingpang, mynta la

la jyllei da ki jingpang kiba pher bapher bad kiba sniew haduh kiba bun ki briew ha ka ri jong ngi ki hap ban krih kylleng kylleng ka ri India ban wad jingsumar namar bym lah ban sumar ha la ka jong ka jylla. **Ki ioh ka spah na kaba tih ia ki marpoh khyndew hynrei kiba bun ki briew ki shu lut noh kata ka spah tang ha kaba shu shah sumar pang, nador kata, sa ka jingkhrew ka met had ka jingswai ka jingim.**

Ha ka bynta ba shakhmat ha ki kot khubor la kdew shai ba ki Company bar Jylla ki don jingthmu ban khlong lut ia u Uranium uba don ha ri Khasi Jaiñtia bad la kdew ruh ia ki jait jingpang kiba lah ban mih na ka jingtih ia u Uranium. U Uranium hi u long uwei na ki mar poh khyndew uba lah ban pynmih bun jait ki jait jingpang kiba sniew (bym lah ban pynkoit) kham sniew ban ia kino kino ki mar poh khyndew. Ha ki thain Jaiñtia kiba bun ki um, ki wah, ki jaka lum bad jaka rep ki la sniew lut na ka daw ka jingtih 'dewiong bad Mawshun. Lada tih sa ia u Uranium ha ka thain Sepngi ka ri Khasi, kumno kan long ka ri lum Khasi Jaiñtia. Ka ri jong ngi ka la long lypa ka jylla ri lum kaba rit kaba duna ka jaka rep, jaka shong bad lada khlong lut ia ki mar poh khyndew ka ri kan shu long tang ka ri khyndew ne ri shyiap bad ki nongkyndong ki shu ialum lut kum u ksain ha ki nongbah. Ngi iohi ia ka roi ka pa haba tih ia ki mar poh khyndew te hynrei ngim iohi pat ia ka jingnang ring swai ka ri bad ka jaitbynriew. **Ka jingtih ia ki mar poh khyndew kam da long eh ka jingmyntoi ia ka ri Khasi-Jaiñtia, ka long pynban tang ka jingpynjot bad pynsniew dur ia ka ri had kaba pynkha roi ia ki jingpang har rukom. Kan jia ka por ynda la tih lut u Uranium, kane ka jaka bad ki jaka ba marjan da ki phew hajar acre yn ym long shuh ban shong ban sah ban rep ban riang, kan long ka jaka shong ki khñiang jingpang had ki sna-ïap (ghost land).**

(b) Kiwei pat ki jingpynjutor ia ka Mariang:

(a) Ka jingpom pathar ia ki dieng ki siej, ka jingrat ne phut naduh dyngkhong ia u phlang u kynbat, ki syntiew bad ki jhur khlaw ha ki

jaka lum bad them kiba long ha khyndew bad kiba snoh halor maw bad dieng. Haba ym don shuh ki dieng ki siej, u phlang u kynbat, ka khyndew ka tyrkhong na ka jingshit ka sngi bad haba wan u slap ka rong noh ia ka khyndew bad ka sboh bad ka khyndew ka kylla eh bad 'dew-rkhiang.

(b) Ka jingtei ia ki karkhana 'dewbilat bad kiwei kiwei ki karkhana kiba heh, ka jingshna ia ki dam-um ka pynduh noh ia ka jaka rep, ka jaka shong ki mrad ki mreng, ki jaka shong ki briew, ia ki dieng ki siej, u phlang u kynbat uba long bad bym long dawai.

(k) Ka jingpyniap pathar ia ki mrad ki mreng, ka jingaibih ne ai kynbat bih ha ki um ki wah, ka pyniap lut ia ki dohkha dohpnat bad kiwei kiwei ki jingthaw kiba im ha ki um ki wah, ka jingpyniap dusmon ia ki sim ki doh bad kiwei ki jingthaw ba im ba par halor bad hapoh khyndew. Haba ym don shuh ka khlaw lane ki dieng ki siej kiba ieng ha khyndew, u phlang u kynbat bad u niut u nïer ruh kim lah ban shan ban im slem ha ka khyndew. Ngim ioh shuh ia u niut u nïer uba sop ia ki dieng, u maw bad ia ka khyndew. U kynbat dawai bad kiwei pat ki jait kynbat ki la nang duh nang duh namar ki briew ki khleng bad pyndonkam ia ki. Ki jait jhur khlaw kiba shngiam bad bang ban bam ki la nangduh jait. Kumba long mynta ki soh khlaw, kum u soh ryngkham sohum, u sohpaït puraw, ki soh lyngkait, sohpdung bad hun kiwei pat ki jait soh khlaw kiba bang ban bam ki la jah mgai na sla khyndew. Ka khyndew kaba ju long mynno mynno kaba sbur ka la kylla long ka 'dew rkhiang namar bym don shuh ki thied phlang thied kynbat bad ki thied dieng kiba bat bad pynskhem ia ka khyndew. Haba ym don shuh ki dieng ki siej, u phlang u kynbat ka um ruh kam ioh jaka ban shong. Borabor, haba dang don ki dieng ki siej, u phlang u kynbat bad u niut u nïer ki ju bat ia ka um slap bad pyntngen ia ka khyndew baroh shi aiom slap bad ynda la rang bad kut ka aiom slap, ki wah, la ki long kiba rit ne kiba heh ki ioh um namar ba bsa ki dieng ha khlaw. Haba dang don ka khlaw bad ki dieng ki siej u briew un nym kyrduh um wat lada poi ki aiom tlang ne pyrem.

(k) Kumno ban sumar ia ka mariang: Wat la ka por ka la kham slem ha ka jingidei ban sumar ia ka mariang, ka long kaba donkam eh ba ngi dei ban hikai ia ki briew naduh kiba dang rit haduh kiba la san la yaw ka rta ban sumar, ban niewkor bad leid ia ka mariang. Kumba la kdew shakhmat, ha ka Bible, Kitab Genesis, la pynpaw kumno U Blei u la thaw ia ka mariang ban long kaba itynnat, U la buh ia ki jingthaw ba im ba par baroh ha khyndew bad ha duriaw, ha suiñbneng ban nangkha nangroi. (U la ong, ha khkmih ka la bha eh) kumta ngi dei ban burom, ban sumar, ban niewkor bad leid ia ka mariang. U la buh ia kine kiei kiei na ka bynta ka jingdonkam u briew da kata ka jingsngewthuh ba u briew u dei ban sumar haba pyndonkam, ban nang pynkha pynroi bad ba leh tyngkai ba kan iaineh iaisah pateng la pateng. U Blei u la buh ruh ia ki mar hapoh khyndew hynrei ym shem la ong ba u briew un pyndonkam ia ki. Ki long ki jingbuh kiba kyrpang kiba, lehse, ngim dei ban pyndonkam ioh ka pynsniew noh ia ka mariang.

Ha ka 4th July, 2009 haba ngi poi ha Munich (Germany) ha ka por 7:30 pm, ngi (Rev. Dr. I. Kharkongngor lem bad kiba hating) la rung ha kawei ka Hostel kaba ai kyrteng "Combat City Hostel" ban sah hangta. Ha khmat duh ha ka kamra kaba pdiang ia ki nongsah mied, la thoh ka Sign Board kaba heh kumne "Are you sick when you do not hear the people talk for helping the environment" (Hato phi pang ba phim iohsngew ia ka jingiakren ki briew na ka bynta ban iada ne sumar ia ka mariang). Kane ka jingthoh ka la ktik ia ka jingmut jingpyrkhat jong ngi ban iohi ia ka jingsumar bad ka jingleid ki briew ha Europe ia ka mariang. Ka long kumta haba ngi iaid da ka kjat, ka kali bad ka rel ia ki jaka ha nongbah bad nongkyndong ha Germany, Austria, Switzerland bad France ngi iohi ia ka jingsumar bad ka jingleid ki briew ia ka mariang. Haba ngi iaid ha kitei ki ri, ngim iohi wat tang khyndiat ruh ia u shyiap uba tuid harud surok wat la ka surok ka long kaba heh, ngim iohi ba don ki dieng kiba ngat ne dien pom ia ki dieng ha ki khlaw wat la ki khlaw harud surok kiba jrong ka lynter kumba sawphew ne sanphew mile eiei. Haba ngi khmih ia ka jaka rep, ngim iohi ia ka khyndew kaba

tuid harud ka jaka rep; ka jingrep ka long ryntih, khuid bad itynnat khlem da iakren ia ki nongbah wat haduh nongkyndong ruh kiei kiei ki long kiba khuid, itynnat bd ryntih.

Mynta nga sngew ba ka dei ka kamram jong ngi ki kmie ki kpa, ki seng bhalang, ki seng niam bad ka Sorkar hi ban thaw da ki lad baroh ban hikai ia ki bñew naduh kiba dang rit haduh kiba la san ban iada ban ñiewkor, ban sumar bad ban ieid ia ka mariang.

U Bah kitbor W Nongrum ha ka jingthoh jong u ha u Mawphor, 4th Jylliew (June) 2009 “Ka mariang sawdong jong ngi” u ong, “U Khasi u im bad ka mariang. U Khasi u shim ia ka pyrthei ka mariang kum ka kmie kaba kdup kaba ri ia u khun bynñiew. kaba la khot ieid ka ‘Mei Ramew . U iaid u ieng bad u iakren iakhana bad ka.....U saiñdur ia ka jingñathuhkhana bad ki khanatang na ki lum, ki wah, ki kshaid ba noh ha ki thwei, ki dieng ki siej, ki phlang ki kynbat, ki mrad ki mreng bad ki sim ki doh”.

Haba ka sorkar ka pyrkhat bad pynkhreh ban pyntrei noh ia ka Mining Policy, ka la dei ruh ban pyrkhat bad pynkhreh ban shna ia ka policy kaba iadei bad ka mariang hi baroh kawei kaba kynthup ia ka jingpom pathar ia ki dieng ki siej, ka jingpynjulor ia u phlang u kynbat, ka jingpyniap ia ki mrad ki mreng, ka jingpynsniew ia ki um ki wah bad ka jingpyniap dusmon ia ki dohkha dohpnat, ka jingshna ia ki karkhana, ka jingpynkhuid ia ka shnong ka thaw bad kiwei kiwei kiha iadei bad ka mariang. Kan bha shibun iada ki skul naduh ka kyrdan upper primary haduh ka kyrdan university ban pynrung kum kawei na ki subject ban pynpule. Lada ka sorkar ka la pynmih bun ki tnat trei kam na ka bynta ban pynroi ia ka Jylla, **ka la dei ruh ban don ka tnat trei kam kaba kyrpang kaba iadei bad ka mariang (environment).** Ka jingpyrshang jong ka Forest Deptt lyngba ka social Forestry ban sara ia ki dieng bad ban sam sha ki paidbah lane ka department ki thung hi ia ki dieng ha ki jaka ba ai sngewha da ki trai khyndew, ka jingñarap ka soil conservation ban ai jingñikar ia ki nongrep ban sumar ia ka khyndew ban nym tuid pathar bad ka

jingpyrshang jong kiwei kiwei ruh ki department ha la ka jong ka jong ka rukom trei, ka la ai jingmyntoi shibun ia ki paidbah te hynrei kine kiei kiei ki shu long noh tang ka jingpyndep rukom jong ki depts lynda ka don ka policy kaba thikna.

12. KA SYNSHAR KHADAR (POLITIC)

(a) **Ka jingmut jong ka ktien politic:** Kat kum ka chamber bad oxford Dictionary, ka politic, ha ka ktien Khasi, ka mut ka synshar khadar; ba dei ia ka buit synshar kaba bha, ba phikir bad ba stad ha ka rukom pyniaid. Ha ka ktien Grik (Greek Word), **polis** ne **polites**, ne **politeo**, ne **politeia** ka mut ka jinglong nongshong shnong, ka jingpyniaid ia ka kam shnong kam thaw, ka jingiaid beit ha ka jingiatip lem kaba bha, ka jingiarap lem ia la ki parabriew ha ki liang baroh, ka jingiatrei lang bad ki bor synshar na ka bynta ban tei ia ka ri bad ka jaitbynriew.

(b) **Ka jingsynshar kat kum ka Baible:** Haba ngi phai sha ka Kitab barim, ngi lah ban ong ba dei U Blei hi uba seng ia ka saia Hima-Sima ha kane ka pyrthei. Ngii iohi ba kumno U Blei u thung ia u Moses, hadien kata ia u Joshua, ban long ki nongialam ia ki khun Isreal. Ngii iohi ruh ba kine ki nongialam ki bat ha lade ia ka bor synshar ha ka pyrthei bad ka niam ha kajuh ka por. Kane ka long kaba shisha ha ka por u syiem Saul, u syiem Dabid, u syiem Josarah lem bad kiwei kiwei pat ki syiem.

Ha ka Kitab Bathymmai khamtam ha ki shithi u Apostol Paul, la kren shai ba ka jingsynshar pyrthei bad ka jingsynshar niam ki iatrei ryngkat ryngkat na ka bynta ban wallam ia ka imlang sahlang kaba bha. Ka jingthmu jong ka Gospel baroh kawei ka long ban pynkylla dur ym tang ia ki briew hynrei ia ka synshar khadar bad ia ka hima (state).

(k) **Ka jingsynshar kat kum ka jingsngewthuh ki 'riewniam kiba khraw:** U Augustin u long u Bishop ka Hippo. U im ha ka pot ba don ka jingfakhih kaba jur ha ka Hima. Ka kam jong u ka long kumno ban pyniadei ia ka jingngeit khristan bad ka jingsynshar pyrthei. U thoh kawei ka kot kaba u khot 'City of God' ne ka 'Ka Nongbah U Blei'. Ha kane ka kot u wallam ar tylli ki bynta: kawei ka long 'The City of man' ne 'Ka Nongbah u briew' bad sa kawei pat 'The City of God' ne 'Ka Nongbah U Blei'. Ka nongrim jong ka Nongbah u Briew ka long ka 'Jingieid ia lade' bad ka nongrim jong ka Nongbah U Blei ka long ka 'Jingieid ia U Blei'. Ka kam ram jong ka Nongbah u Briew ka long ban pynneh ia ka jingsuk bad jingryntih, ban seng ia ka hok bad ban iada ia ki briew na ka jingma bad na ki nongshun. U ong ba khlem da don ka Nongbah u Briew, ka Nongbah U Blei kam lah ban long. Ka hima kam lah ban pynduh ia ka pop na ka imlang-sahlang, hynrei ka lah tang ban khang da kaba pynbor ia ki briew ban kohnguh ia ki aiñ jong ka. Ki dkhot ha ka Nongbah u Briew ki wad ia ka jingbha, ka jingim pahuh-pahai bad kiwei kiwei, katba ki dkhot ha ka Nongbah U Blei ki im da ka jingngeit bad ki peit sha kiei kiei kiba sha bymjukut. Ki dkhot ha ka Nongbah U Blei, la jied da U Blei hi

U Martin Luther, u nongsaiñ dur thymmai jong ka Balang protestant, u ong ba ka hima ka long ban ri ia ka jingsuk bad ka aiñ ka Balang ka long ban ialap ia ka Gospel. U ong ruh ba lada ka hima kam ri ia ki aiñ ki hukum, ka ri kan dap da ki mrad khlaw; bad lada ka Balang kam ialap ia ka Gospel, ka pyrthei kan dap da ki nongmane blei-thaw.

U Zwingly bad u Calvin, kiwei pat ki nongsaiñ dur thymmai ia ka balang protestant, ki ong; u Zwingly u ong, ka hima kan synshar ia ka Balang bad ka pyrthei, katba u Calvin pat u ong, ka Balang ka synshar (control) halor ka hima bad ha ki kam niam.

Nalor kine, dang don shibun kiwei pat ki 'riewniam ba pawman kum u Thomas Aquinas, u St. Ambrose kiba kren shaphang ba

jingĩadei hapteng ka hima bad ka Balang. U St. Ambrose u ong ba namar ka hima ka dei ka jingpynlong U Blei, kumta ki khristan ki dei ban pyndem ĩa lade hapoh jong ka.

(d) Ka jingkylla ki jingsynshar: Ha ka histori jong ka Balang ngi shem ba ym don jingpynĩakhlad hapteng ka jingsynshar pyrthei bad ka jingsynshar niam. Ka jingĩakhlad hapteng ki ne ar tyli ka ĩa long hadien ka juk (century) kaba lai bad saw. Ka jingĩakhlad ba shynna eh ka sdang naduh ka por u Constantine. Haba ka Balang ka la khlad wak na ka hima, ka la long ka jingeh kaba khrew ĩa kiwei pat ki nongsynshar ban pynĩasoh biang ĩa ka jingsynshar Balang bad ka hima. Kane ka paw shai na ki jingpyrshang jong u Zwingly bad u Calvin.

Ha kane ka juk mynta ruh dang don ki nongsynshar kiba pyrshang ban bat ha lade ĩa ka jingsynshar pyrthei bad ka jingsynshar niam. Ka jingthmu jong ki, lehse, ban pynbha ĩa ka jingsynshar pyrthei da kaba bat lang ĩa ka jingsynshar niam.

Ha ka ri jong ngi, namar ka don ka jingĩakhlad hapteng ka jingsynshar pyrthei bad jingsynshar niam, ki briew ki lah ban ong ka jingsynshar pyrthei (politics) ka long ka kam jakhlia. Hynrei ha kiwei pat ki ri ha kiba u juh u briew u bat lang ĩa ka jingsynshar niam had jingsynshar pyrthei, ki briew kin ong kumno?

Ha kane ka juk mynta, ka don ka jingkylla kaba khraw ha ka jingsynshar khamtam ha ki ri ba pynĩaid da ka jingsynshar paidbah (Democracy). Ym kum ki nongsynshar kiba mynshwa, ki nongsynshar kiba mynta ki la khim katta-katta ka jingsngewthuh ĩa ka jingmut long nongsynshar. Ha ka ri India jong ngi, khamtam ha ki jylla riewlum, ki briew, imat, kumba ki la klet noh ĩa lade bad ĩa la ka ri tang na ka bynta ban ĩoh long M.D.C, M.L.A, M.P. Tang na ka bynta ban ĩoh long M.D.C, M.L.A, M.P., kin thaw da ki lad baroh ban pynlong kam ĩa kane ka jingkwah jong ki. kam pber ĩa ka jinglong jingim jong ki ka long kaba kumno kumno, kam pber ĩa ki phlan-duman

ia la ki parabriew, kam pher la ki thied ia ki parabriew kumba thied ia ki mar-iew, kam pher la ki pynpra ia ka longing longsem, ka imlang sablang, ne ka hima sima. Haba ki briew ki kren mynta shaphang ka Politics, ki mut ban ong ia ka jinglong M.D.C, M.L.A, M.P. Ka ktien politics da lade hi ka long kaba bha, kaba khuid bad kaba kyntang; ka kylla long jakhlia namar ki briew kiba tngit ki wan rieh tngen ha ka. Kumba long mynta, ka jingpyrshang ki nongialeh elekshon ban siew da ka peisa ia ki nongkyrshan, ki nongbud bad kiwei pat ki rukom jingpyndonkam, ka jingpynbiej bad phlanduman ia ki briew ha ka rukom kaba pher bapher khamtam ia ki nongkyndong bad ka jingthew haba ialeh elekshon ban ioh long MLA, MDC bad MP tang ban ioh shuki bad ban pynlong ia ka kum ka mar khaii, namarkata, kumba ong ha ka ktien phareng, ka politic kam long shuh tang ka Dirty Game, imat ka la long pynban ka Game of Chance and Fraud. Ha ka jylla Meghalaya jong ngi, ki briew kiba don ka nam kaba bha, kiba don ka jingpule kaba biang, kiba don ka jingsngewthuh barangbah ia ka kam hima-sima, imat kham bun na ki, ki pyrshang ban kiar na ka kam politic. Lada ka long kumta, ngi khmih lynti ha ka jingsynshar ia ka jylla Meghalaya kan long kaba kumno? Da kumwei pat, ka kam nongsynshar ka long kaba nha bad kaba donburom. Lada ki don ki nongsynshar ki bym lah ban synshar ia lade bad ia la ka iing kumno kin synshar ia ka ri?

(e) Ka jingdawa Hill State bad ka dor jong ka: Borabor, ka jingdawa ka mih na ka jingsngewdonkam ki 'riewpyrkhat ba ki don ka hok ban ioh ia kaba ki dawa. Ka daw bakongsan kaba pynmih ia ka jingdawa ka long ia ka jingbymhun ia kaei kaba la don ne kaba la ioh. Ngì dang kynmaw ia kaei kaba ki 'riewpyrkhat ha ki lum Mizo, lum Karbi Anglong, lum North Cachar lum Khasi-Pnar bad lem A'chick ki Yamir jingmut lang ban dawa na ka Sorkar India ban lait noh na ka Assam bad ban ioh noh la ka jong ka Jylla kaba kyrpang. Ha ka jingshisha, ki nongmih khmat ba la jied da u paidbah ki la dei ban dawa ban ioh ia ka rukom synshar kaba kyrpang naduh ka smat ba ka Sorkar nongwei ka pynkyrpang ia ki lum Arunachal na ka

Assam. Hadien ba ka Sorkar India ka la ioh ia ka jingsynshar laitluid na ka kti ka Sorkar phareng ka la iohi ba ki 'riewlum kim don jinghun satia namar ki dang duna ha baroh ki bynta bad ba la dei ban pynkhlañ ia ki ban kin nang iaroi suki suki. Kumba ar snem tam hadien ka 15 tarik u 'nailar, 1947 la thaw ia ka Riti synshar kaba kynthup ia ka District Council.

Ki nongmihkhmat kiba shah jied kum ki MDC bad MLA kim don jinghun namar ki iohi ba ki bun paid ha Assam kim lah ban synshar hok ia ki District ri lum. Ha ka snem 1953, ka Sorkar India ka la thung da ka State Reorganisation Commission. Kata ka Commission ka la wan ha Shillong ha ka snem 1954. Ki nongialam paidbah ki dawa na ka Commission ban phiah ia ka Assam ha ki ar Jylla - kawei ka Assam bad kawei pat ka Eastern Frontier State da kaba ar ha ka kyrteng ka Eastern India Tribal Union (EITU) ha ka jaka ba kin dawa ban ai beit da ka Jylla kaba kyrpang kumba long mynta. U Pandit G.B. Pant, ha kawei pat ka liang, ha ka jaka ban ai Jylla beit kumba long mynta, u kyntu ia ka EITU ban shimti ia ka tnat trei kam kaba kyrpang ka Sorkar Assam kum ka Tribal Area Department. Kane ka dei ka kyrdan kaba ar hadien ka jingpynlong ia ka District Council - baroh ar ki don la ka jong ka dor.

Hadien ba la pynlong ia ka Tribal Area Dep'tt, la thung minister ia u Captain Williamson Amphang Sangma uba long u khlieh duh ka EITU. Ha ka jingialang paidbah kaba la long ha ka madan Laitumkhrah, u Captain Sangma uba long u minister um hun satia ia ka kam kaba u bat bad u la batai paidbah ba ka jingpynbeit kam long kaba iaid beit bad ryntih bad la pynbna ruh ba u la iehnoh ia ka kam minister. Ka dei ka sngi jong ka United Nations Organisation, kata 24 tarik u Risaw 1960. Na kane ka jingjia, la pynlong ka jingiakhiih paidbah khamtam haba ka Assembly ka Jylla Assam ka pynlong aifñ (official language) ia ka ktien Assamese ha baroh kawei ka Jylla. La pynbna paidbah ruh ba ki nongmihkhmat na ka Congress, EITU, Khasi National Dorbar, Khasi-Jaifñia Conference, Jaifñia Dorbar bad ka Swatantra nalog kiwei kiwei ki parti rit ha ki lum North Cachar, Mikir

bad lum Mizo ki la i'amir jingmut ban iatrei lang ha ka dorbar jong ki kaba la long ha ka 6 bad 7 tarik u 'naitung 1960, bad ki kynshew peisa ban phah katto katne ngut ki nongmihkhmat sha Delhi.

Ha ka snem 1960-61 haba ka Sorkar India ka iohi ba baroh kiba shong ha ri lum ka Assam ki ia long shitylli ha ka jingiaxhih ban ioh ka Jylla kaba kyrpang, ka la tyrwa ban ai ia ka Scottish pattern of Administration, baroh ki dkhot ka Congress ki pdiang. Namar kiba bun ki ieng ha la ka nongrim ban ioh ka Jylla ba kyrpang, ka Congress ka la weng noh ban iatrei lang bad ki

Hadien ka jingweng noh ka Congress, baroh arliang kiba pdiang ia ka Scottish Pattern bad kiba kwah Jylla pura ki iapoi ha manla ki dorbar shnong, ki iaieng lang ha kajuh ka rynsan ban batai ia la ka jong ka nongrim. Kiba bun ki paidbah ki don ha ka liang kiba kwah ia ka Jylla pura. Kane ka paw shai kdar ba ha ka elekshon haba la long ha ka snem 1962, la pynjop lut ia ki nongialeh kiba dawa ban ioh ka Jylla kaba kyrpang. Kumba ki la kular paidbah, hadien khyndiat bnai ba ki la jop, ki la iehnoh ia ka kam long dkhot ka Assembly. Ha ka snem 1963, ka parti A.P.H.I.C ka la sdang da ka jingialeh pyrshah ha ka dur kaba jai jai kumba la hikai da u M. K. Gandhi. Haba iohi ia kane, u Prime Minister Jawaharlal Nehru u la tyrwa da kawei pat ka plan kaba la khot ka Nehru plan. Ha ka jingialang dorbar, kaba la long ha Tura ha ka 18 April, 1964 ka A.P.H.I.C ka la pdiang ban pyrshang ia kata ka dur synshar kaba thymmat. Tang khyndiat por hadien kata, u Nehru u la khlad noh. Hadien kata, ka Sorkar India ka la thung pat da ka Pataskar Commission namar u Chairman jong ka u long H.V. Pataskar. Ka Commission ka la phah ia ka report jong ka ha ka 31st March, 1966. Haba ka Indira Gandhi ka la shimti ia ka kam u kpa jong ka kum ka Prime Minister, ka la wan sha Shillong ha ka 27th December, 1967 ban kren paidbah ha kyrkit Laban hapdeng u paidbah uba bun bah haduh ban da shlei ka madan ban sngap ia ka jingoren jong ka Prime Minister.

Ka Indira Gandhi ka tyrwa paidbah ia ka jingsynshar ha ka dur ka Federal plan. Haba ka khot ia ki nongialam jong ka jingdawa Hill

State sha Delhi ha ka 13th u January, 1967 la pynmih na ka Sorkar ia kata ka plan ban phiah ia ka Assam ha kata ka rukom ba kawei ka unit kam hap hapoh kawei pat. Ha ka ktien phareng ka long ba kita kin don ka **'equal status, not subordinate to one another'**. Kata ka jingtyrwa ruh kam shym trei kam. Ka thung sa kawei ka Committee bad ka buh ia u Ashoka Mehta kum u Chairman. Kata ka Ashoka Committee ka la phah ia ka report bad ia kata ruh la kyntait. Ha ka 11th September 1967 ka Sorkar India ka la tyrwa ia ka Autonomous State. Kumba long ka federal plan, kane ruh kam ai jinghun ia uba bun u paidbah Khasi. Hadien kane, mih sa ka parti HSPDP kaba nang pynkhlañ shuh shuh ia ka jingdawa Hill State. Bad ha kaba khatduh ha ka snem 1972, da ka jingialong shitylli u paidbah bad ka parti, kata ka jingangnud u paidbah ka la urlong ban pynlong ka Jylla kaba pura ha Meghalaya.

(g) Ka dor jong ka jingioh Hill State: Wat la ka Jylla Meghalaya ka la ioh la ka jong ka Jylla kaba pura, ka jingsynshar jong ki lai tylli ki District Council ki sah hi kat kum ki kyndon ka Sixth Schedule jong ka Riti Synshar India. Wat la ka jyngkit jong ki paidbah ka la nang kham khia hynrei ym don ba kwah ban pynduh ia ki District Council na Khasi ne Jaiñtia bad na ri lum Garo. Ha kaba sdang ka jingpynlong ia ka District Council, don tang uwei u CEM bad ar ngut ki E.M, mynta katba nang iaid ka por la nang pynheh shuh ia ka jinglut da kaba thung bun ngut ki E.M bad ki Chairman kiba iaryngkat kyrdan bad ki. Kumjuh ruh ha ka Jylla, ha kaba sdang don tang san ngut ki minister kynthup ia u C.M, mynta la nang pynbun shuh ki minister, ki deputy minister nangta sa ki chairman, ki deputy chairman, co-chairman, bad kiwei kiwei tang ban neh ha ka shuki bad pynskhem ia ka parti khlem da pyrkhat ia ka jyngkit kaba khia ia u paidbah. Sheptieng ba ka Budget jong ka Jylla ka shu lut noh tang ha kaba pynbiang ia ki shuki khlem da tyngkai shuh ia ka roi ka pa khamtam ha ki thaiñ nyngkyndong kiba bun bah, kumba 40% eiei ki iing kiba duk tasam bad sahdien. Kane ka long kawei pat ka dor ba ki paidbah kin shai.

Ngi khmih lynti ba lah ban pynrit ia ka Ministry ne pynduna ia ki minister tang lada ioh tang kawei ka National parti bad kawei lane ar ka Regional Parti, lynda kumta ka Jylla jong ngi la ka long kaba rit, yn ym lah ban pynroi lano lano ruh.

Katba lah ban kynmaw, kata ha ki snem hapteng ka 1951 haduh 1967, don tang khyndiat ngut ki MDC bad ka jingsiew tulop ruh ka long kaba dunr. Hadien ba la ioh Jylla, la roi sha ki 90 ngut, nador kata, ia ka tulop ruh la nang pynheh shuh shuh, katba ka Jylla ka sah hi kumjuh lane nang kham rit shuh shuh katba nang mih ki snem. Nador ki MDC, sa ki MLA kiba hap ban siew tulop nador kiwei kiwei ki jingmyntoi kaba ki ioh. **Ha ka jingshisha, ia ki lai tylli ki District Council lah ban pynlong tang kawei ka United Khasi Garo Autonomous District Council kaba kynthup ia 30 ngut ki MDC – ki nongmih khmat kin long mar katjuh na kawei kawei ka District – ki power bad function kin long kat kum ka Constitution jong ka Council bad da kane ka rukom kan pynduna ia ka jinglut kaba ban khia ia u paidbah. Ka shong ha u paidbah ban pyrkhat ia ka dor jong ka.**

Ha ki phew sr m naduh ba la pynlong ia ka District Council bad kat kum ki bor ba la pynkup ha ka Sixth Schedule na ka bynta ban rada ia ka hok u paidbah ha ri Khasi Jaintia, ki mih ki jingkylli kiba ong klei ki ki aiñ ba ka District Council ka la shna bad la pyndonkam ia ki ha ka jingiadei bad (a) ka imlang sahlang bad ka riti dustur (social custom), (b) ha ka shongkha shongman, (k) ka khyndew ka shyiap, (d) ka khlaw ka btap, (e) ka rep ka riang, (g) ka um ka wah, (ng) ka bor u rangbah shnong, sordar, sylem (h) bad kiwei kiwei ne ka biang tang ban don ka nam bad ka kyrteng ka District Council ha kaba ki nongmihkhmat u paidbah kin shu ioh tang ban shong khet.

Ka jingtyrwa ban pynduh noh ia ka Autonomous District Council ka lah ban long na ka jingduna ki rukom trei kam ki District Council jong ngi. La iohi ruh ha ki kot khubor ba la don ka jingtyrwa ban don

noh da ki Local Self Govt. Sa kiei kiwei pat ki ban dang mih? Lah ban pynmih ia kino kino ki jait government bad kim don jingmyntoi lada u paidbah um lah ban pynmih ia ki nongmihkhmat kiba don ka bor pyrkhath bad iohi jngai bad kiba lah ban saiñdur ia ka rukom trei kam kaba thymmai ha ki District Council bad ban shna ia ki aiñ kiba iadei bad ka jaitbynriew jong ngi ban iada ia ka hok u paidbah. Ha ka jingshisha, ka Autonomous District Council ka long kaba dei bad donkam eh na ka bynta ka jaitbynriew jong ngi -- ka shong ha u paidbah ban bishar bad pyrkhath kumno ban leh.

Kumba long mynta la donkam eh ban don ka aiñ kaba buh kyrpang hapoh ka Article 371A kumba long ka Nagaland bad Mizoram ban iada kyrpang ia ka jaitbynriew jong ngi ha ka jingia dei bad ki hok tynrai jong ngi, ki riti ki dustur, ka khyndew ka shyiap, ka niam bad ka imlang sahlang, ban ioh ka jingkyrshan persa na ka Sorkar India bad kiwei kiwei.

Kawei pat ka jingiohnong da ka jingioh Jylla ka long ba kito kiba trei Sorkar shwa ban ioh Meghalaya kim lah ban shongthait ha ki kam ba kham heh bad, nalog kata, kiba sahkut hajuh ki ioh ban kham kiew kyrdan bad ki bym ioh kam ruh ki ioh rung ha ka kam Sorkar putet.

Kawei kaba donkam eh ha ka histori jong ka jingioh Jylla ka long ba da ka aiñ jong ka Assembly la khang ia ki bym dei ki 'riewlum ban thied khyndew ha ka Jylla Meghalaya ha ki jaka ba la buh kyrpang. Kane ka dei kawei pat ka dor jong ka jingiohnong.

Ki skul bad college kiba kyrshan da ki shnong, Balang bad da ki briew shimet ki ioh jingiarap na ka Sorkar da ki grant kiba pher ba pher khamtam kiba ioh ka deficit scheme. Kane ruh ka long ka dor.

Khatduh iawai, da ka jingioh Jylla, ym tang ka jingiohnong, ki don ruh ki jingduh nong ha kiba bun ki liang.

(ng) Ka rukom jied ia ki nongmih khmat ha ka por elekshon: Tang ban shu ioh jingmut khyndiat bad katba nga kynmaw, nga kwah ban wallam hangne katto katne ka jingiapher ha ka rukom jied ia ki nongmihkhmat paidbah ha ka elekshon ha ka Jylla Assam mynshwa bad ka Jylla Meghalya mynta. Tang kum ka nuksa, ha ka por ba u Bah Joy (Rev. J.J.M Nichols Roy) u teng ban ialeh elekshon ban long u nongmihkhmat paidbah sha ka Assembly ha ka por ka jingsynshar ka Sorkar Assam, ki nongialeh pyrshah kim da bun eh kumba long mynta. Ka jingialeh ka long kaba suk, kaba shida bad shisur. Nalor ki jingthoh kiba pynpaw ia ka nongrim ba u ieng, don ruh ki handbill, ki poster bad kiwei kiwei ki jingthoh. Ki nongtrei mon sngewbha (volunteer) kiba iarap ia u, ki trei beit met bad mynsiem ban iarap ia u khlem da khmih lynti ban ioh peisa, ban ioh sha ioh ja hynrei ki pyndep ia ka jong ka kamram lada dei ban ialap elekshon (canvas) lane leh ia kano kano ka kam kaba iadei bad ka elekshon. Ngam ju kynmaw ban don ka jingai sha ai ja ia ki volunteer ha iing jong u ha ka por ialap elekshon ne ban pynlong jingkhawai ha ka por ba u jop elekshon. Haba u jop elekshon, ki briew naduh ki kynrem ki lyndan haduh ki rangli ki juki ki wan ban ai khublei ia u ym ban wan thap ham. Namai ba nga trei bad u kum u Personal Assistant ha ka por ba u long MLA, ym ju don koit ki briew kiba wan ban pan peisa ban thied dawai, kot, bai skul bai iarap bad kiwei kiwei. Ka mission jong u ka long ban iarap ia ki briew lada shimet shimet, ia ki shnong ne ki skul, ki seng ne kino ki kynhun ba kin nangroi nangsang ym ban pynbijai ei ia ka peisa paidbah. U shna da ka scheme ban iarap ia kiba duk basuk ba kin nang pynroi pynsan ym ban bam duh noh. U trei shitom mynsngi haduh shiteng mied bad ka jingpyrkhat jong u ka long na ka bynta ban kyntiew, ban pynroi bad pynim ia ka ri bad ka jaitbynriew baroh kawei ym tang ia ka constituency jong u.

Katto katne ngut ki nongialam ka ri kiba kham rangbah kiba ialam ban ialeh ban ioh Jylla Meghalaya had haba ki bat ia ka kam minister ha kaba sdang ban pynlong ia ka Sorkar Meghalaya bad haba ki trei shitom na ka bynta ka ri bad ka jaitbynriew ym iohi satia

ia ka dak ka shin ba haba ki long MLA ne minister ba ki pynroi spah ia lade. Haba ki dang long MLA ne minister bad haba kim long shuh ruh ki bat hi kumjuh ka kyrdan longbriew manbriew, ka burom bad ka jingñiewkor ki briew – ki duk ruh em bad ki 'riew spah ruh em – hato ki paidbah ki iohi bad dang kynmaw ia ki?

Ka MLA bad MP scheme kaba ka Sorkar ka la mang ka long da shisha ka jingmyntoi bad ka jingkyrkhu kaba khraw ia ka ri bad ka jaitbynriew. Ki nongmihkhmat u paidbah ki iohi kham bha ban ia ki department ia ki jingdonkam u paidbah bad ia ki kam pynroi ha ka constituency kaba ki don. Ka jingmyntoi bad ka jingbym myntoi ka scheme khamtan ha ki kam pynroi ka shong ha kita ki nongmihkhmat jong kata ka constitutency kiba pyndonkam hok ia ka. Ka MLA bad MP scheme ka thew na ka bynta ki kam pynroi pynsan lada ka jingtrei ka long shimet shimet ne da ka seng, ka kynhun, ka skul, ka hospital, ka kam rep, kam shnong kam thaw bad kiwei kiwei kiba kum kita, ym ban kynshew spah ia lade, ban ia bate bad ki nongbud ne nongkyrshan ha ka kam elekshon, ban sam bai dawai, bai skul, bai kot, ban sam nep, sam shuki ne mula bad kiwei kiwei da ka jingpyrkhat ban iai jop ha ka elekshon. Kane ka rukom pyndonkam ka pharia noh ia ka peisa bad yn ym lah ban pynroi ia ka shnong ka thaw bad ka ri hi baroh kawei bad ka shu iai sahdiem khlem don jingpynroi pynsan lynter ki snem khamtan ha ki nongkyndong – hato ki paidbah nongkyndong ki iohi ia kata?

Ki nongmihkhmat ne ki nongialam ka ri kiba ialeh elekshon ban ioh long MDC, MLA ne MP da ka jingpyrkhat ban ioh shong shuki ka pynsniew dur noh ia ka dor longbriew manbriew bad ka pynjngut ia ka rukom pyrkhat kaba kordor kaba thew na ka bynta ban shakri, ban tei ia ka ri bad ka jaitbynriew. Ka shuki ka long borabor kaba kordor, kaba donburom bad kaba bat ia ka bor synshar ia ka ri bad ka jaitbynriew hynrei haba don ki nongialam ne nongmihkhmat u paidbah kiba saiñdur ia ka jingmut jingpyrkhat tang ban ioh shong shuki ym ban ioh shakri ia u paidbah ki pynhiar dor ia

ka ban pynlong ia ka shuki tang ka mar khaii – kiba jop bad kiba rem ha ka elekshon ki tei ia la ka longryneng bad ka longbriew manbriew jong ki ha ka dor jong ka – ka bok ka nasib, (chance and fraud).

Ha ka juk mynta, ka peisa ka long ka atiar kaba trei bor bah ha ka kam elekshon, ym don shuh ka raii ka rem, ka jingiatip lem bad ka jingtipbriew tipblei, tang ban jop elekshon don bun kiba shu thong da ka peisa. Ha ka jylla Meghalaya jong ngi ruh dang shen ki don katto katne ki nongialeh elekshon kiba pyrshang ban shu thong da ka peisa, bad kiwei pat kiba bun, ki pyrshang da kaba bsa ja ia ki nongkyrshan elekshon baroh shi bnai lynter khamtam ia ki volunteer bad kaba pynlong jingkhawai ha ka por elekshon. Tang ban shu ioh jingmut bad kum ka jingpynkynmaw ba kito kiba ju mar mlien ban leit thap bam kim salia bad khlem jinglehraii ki ialeh ban leit bam ha ki iing u nongialeh elekshon (candidate) hynrei ka jingthew jong ki ban bud (thep vote) ym lah satia ban sngewthuh namar ha ka shukhyllipmat, khlem don ka jingiatip lem kin thep vote sha uta uba ki sngew ban ioh jingmyntoi kham bun ban ia uta uba ai bam. Ka jingthap bam ym dei ka jingduk hynrei ka dei ka jingmlien namar ym baroh kiba duk ki ban leit thap bam. Kane ka rukom thap bam da kata ka jingsngewthuh ha ka long ka ja elekshon (ja iohai) ka pynhiar dor ia ka longbriew manbriew Khasi bad ia ka rukom pyrkhath bad rukom im. **Kham lah kaba bam shi kyntien ka ja suda kaba mih na la ka jingtrei shitom hi ban ia kaba thap bam na ka jingkhawai elekshon.** Ha ka rukom Khasi, haba leit rung ha kano kano ka iing ba don ka jingkhawai ne jingja kaba sngewsih, kim ju leit da ka khmat suda. Borabor, ki ai eiei kum ka dak ban sien ia ka akor ka burom longbriew manbriew. Mynta ba don ka ja elekshon ka pynhiar dor noh ia ka rukom pyrkhath bad ka rukom longbriew manbriew Khasi.

Kawei pat, shu sngewthamula ban tip ba don ki candidate kiba kyrmen ban jop da kaba nriew ia ki nongwan bamja. Kane ka rukom

pyrkhat bad ka rukom sngewthuh kam pynseisoh eiei ruh em – **uba jop u ioh nong, uba rem u shu dukha bad bahe ia lade.** Mynno ka mih kane ka rukom thong peisa, ka rukom ai bam bad ka rukom khawai ha ka por elekshon? Ngi khmih lynti ba ki nongialam ka ri kin long kiba ieid, kiba aiti bad len ia lade na ka bynta ka ri bad ka jaitbynriew, te hynrei lada ngi ioh ki nongmihkhmat kiba shu jop da kaba thong peisa bad kaba pynlut jur da ka khawai sngewbha, ngi khmih lynti kumno kin leh ia la ka ri bad ka jaitbynriew – haw to ia bishar hi. .

Katba nga lah ban kynmaw, ha ka por ba nga trei ha Assam Civil Secretariat ha ka por ka jingsynshar ka Sorkar Assam, ki don ki MLA Assam, khlem da n̄iew kyrteng hangne, kiha jop ha ka elekshon khlem don nongialeh pyrshah (uncontested). Ka dor jong ka ri bad ka jaitbynriew ka shong hangta. Lano ngin ioh ki nongmihkhmat jong ngi kiba kum kita – haw iapuson!

(h) Ka nuksa ban jied ia ki nongmihkhmat:

1. Kum ki nongshong shnong ka ri India ngi dei ban kynmaw ha haba la biang ka rta ban long ki nongthep vote, ngi dei ban shim khia ban pyndep hok ia kane ka kamram.
2. Ka Riti synshar ka ri India (Constitution) ka shah ia uwei pa uwei ne kawei pa kawei ki nongshong shnong tang kawei ka vote. Ym dei ban thep vote ha ka kyrteng uwei ne kawei pat (ki bym lah ban wan thep hi ne kiba la iap)
3. Ngi dei ban kynmaw ban jied ia ki briew kiba la rangbah ka jingmut jingpyrkhat, kiba don ka bor sngewthuh kaba biang, kiba la biang ka jingnang jingstad, kiba don ka akor ka burom, ki bym thoh bria ka jinglong jingim ha ka kam shongkha shongman bad kam bamsap. Ki bym shah budnam bad kiba lait na ka jingshah kynnoh ha ka jingim ha kano kano ka rukom, kiba tipbriew tipblei bad kiba don ka nongrim (principle) kaba biang.

Ngi dei ruh ban kynmaw ban jied ïa ki briew kiba len ïa lade bad kiba ju pynpaw ka dak ka shin ba ki kloï ban aiti ïa la ka jingim ban trei na ka bynta ka jingmanbha ka ri bad ka jaitbynriew.

4. Ngi dei ban kynmaw ba katkum ka Riti synshar ha ri India ki nongthep vote ki don ka hok bad ka mon laitluid ban kyrshan uno uno ne kano kano ka candidate, ïa kano kano ka seng ne party katkum ka jingsngewbit jong ki.
5. Ngi dei ban kynmaw ban jied ïa uno uno ne kano kanô ka candidate ne ka Seng ne Party kaba bat bad pdiang ïa ka nongrim ka jingsynshar paidbah (democracy), kaba shah ne ailad ïa ka jingmane Blei laitluid (secularism) bad ïa ka jinglong mar ryngkat (equality), ban pynneh ïa ka suk ka saiñ bad ka jinglong shitylli ka ri bad ka jaitbynriew. Nalor kata, ban jied ruh ïa uno uno ne kano kano ka candidate ne party kaba don ka jingthew bad ka programme (manifesto) kaba biang kaba lah ban pdiang paidbah, kaba don ka jingthmu ban weng ïa ki jingsniew, ban wallam ïa ka roi ka pa, ban ïada ïa ka ri na kano kano ka jingma ka ap ne ka daw ka jingthombor, kam lehnoh bad kiwei pat ki bor synshar bad ban wallam ïa ka jingmanbha jong ka ri bad ka jait bynriew.

Ka jingkyntu:

Ba kum ki briew kiba tipbriew tipblei, husiar ba ha ka por elekshon dei ban kiar ka kam thaw kajia majia kaba wallam ïa ka ïashoh ïadat kaba long ruh ka daw ban wallam ïa ka jingbym ïa sngewthuh jingmut ha ïing ha sem, ha shnong ha thaw bad na ka daw kaba rit, kaba pynmih ïa ka jingiäpait ïapra bad ka jingpynhiar dor ïa ka longbriew manbriew Khasi.

13. KA RI BAD KA JAITYNRIEW

Ka ri Khasi Jaiñtia ka long kawei na ki ri lum ha ka dong shathei lain mihngi jong ka ri India. Wat la ka dou sha kyndong eh jong ka ri India, phewse, ka long ka ri lum kaba ki briew ha India bad kylleng ki ri ha pyrthei ki bna ia ka nam jong ka namar ka jingitynnat ka mariang bad ka jingdon ki mar bakordor hapoh bad ha sla khyndew. Ia ka jingshisha jong kane lah ban ithuh na ka jingwan tuid ki briew kylleng ki ri ka pyrthei naduh ki 'riewpaidbah haduh ki 'riewkhrav ban wan jngoh ia ka.

Kumba long mynshwa, ka jingheh bad ka jingiar jong ka na mihngi sha sepngi na shathie bad shatei ka long kumba 7000 (hynñiew hajar) square miles. Ha ka por ba ka India ka ioh ka jingsynshai laitluid ha ka snem 1947 bad haba ia ka Pakistan la pynkhlad na ka ri India (East and West Pakistan) kiba bun bah ki jaka ne shnong Khasi la shah klun ha ka East Pakistan kaba long mynta ka Bangladesh. Nalor kata, haba ka Meghalaya ka ioh la ka jong ka Jylla, da ka jingpyniakhlad ia ka Jylla Meghalaya na ka Assam kiba bun bah ki shnong Khasi naduh mihngi shaduh sepngi, shathie bad shatei la shah klun ha ka Jylla Assam. Lada dei ban thew biang mynta ia ka ri Khasi Jaiñtia kan sah katno ka jingheh bad jingiar jong ka? Kumba long mynta, kiwei pat ki jaitbynriew na ka Jylla Assam bad na Bangladesh ki wan ban pyndik bad pynthut manla ka por ia ka suk ka saiñ ki bnew jong ngi kiba shong ha ki thain Border. Suki suki, ki bnew jong ngi kin ieh noh ia la ka jong ka iing ka sem bad ka shnong ka thaw bad kin wan ban shong bad rieh tgen ha ki shnong bad ki nongbah jong ka ri Khasi Jaiñtia. Kiwei pat ki jaitbynriew na Assam, ki wan ban buhai bad kam ei ia kitei ki shnong. Kumne na ka por sha ka por ka Sorkar Assam ka ioh ban kurup ei ia ki shnong Khasi. Kumne katba nang mih ki por ka ri Khasi Jaiñtia kan nangrit nangrit Ki Sengbhalang bad kiwei pat ki kynhun trei mon sngewbha ki iaksaid tyngeh na ka por sha ka por ban iada ia la ka jong ka ri bad ka jaitbynriew na ka jingwan buhai shnong ki mynder bad ki nongwei na kiwei pat ki Jylla ha ri India bad na ki bar ri bad ruh na ka jingwan

behai shnon jong ki jaitbynriew bapher bapher na ka Jylla Assam. Ki nongsynshar jong ngi mynta ki leh aiu, ne shong suk ha seion? Ki non, alam jong ngi haba ki la ialeh tynggeh bad kmen ruh ba ki la ioh Jylla – toi ki la dei ban kham kmen ban ioh ruh ia ki Land Records ne ki kot ki sla kiba biang kiba iadei bad u pud u sam ban nym wallam jingeh ia ka pateng kaba mynta bad ka ban sa wan (Khmih ia ka kot kaba ai kyrteng ka lawei U Khasi).

Ki seng Bhalang bad ka Sorkar ki la dei ban shim khia ban thaw da ki lad baroh ban iada ia la ka jong ka ri bad ka jaitbynriew na ka jingwantuid bad buhai shnon jong kiwei pat ki jaitbynriew bad ki nongwei na kiwei pat ki Jylla bad na bar ri

(a) **Ka Jaitbynriew Khasi** Haba phai sha ka jaitbynriew Khasi, ki la don ki jingpyrshang ban jubab lwet ia ki jingkylli kiba mih tik shi tik kawei hadien kawei pat ban tip 'Uwei u Khasi' bad nangno u wan. Ki 'riew shemphang kim shong kli kti ban pashat waldong lem shikyntien ar kyntien ban ai jingshai ia ka jingmut 'Khasi' kat kum ki nia ki jutang ba ki pynshong nongrim. U Dr. H. Lyngdoh u iathuh ba ki dkhar kiba shong ha ki them Khashar, shilot bad Mymensing naduh mynhyndai bad ki phareng naduh ba ki wan kiew sha kine ki lum ki khot ia ngi ki 'Khosa' 'Cossiyah', 'Khasiya' ne 'Khasis'. U Dr. Lyngdoh u iathuh ruh ba u pandit Lakshimi Narayan Sastri, ha 'ka khubor nyngkong jong ka Hindu-Mahasabha ka ri India baroh kawei; ha ki Trai-Shnong ka ri Khasi', u ong ba ki Shastra bad ki Purana jong ki khar Aryan hyndai ki khot ia ki Khasi bad Synteng da ka kyrteng kyllum 'Khos', ia ki lum Khasi 'Khos parbat'. Kawei pat ka tynrai jingtip katba ngi lah ban lum bad kata ka long ba ki Khar shilot bad ki Khasi kiba long ki trai shnong jong ka Bangladesh mynta ki khot ia ngi ki Khasi "Ki nongphlang" lane "Khas manu" bad ia ka "Ki Khasi" "Khasdesh". Ki khar shilot na ri Thor haba ki khmih ia ka ri lum Khasi kaba sah shrah da ki snem bad ki snem bad kaba da da ki khlaw ki btap bad u phlang, ki khot 'Khas' bad haba ki khot ia ka jaitbynriew kiba hiar na ri lum Khasi sha ri thor, ki khot 'Khas' kaba da da

ki briew kiba wan na ri lum ne ki 'riewlum. Halor kitei ki jingshisha, nga pyrkhath ba dei ki briew na ri thor kiba ai kyrteng ia ka jaitbynriew jong ngi "Khasi". Ka ri Khasi Jaiñtia jong ngi ka don palat san hajar shiteng ki kur Khasi bad dei kine kiba pynlong ia ka jaitbynriew Khasi bad ka Ri kaba khraw shitylli.

Ha kane ka juk mynta ba la shai ka pyrthei bad ba la wan ka jingkylla ka jingsynshar khadar, i kumba ka bor sngewthuh bad ka rukom pyrkhath Khasi ruh ka la kylla. Haba ngi kren shaphang ka Ri Khasi Jaiñtia ngi kynmaw ia u Tirot Sing bad u Kiang Nongbah- ki khla ka wait, kiba la aiti ia la ka jong ka jingim na ka bynta ka Ri bad ka Jaitbynriew. Borabor, ngi ju kren shaphang ka mynsiem Reid Ri bad Reid ia la ka jong ka Jaitbynriew hynrei hangno ngi pynshong nongrim ia ka. Haba iakynduh paralok Khasi ha sor Shillong, uwei un ong, nga dei u Nongkrem; uwei pat un ong, nga dei u nong Sohra bad kumta ter ter. Haba poi ha ki thain Jaiñtia, u Nongkrem un ong, nga dei u khynriam; uba shong ha Nongpoh un ong, nga dei u Bhoi; bad kumta kan long ka jubab jong kiwei ruh. Haba mih pat na Shillong ban leit sha Delhi kin ong, ngi dei u nong Meghalaya. Kane ka jingong ka mih na kata ka jingsngewthuh ba la kha, la pynsan bad la shong la sah ha kata ka shnong. Hynrei kaba sngewsih ka long ioh ngi klet bad sheptieng ban pynithuh ia lade ba ngi dei u Khasi khamtam haba ngi don shabar ka Jylla ne ha ri nongwei.

Kumba la kdew sha khmat, namar ka jingkylla ka rukom synshar khadar, imat ka rukom sngewthuh bad ka pyrkhath Khasi ruh ka la nang kham khim bad jyndong jingmut. Kaba sheptieng ioh ngim kynmaw shuh ia lade ia ka jinglong Khasi hynrei ngi syndong tang ha ka jylli jong ka jinglong Khynriam, Pnar, Bhoi bad War. Nalor kata, ngi klet ruh ia ki para Khasi kiba shong ha Lyngngam.

Shuh shuh, ha kine ki sngi ngi iohsngew ia ka jingpyrta shaphang "Ka Bri U Hynñiew Trep". Kane ka jingpyrta ka la phriang lyngba ki kot khubor bad ki kor ai khubor ban pynsngewthuh paidbah bad ban pyndei ruh ba ka Ri Khasi Jaiñtia ka dei tang ka "Bri". Ha ka kot

lyngkdop "Lawei U Khasi" nga la thoh ba ka jingheh bad jing'ar ka Ri Khasi Jaiñtia, kat kum ka Map (Pre-British Rule) ba la pruid dak ka long kumba hynñiew hajar (7000) square miles, hynrei mynta ki nongai khuhor kin pynrit bad pynkhim ña ka Ri Khasi Jaiñtia da kaba pyniaryngkat ña kane ka ri tang bad ka kper soh u nong Pynter ne ka bri kwai u Nongtyngur kaba don hapdeng hynñiew hajar haduh shiphew hajar (7000-10000) square feet.

Lada kane ka jingpynsngewthuh paidbah ka la ngam ha ka jaitbynriew Khasi khamtam ha ki khun samla, khlem pep kan wan ruh ka jingsngewthuh ba kiwei pat ki jait bynriew sawdong ka Ri Khasi Jaiñtia ki lah ban kam bad knieh katba mon ña ki jaka bad ki shnong Khasi.

La kham slem ym ju loh sngew shuh ña ka jingrwai "Ri Khasi, Ri Khasi, nga ieid ña pha" khamtam ha ki jing'ialang paidbah. Ka sur bathiang jong ka Ri Khasi ka la nang jah nang jah bad, lehse, kan poi ka por ba ngin nym loh sngew shuh ña ka. Ha ka jingkylla ka rukom synshar khadar, ka wan da kawei pat ka rukom pyrkhat ha ki nongsynshar jong ka ri bad kata ka long ban ñabate ña ka jaitbynriew kat ki pud ki sam ha la ka jong ka ri. **Ka ri ka la nang rit, nang tlot bad duh bor bad ka jingsngew pher jaitbynriew ka la nang ksan bad nang khraw ha la ka jong ka jong ka dong ne ka thaiñ.** Ha kine ki sngi, kham bunsien, ha ki jing'ialang paidbah khamtam ki jingialang kiba kham kyrpang, la ju pyndonkam da ka jingrwai "Khyntiam, u Pnar, u Bhoi, u War – u dei u paid Khasi baiar". Haba ngi kyn-ud sur ña katei ka jingrwai, ka wan shat ha ka jingmut jong nga kumba u Khyntiam, u Pnar, u Bhoi, u War ki dei ki jaitbynriew baiapher kiba pynlong ña ka jaitbynriew Khasi. Hato ki Lyngngam pat ki dei kiei?

Ha ka jingshisha, ka ktien 'Bhoi' ka wan na ka ktien Assamese. Ha ka ktien Assamese, 'Bhoi' ka mut 'Sheptleng', haba ki Ahom ki mut ban hiar thma ña ka Ri Khasi ha ka spah snem kaba khatthynriew, mar ñapoi ha Ri Bhoi ki hap ban phai dien noh namar kim lah ban hiar ña ka khlaw bah ha Ri Bhoi, nalar kata, ki takynduh jingeh namar ka

jingjur ka khieshoh bad kiwei kiwei ki jait jingpang. Ki phai dien noh bad ki ong artat "Bhoi Lake", kaba mut ka jaka ne ka ri kava "Sheptieng". Ki jaka ha Ri Bhoi ha kata ka por ki long kiba sheptieng, namar kata, la khot Ri Bhoi. Ka long kaba phyla ba mynta i ka jaka la pynlong noh kum kawei na ki jaitbynriew Khasi. Ha kajuha rukom, ka ktien 'War', ka mut ka 'Them' lane ka 'Lhuh'. Ha ka shnoung Pynter bad Nohwet, ia ki bynta kiba sharun ka phoung kiba long Them lane Lhuh bad ki bym long ban rep, ia ki ot i 'War'. Ha ka juk mynta, imat, ka jingsngewthuh ba ki War rui. Ka dei kawei pat ka jait bynriew Khasi. Lada ia ki jaka ne thauñ hophei pher kong ka ri Khasi la pynkylla jaitbynriew bad ban pyntat ia ka rukom synshar ha kata ka rukom (political Administration) khientat tien kan don ka jingdawa sngew jaitbynriew kaba kum kata ia la ka jong ka jong ka dong ne jaka, bad kaba sheptieng ka long la ka jaitbynriew Khasi kaba la pynlong da ki san hajar ne hynriew hajar kur Khasi ki lah ban kulmar bad iapra la ka jong ka jong.

Lada don napdeng ki Khasi kiba don ka mynsiem sngew, pher jait pher kynja, hynrei uba dang dei u 'Khasi paka ne uba dei na ka kur ka doh bad ka snam Khasi nylla, ngi ngeit uni pat klet ia ka jinghang ka 'tung rymbai, 'tunglap, ka doh khleiñ snang, ka dol, shyieng, ka jadoh, u soh phlang, u nei, u 'pu-maloi, 'pu-tharo, 'pu-khleifñ bad kumta ter ter. Kiei kiei kiba dei la ka jong, kiei kiei kiba sngewtynnat, kiei kiei kiba bang, kiei kiei kiba bad tungka, bad kiei kiei kiba dei ban bud, kita ki long ka tynrai longbriew manbriew.

Ka don ruh ka jingfathuhkhana pateng (myth) kaba kham phylla bad kata ka long ba ka jaitbynriew Khasi ka wan mih na u lum 'Kamakhya'. Ka ktien tynrai jong ka 'Kamakhya' ka long 'Ka Meikha' lane 'Kha na ka kmle' (mother goddess). Na une u lum la kha ia ka jaitbynriew Khasi bad, namarkata, la khot kyrteng u lum 'Ka Meikha'. Ia une u lum 'Ka Meikha' la fiiew ba u long u lum uba kyrtang namar na une u lum la kha ia ka jaitbynriew Khasi. Ki jingfathuhkhana pateng kiba bun ha la ka jong ka ri, ki fathuh ba ka jaitbynriew Khasi ka dei na ka kmle. La sngewthuh ba

ia ka longkur longjait, ia ka niam ka rukom Khasi la bat da ka kmie namar ka jinglong tynrai ka jaitbynriew Khasi ka dei na ka kmie. La ong ba ia ka ri Khasi Jaiñtia la tip kum ka 'Mei-rilum' (ym dei Meghalaya) namar ia ka tynrai longbriew manbriew la mih na ka kmie na ka 'Mei-ramew' Khasi.

Ka jingīathuhkhana shaphang ka 'Pahsyntiew', ka long kawei pat ka nongrim kaba pynpaw ia ka jinglong tynrai jong ka kmie. Na ka 'Pahsyntiew' la kha ia ki 'Syiem Shyllong'. Kane ka dei kata ka 'blei longsylem' (mother goddess) kaba la pynmih ia ka longsylem mansylem kaba dang hiar pateng haduh mynta. Ka jingīathuhkhana shaphang ka 'li dohkba' bad ka jinghiar pateng ki Syiem Sutnga, Syiem Synteng bad Syiemlieh ha Nongkhlaw, hima khatsawphra ka nang pynskhem ia ka jinglong tynrai jong ka kmie bad ka longkur longjait Khasi. Ka jingīathuhkhana shaphang ka rukom hiar pateng, ka longkur longjait, ka jingīadei kur bad jingīating kur lane kam kur ha ri Khasi Jaiñtia ka pynpaw shai ba ym don 'Khynriam', 'Pnar', 'Bhoi' lane 'War' hynrei ki long kawei ka jaitbynriew. Nalor kata, itaba pynshong nongrim ia kiba bun ki kur ha ri Khasi Jaiñtia bad haba tih tynrai ia ka rukom hiar pateng ka longkur longjait bad ia ka tynrai na kaba ki mih ka walam ia kawei pat ka rukom pyrkhat kaba pynartatien ban ong bad ban pdiang ba ka jaitbynriew Khasi ka wan na kiwei pat ki jaka ne ki ri jong ka pyrtnei.

La sngewthuh ba ki kur Khasi ki don hapdeng san bad hynriew hajar. Ha ka kot kaba nga ai kyrteng "Ka Jymbriew bad ka Thymmei longkur longjait u Khasi" nga la loh ban lum bad kynthup ha katei ka kot tang 5204 (san hajar arspah saw) ki kur Khasi, kiwei pat ki kur Khasi kiba ym pat kynthup ha katei ka kot, nga dang donkam ban wad ban buh bad kynthup ia ki ha katei ka kot khnang ban loh ia ia dur kaba shai ia ka jingdon ki kur Khasi ha ka Ri Khasi Jaiñtia. Ia kitei ki san hajar arspah saw ki kur bad ia kiwei pat ki ban dang wad lada donkam ban pynshisha ia ka jinglong kur Khasi dei mih ki kur District Council bad bor Sorkar kiba ia ai Certificate ki don ka kur ban pynshisha.

(b) Ki Kur, ki jingidei kur bad ki tynrai ba ki mih: Ha kane ka phang, nga wallam tang katto katne ia ka jingidei kur, ia kam kur ne ting kur tang kat kum ka jingtip ba nga lum na ki kur kiba nga iakynduh lem bad ka jingiarap ki lok kiba la kham rangbah bad kiba nga shaniah. Shaphang ka jingidei kur ne kam kur ngam dawa eiei ba kaei kaba nga thoh ka long kaba dei namar ia ka kam kur hi dei tang ki rangbah jong kita ki kur kiba lah ban pynshisha ba ka long kaba dei ne ka bym dei bad kaba lah ban pdiang. Nga wallam hangne ia ki kur bad ki jingidei kur ka long tang ban maitphang ba ki kur da lade hi ki dei ban da iit da bishar bniah ia ka longiing longsem, ka longkur longjait bad ka longkha Longman khnang ban lait na ka sang ka ma ha ki pateng ki ban wan. Nalorkata, ka jingthew kaba wallam hangne ia ka jingidei kur, kam kur ne ting kur ka long ban pyni shai ba ki san ne hynriew hajar ki kur Khasi ki dei tang kawei ka jaitbynriew – ka jaitbynriew Khasi.

(k) Katto katne ki kur bad ki jingidei kur kiba pyni ia ka jinglong kawei ka jaitbynriew Khasi:

1. **Kharwan** - La ong ba ki dei ki Wankhar na Nongkrem
2. **Khongjoh** - Nongpluh, Malngiang
3. **Khongmawloh** - Ka kur kaba shong ha ka shnong linter bad kiwei kiwei ki shnong ha khatar Blang. Ka tynrai ka dei na ka kur Thabah ha Sohiong. Khongmawloh, Khongngai, Khongniur, Khongthngan, Khongni, Khong-iang - la ong ba ki ialong shi Kur. Ka kur Khongmawloh ka dei ka kur kaba ha khlich duh ha ka Raid Shabong. Ka dei ka nongbat ia ka kam lyngdoh.
4. **Khongsngi** - Lyngdoh Mawphlang, Lyngdoh Nonglwai, Lyngdoh Nongpiur, Raptap, Lyngwa Raptap, Thawmuit, Pom Pyrthat, Rapsang Nongpiur, Khongsti, Mawlich, Khongnoh - ki khun ka Khmah Lyngdoh Mawphlang.

N 2 . La ong ba ki Lyngdoh Sangriang ki iadei kur bad ki Lyngdoh Mawphlang.

- 5 **Khongsit** - Tangsong, Syngkrem, Tongper. Ki ïa kam kùr. La ong ba ki Tangsong ki wan na Synteng. Ki leit shong shnong ha Mawlat bad nangta ki leit poi sha Nongkhleng.
  6. **Khongtien** - La ong ba ki dei ki Kharumnuid na Nongkrem.
  - 7 **Khongwar** - La ong ba ki dei ki Warkon ba hiar pateng na ki Marbañiang.
  - 8 **Kshiar (Rngi bah)** - Mylliemngap, Mylliempdah bad Khongshei - la ong ba ki iating kur.
  - 9 **Dkhar Ngapkynta** – Dkhar Phanbuh-Dkhar Phankon, Dkhar sawian bad Dkhar Wanlang- la ong ba ki ïalong shikur – saw kpoh.
  10. **Ĭawphñiaw** - Nongrum, Rumnong, Nongneng, Nengnong. La ong ba ka kyrteng tynrai jong ka kur Ĭawphñiaw ka dei “Phñiaw”. Phñiaw ka dei ka kyrteng briew bad la ai Ĭawphñiaw namar ki khot “Ĭaw” ïa kata ka tymmen kaba kyrteng “Phñiaw”. La ong ruh ba ka kur Ĭawphñiaw ka wan na ki thaiñ Jaiñtua.
- N:B** – Katba kum ka khana-pateng na ki kmie tymmen, ka kur Ĭawphñiaw ka mih na kawei ka briew kaba kyrteng ka Phniaw kaba la shong shnong nyngkong ha ka thaiñ Rymbai bad kaba la kha saw ngut ki khun kynthei.
11. **Ĭaw shi bdi** - Laloo, Pyrbot, Amkoï, Amdep, Kadep, Kadew, Kadiang, Kañang, Kanai, Kasah, Kashngaiñ, Katkeh, Diengdoh, Diengdoh-Bah, Diengdoh-kylla, Diengdoh-shngaiñlang, Doom, Hek, ïongkjam, Jui, Larom, Lamin, Lyngdoh Lamin, Marngar, Marong, Mesui, Nartiang, Nui, Parïong, Dhup, Piat, Pohkhloo, Pohduna, Pohlynjar, Pohriej, Pohrmen, Pohshen, Pohsnem, Pohtam, Put, Rymbui, Suji, Tui, Wanpiat, War bad Syngngai. La ong ba ki Khongsdoh bad Padoh na ki thaiñ khatar Blang ki dang ïakam kur bad ki Diengdoh.

Kitei baroh haneng lait noh ki Syngngai ki dei kiba mih na ka law shi bdi. Ka law shi bdi bad u tnga jong ka u Riang Bareh, ki don 20 ngut ki khun kynthei: - ka Pohlynjar, ka Pohduna, ka Pohshen, ka Pohsnem bad kiwei. Na ki kyrteng ki khun, ki ksiew, ki kyrteng ki nongshongkha ha ki bad ruh ki kyrteng ki jaka bapher bapher ba ki shong ki sah, bad kiwei pat ki briew ki sa khot sa sin ia ki da ki jaid ba pher ha pher. Hynrei ka thymmei dei na ka law shi bdi.

Ki Diengdoh-bah, Diengdoh kylla bad Diengdoh-shngaiñlang ki dei hi ki Diengdoh. Hynrei ha Sohra la don ki kpoh kiba kwah ban leh niam ha la iing ym tang ha iing ka knatduh. Ki la pynlong ia ka jingñalang kur ban pynbeit ia kane. Ia kito kiba kwah pynkylla noh, ki sa khot ki Diengdoh-kylla, ia kito kiba neh hajuh, ki khot ki Diengbah-Bah bad ia kito pat kiba ia shah baroh ariang, ki sa khot ki Diengdoh-Shngaiñlang. Ki Syngngai pat ha ka por hyndai ki long kiba rit paid. Ki shong ha Sohra bad ki Diengdoh. Ki teid bad sngew kum shiing bad ruh ha dei ki Diengdoh kiba iarap ia ki ha ka jingshitom bad iada na ka jinglehbein kiwei pat ki briew kiba heh paid. Te kine ki syngngai ki sa iateh kur noh bad ki Diengdoh.

Ki kur kiba hiar pateng na ka law shi bdi

Ha War Jaiñtia - Lamin, Pohsnem, Pohrmen, Pohlynjar, Pohshen, Pohduna, Put, Piat, Pohtam, Phup, Pohkhloo, Pohriej, Kaiang, Kasah, Kashngaiñ, Kadep, Kanai, Kadew, Kadiang, Amdep, Amkoi, Wanpiat, Mesui, Suji, Jui, Rymbui, War, Tai, Nui, Lyngdoh.

Ha Jowai - Laloo, Pyrbot, Marong, Doom, Nartiang, Hek, Katkeh bad Jongkjam.

Ha Khasi - Diengdohbah, Diengdoh kylla, Diengdoh-shngaiñlang, Diengdoh Pariong, Diengdoh Nongstoiñ, Marngar bad Syngngai, Marngar, Khongsdoh, Padoh.

Ha Bhoi - Larom

12. **Syiem Sutnga** - Syiemlieh Nongkhlaw, Syiemlieh Nongspung, Syiem Kaitkuna na Nongnah, Syiemiong Nongspung, Syiem Nongshai, Syiemsat, Syiem Umsaw Nongbri, Mynso Shangpung, Nongspung, Nongsteng, Pakem Kajuh, Pyrtuh Shangpung, Sutnga, Kurkalang, Muliar.
13. **Tariang** - Na ka kpoh ka li Dohkha, la kha san ngut ki khun kynthet - ka Nga, ka Teiñ, ka Lieh, ka Pung bad ka Lang - kiba la long ki nongpynkha ãa ki syiem Sutnga, syiem Synteng bad Syiemlieh ha Nongkhlaw, huma khatsaw phra. Na ka pung, mih ka jait Nongspung bad na ka lang, mih ka jait kur Kalang (la sot na ka kot "shaphang ka kur Tariang" da u Mr. E. R Tariang) Ka kur Tariang ka don san kpoh - kata tang ki Tariang kumne harum:- Tariang Lunarai (1) Tariang Lukoi (2) Tariang Mukhlen (3) Tariang Sohmatan (4) Tariang pyrtuh (5) Tariang Bataw.

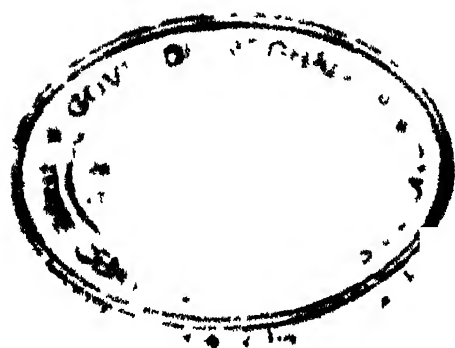
Kiwei pat ki kur ba ym shym khot "Tariang" hynrei kiba iadei shi kur bad ki bad ki bym bit iapoikha poiman, ki dei:- (1) Bareh Poh-kshang Amladkhuo (Umladkhuo) kiba dei na ka lam u Ma Deling Bareh, Wahnangbah, Jowai. (2) Kassar kiba dei na ka liang U Nemson (ba la khlad noh), Pdengchakap, (3) Manar kiba dei na ka laiñ u Jester Sohka, (4) Pohlong kiba dei na ka laiñ u Mini Bataw, Ladthadlaboh, Jowai, (5) Pohti lynrum - ãa kine ym tip na ka laiñ jongno (6) Nongrum Sohra - ãa kine ruh ym up na ka laiñ jongno.

Ha ka Hima Nongkhlaw, la tip ãa ki kum ki Nongtariang; ha ka Hima Sohra ruh la tip kumjuh; ki nongtariang ki long ki lyngdoh bad ki nongseng ãa ka Hima Nongkhlaw; ha ka hima Sohra, ki long ki Myntri; ha Synteng la tip kum ki Tariang bad ki long Doloi; ki Tariang Synteng bad Tariang Khasi ki dei shikur. Ha synteng kim bit ban shongkha bad ki Bareh; ha ri Khasi ki Tariang, ki Nongrum ki iadei Shikur; Kumjuh ruh ki Umdor bad ki Tariang ki long shikur. (La sot na ka jingthoh u Panbor Tariang).

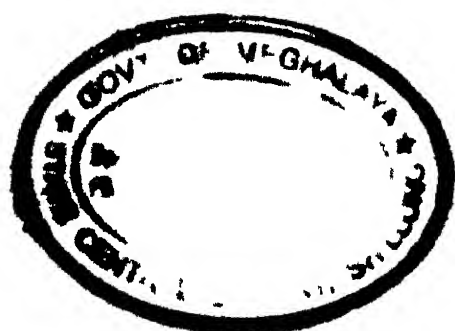
14. **Thangkhiew** - Ka tynrai ka dei na kseh. Thangkhiew, Pariat, Shylla bad Blah (Synteng), Slong – la ong ba ki ïa kam kur.
15. **Shadap** – La ong ba ki kur kiba kham ïajan ki dei ki Passah, Nongkynrih, Lyngdoh Nongbri, Lyngdoh Kynshi, Pombah bad Wanbah – kine ruh ki dei ki kur kiba dang ïajan bad ka kur Shadap bad ki bym bit ban ïapoikha poiman.
16. **Shabong** – La ong ba ki Shabong, Mukhim bad Shalam ki ïalong shi para kawei ka kpoh. Ki wan na umtangper (ka shnong kaba la duh noh). Ki Khonglam ruh na Nongblai ki ïakam kur bad ki Shabong. La ong ba ki dei ki Shalam hynrei ha War Khatar Blang ki khot Khonglam.
17. **Majaw** – Ki kpoh kiba la mih na ka ka jaid Majaw ki long, Lyngdoh Peinlang, Basaiawmoit, Lyngwi, Hynñiewta, Langpen, Kurbah, Rapsang Marbisu, Sangkli ne Sankli, Muktiéh. Khongjt, Khongwar, Nongri Kynrut. (La sot na u Mawphor 16th Rymphang 2010. (Khmi ruh ia ka kot, “Ka Jymbriew bad ka Thymmei Longkur Longjait u Khasi”)

* * * * *

Ki Kot da U Rev. Dr. I. Kharkongngor

1. Ki Baw U Pak Baw (Part I, II, III)
2. Ki Baw U Pak Baw
3. Ki Hnaw ha ka Jingim Ba Dei Bari Phlar
4. Ki Hnaw ha bad ka Skul Pynpaw
5. Ka Pynpaw
6. Ki Baw ha ka Babi
7. Ka Hnaw ka Balang Laban
8. Ka Maw U Baw
9. The Tribal People
10. The Preparation for the Gospel Traditional Belief
11. Ki Jinghah Shong Tynrai ka Jingbaptis
12. Ka Jingim Tip-Brew Tip-Blei (Part I & II)
13. Ka Lawel U Khasi
14. Ki Jingkynshew ha ka Bible
15. KA DIENSHONHI (A Khasi Encyclopaedic Dictionary)
16. Ka Jymbrew bad ka Thymmei Longkur Longjait u Khasi
17. Hei lakhmih la ki song
18. U Khasi bad ka Marlang (Part I, II)
19. Ba nga im ka long baphylla
20. Ki dek ka Jinglong jingim ki khynnah heh (Junior)

Lah ban loh la kitei ki kot na

1. Khasi Book Stall, K.J.P. Assembly Complex.
2. K.J.P. Assembly Book Room, K.J.P. Assembly Complex.
3. The Shilong Co-operative Marketing Society Limited.
5. Rev. Dr. I. Kharkongngor, Nongthymmai, Nongkhyriem, Sh-14.